

”אהבה ללא גבולות?”

תפיסות עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית

במסגרות דיור חוץ-ביתיות

חן בונדורבסקי-הימן

בהנחיית: ד”ר רוני הולר

עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות
לקבלת התואר ”מוסמך האוניברסיטה”
בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע”ש פאול ברוואלד

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם
הקרן לפיתוח שירותים לאדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית
ברשויות המקומיות

2020

הכרת תודה

תודה למשתתפות ולמשתתפי המחקר אשר הקדישו מזמנם ושיתפו אותי במחשבותיהם ובתפיסותיהם. תודה על ההירתמות, הפתיחות והכנות.

תודה לד"ר רוני הולר, על ההנחייה המקצועית, על ההכוונה, הזמינות, החדות, האכפתיות, הרגישות, ההשקעה והמסירות הרבה. תודה על הליווי האישי, על האמונה בי ועל שאפשרת לי ללכת בדרך שלי, לצד הנחייה משמעותית ובלתי מתפשרת.

תודה לקרן שלם – הקרן לפיתוח שירותים לאדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית ברשויות המקומיות, על המלגה לכתיבת המחקר.

תודה למרכז ללימודי מוגבלות של בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד ולאוניברסיטה העברית, הן על המלגות לכתיבת המחקר והן על ההזדמנות להעמיק את הידע ולפתח התבוננות רחבה יותר על תחום המוגבלות.

תודה לאורי, בן זוגי האהוב, על הפרגון, ההבנה, התמיכה והעידוד לאורך כל התהליך.

ותודה להורים היקרים שלי, זהבה וגבי, על היותכם עוגן, על האמונה הרבה ביכולתי ועל שאתם מחזקים אותי בבחירותיי לאורך כל הדרך.

תמצית

מחקר זה מבקש לבחון את תפיסותיהם של עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית המתגוררים במסגרות דיור חוץ-ביתיות. שלוש שאלות מנחות את המחקר: (1) מהן התפיסות של עובדים סוציאליים לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית? (2) מהן התפיסות של עובדים סוציאליים ביחס למדיניות הקיימת בארגונם כלפי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית? (3) מהן דרכי ההתערבות של עובדים סוציאליים בנושאים הקשורים לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית?

המחקר נשען על הפרדיגמה האיכותנית. לצורך המחקר נערכו ראיונות חצי-מובנים עם חמישה-עשר עובדים סוציאליים אשר עובדים במסגרות דיור חוץ-ביתיות ואשר נדגמו באופן מכוון. הנתונים שנאספו נותחו בהתאם לעקרונות הניתוח התמטי.

במחקר יוצגו הנחות היסוד של העובדים הסוציאליים לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, תפיסותיהם לגבי השלבים השונים בזוגיות ותפיסת תפקידם ביחס לתחום הזוגיות בעבודתם עם אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור. בנוסף, הממצאים יאפשרו לזהות חסמים, ברמת הפרקטיקה והמדיניות, אשר מגבילים את היכולת של אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות דיור חוץ ביתיות לממש את שאיפתם לזוגיות.

תוכן עניינים

1.....	תקציר
3.....	מבוא
4.....	סקירת ספרות
4.....	הזכות לזוגיות
4.....	החסמים במימוש הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית
5.....	תפיסות הציבור ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית
6.....	אנשי מקצוע ותפיסותיהם ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית
8.....	תפיסות ודרכי התערבות עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית
9.....	סיכום ושאלות המחקר
10.....	שיטת המחקר
10.....	סוגת המחקר
10.....	משתתפים
11.....	כלי המחקר והליך איסוף הנתונים
11.....	ניתוח הנתונים
12.....	אמינות המחקר
12.....	היבטים אתיים
12.....	החוקרת
14.....	ממצאים
14.....	תמה ראשונה: הנחות יסוד לגבי מהותה של זוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית
14.....	זוגיות כזכות בסיסית: "זכות בסיסית של כל אדם לאהוב ולהיות אהוב"
14.....	סייגים למימוש הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית: "חובת ההוכחה עליהם"
15.....	איך זוגיות צריכה להיראות: "השבלונה של הזוגיות"
16.....	מקומו של הרצון בזוגיות: "היא רוצה כי היא באמת רוצה? אי אפשר לדעת"
18.....	תמה שנייה: תפיסות לגבי השלבים השונים בזוגיות
21.....	שלב ההיכרות: "ההיצע הוא לא גדול"
21.....	שלב הזוגיות בחיי היום-יום: "כולם יודעים שהם יחד אבל זה לא מתקדם משם ממש"
23.....	שלב המגורים המשותפים: "היו דירות זוג ולא פתחו יותר"
27.....	שלב מיסוד הקשר: "השאלה היא איזה ילד מביאים ולא יזו מצאו"
30.....	שלב הפרידה: "לגור עם האקס"
34.....	תמה שלישית: תפקיד העובדים הסוציאליים בדיוור
36.....	העובדים הסוציאליים כמתווכים: "עוד דמות שנמצאת גם במערכת היחסים"
41.....	העובדים הסוציאליים כמפקחים: "זה תמיד עם היד על הדופק, לראות מה קורה"

45.....	דיון וניתוח.....
45.....	סיכום הממצאים.....
45.....	שיח זכויות – הזכות לזוגיות כזכות מסוייגת.....
48.....	הזדמנויות ואתגרים במימוש הזוגיות.....
55.....	בין תמיכה לשליטה – תפקיד העובדים הסוציאליים בדיוור.....
59.....	תרומת המחקר לתאוריה, לפרקטיקה ולמדיניות.....
60.....	מגבלות המחקר.....
61.....	פורום/רשימת אנשי מקצוע והשטח להם רוצה החוקר להציג את תוצאות מחקרו.....
61.....	המלצות למחקרי המשך.....
62.....	אפילוג: "החוקרת כנוסעת" – המחקר מפרספקטיבה אישית.....
66.....	רשימת מקורות.....
72.....	נספחים.....
72.....	נספח 1 – טופס הסכמה מדעת.....
73.....	נספח 2 – מדריך ראיון.....
75.....	נספח 3 – נתונים דמוגרפיים.....

תקציר

מחקר זה מבקש לבחון את התפיסות של עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית המתגוררים במסגרות דיור חוץ-ביתיות. על אף ההשפעה הרבה שיש לעובדים סוציאליים על תחום הזוגיות בחייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית, בעיקר אלו המתגוררים במסגרות דיור חוץ-ביתיות, קיימת ספרות מחקרית מעטה בנושא בעולם בכלל ובישראל בפרט. מחקר זה ביקש לענות על החוסר הקיים, ולבחון את הסוגיה מתוך נקודת מבט של עובדים סוציאליים במסגרות דיור בהן מתגוררים אנשים עם מוגבלות שכלית. נקודת מבט זו, מאפשרת לנו להתבונן על מציאות החיים במסגרת הדיור כפי שהיא משתקפת בעיני העובדים הסוציאליים, על תפיסתם ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, על ההזדמנויות והחסמים לקיומה של זוגיות בקרב הדיירים ועל פרקטיקות התערבות המופעלות על ידי אנשי המקצוע בנושאים הקשורים לזוגיות הדיירים.

שלוש שאלות מנחות את המחקר: (1) מהן התפיסות של עובדים סוציאליים לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית? (2) מהן התפיסות של עובדים סוציאליים ביחס למדיניות הקיימת בארגונם כלפי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית? (3) מהן דרכי ההתערבות של עובדים סוציאליים בנושאים הקשורים לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית? המחקר נשען על הפרדיגמה האיכותנית למחקר ובוחן את תפיסותיהם של חמישה-עשר עובדים סוציאליים המועסקים במסגרות דיור המיועדות לאנשים עם מוגבלות שכלית. דגימת משתתפי המחקר נעשתה באמצעות דגימה מכוונת, הכוללת הן את אסטרטגיית הדגימה על פי קריטריונים והן אסטרטגיה של כדור שלג. עם משתתפים אלו נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה, אשר הוקלטו, תומללו ונותחו בהתאם לעקרונות הניתוח התמטי.

מתוך הממצאים עלות שלוש תמות מרכזיות. התמה הראשונה, שמתמקדת בהנחות היסוד של העובדים הסוציאליים לגבי אופייה של זוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית, מתארת את ההנחות הבסיסיות ביותר אשר מעצבות את תפיסותיהם של אותם עובדים. ההנחה הראשונה הנה שזוגיות היא זכות בסיסית של כל אדם, וכי אנשים עם מוגבלות שכלית הם בעלי זכות זהה לזוגיות ככל אדם אחר. ההנחה השנייה מתייחסת לכך שלצד הנחת היסוד אודות הזכות לזוגיות, בכל הקשור לאנשים עם מוגבלות שכלית, לזכות זו מתלווים סייגים. משמעות הטלת הסייגים היא כי הזכות לזוגיות הנה סובייקטיבית ותלויה מקרה והקשר. ההנחה השלישית דנה באופיה של זוגיות "אמיתית", וכיצד ניתן להבחינה מזוגיות שאינה כזו. ההנחה הרביעית מתייחסת למיקומו המרכזי של הרצון בזוגיות. הדבר בא לידי ביטוי בשני אופנים: האחד – העובדים הסוציאליים מטילים ספק ברצון הדיירים לזוגיות, וניכר כי לדעתם הרצון קשה לזיהוי. השני – כאשר ישנו רצון אבל הוא לא יכול לגבור על הסיכון שכרוך בזוגיות.

בתמה השנייה, שעוסקת בתפיסותיהם של העובדים הסוציאליים לגבי השלבים השונים בזוגיות, מתוארים חמישה שלבים מרכזיים בזוגיות: היכרות, זוגיות בחי היום-יום, מגורים משותפים, מיסוד הקשר ופרידה. בשלב ההיכרות מציפים העובדים הסוציאליים את ההזדמנויות המצומצמות שיש לדיירי המסגרות להכיר בן/בת זוג, וכן את הקושי לשמור על קשר כאשר אדם מכיר בן/בת זוג ממסגרת מרוחקת. בהתייחסותם למימוש הזוגיות בחי היום-יום, עולות מספר סוגיות וחסמים אשר המרכזיים בהם התמקדו בגישה לפרטיות, במיניות ובשליטה על הזמן המשותף של בני הזוג. בהתייחסותם למגורים משותפים, מתואר כי כמעט לא קיימות דירות עבור זוגות המעוניינים במגורים משותפים. יתר על כן, ברוב המסגרות בהן קיימת בכל זאת

אפשרות עבור זוג להתגורר יחד, המגורים אינם בדירה פרטית משלהם, אלא עם זוגות/אנשים נוספים. בהמשך, שלב מיסוד הקשר, ובפרט הבאת ילדים לעולם, נתפס בעיני העובדים הסוציאליים כמורכב וכבעייתי ביותר. ההתמקדות של המרואיינים היתה בעיקר בחששות הרבים מהבאת ילדים לעולם. השלב האחרון הנו שלב הפרידה. בשלב זה, משתתפי המחקר מתארים את הפרידות והחזרות המרובות המאפיינות את הזוגיות של אנשים במסגרת הדיור, וכן מצב בו בני הזוג נאלצים להתגורר יחד לאחר פרידה. עוד נמצא במסגרת תמה זו כי ישנם עובדים סוציאליים שמתחו ביקורת על המצב הקיים ועל החסמים המאפיינים את מימוש השלבים השונים, ויש שקיבלו את המצב כמובן מאליו ללא ניסיון לשנותו ולאתגרו.

מהתמה השלישית ניתן ללמוד על תפיסת העובדים הסוציאליים את תפקידם המרכזי בתחום הזוגיות של האנשים המתגוררים בדיור. התפקיד הראשון שעולה מהראיונות הוא תיווך. התיווך בא לידי ביטוי בתיווך בין האדם לנושא הזוגיות, תיווך בין בני הזוג, תיווך בין בני הזוג לצוות הדיור ותיווך בין האדם/הזוג למשפחה. התפקיד השני שעלה הוא פיקוח. נדמה כי לעובדים הסוציאליים הנחת יסוד לפיה, זכותם וחובתם מתוקף סמכותם, לפקח על הזוגיות של הדיירים ולווסתה. תפקיד זה הנו משמעותי ומורכב, וכן מעורר דילמות רבות בעבודתם של העובדים הסוציאליים.

פרק הדיון דן בעיקרי הממצאים בראי הספרות המקצועית. פרק זה מתמקד בשלושה נושאים עיקריים. הראשון, עוסק בשיח הזכויות ובהסתייגות לגבי הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. השני מתמקד בהזדמנויות ובאתגרים במימוש הזכות לזוגיות לאורך שלביה השונים. השלישי דן במתח שבין תמיכה לשליטה בתפקידם של העובדים הסוציאליים בדיור. מתוך הדיון הנ"ל עולות מספר תובנות מרכזיות. ראשית, תפיסתם של מרבית העובדים הסוציאליים את השלבים השונים בזוגיות וכן את תפקידם כמתווכים וכמפקחים על תחום זה במסגרות הדיור, מתבססת בין היתר על תפיסתם את האופן בו זוגיות צריכה להיראות. במילים אחרות, תפיסה זו מניחה את קיומה של תבנית "אמיתית" לזוגיות. ההנחה לגבי תבנית זו, מוצגת בדיון לאור "עקרון הנורמליזציה". שנית, בדיון מוצגת תפיסת העובדים הסוציאליים ביחס לחסמים האישיים לצד החסמים הסביבתיים המשפיעים על אופן מימוש הזוגיות במסגרות הדיור. מימוש הזוגיות מכליל היבטים כמו היכרות, פרטיות, מיניות, שליטה על זמן משותף ועוד. הדיון בחסמים אלו מוצג תוך התייחסות למושג "מוסד כוללני" וכפועל יוצא מכך, דן במשמעות שיש למסגרת הדיור בעיצוב האפשרות לזוגיות. שלישית, מתואר המתח שבין הרצון ותחושת האחריות של העובדים הסוציאליים להגן על הדיירים, לבין זכותם של אנשים עם מוגבלות שכלית לחופש בחירה, גם אם הדרך כרוכה בעשיית טעות. מתח זה מתקשר הן לתפיסה לגבי מיקומו המרכזי של הרצון בזוגיות, הן לצורך של העובדים הסוציאליים לוודא כי אכן קיים רצון, הן לחששות לגבי ניצול ופגיעה בזוגיות והן לתפיסת תפקידם כמתווכים וכמפקחים על הזוגיות.

לממצאי המחקר ולמסקנות הנובעות מהם, תרומה פוטנציאלית לתאוריה, לפרקטיקה ולמדיניות. ברמת התאוריה, מחקר זה שופך אור על החסמים השונים המונעים מאנשים עם מוגבלות שכלית המתגוררים במסגרות דיור מלממש את זוגיותם, כמו גם על תפיסתם המורכבת של העובדים הסוציאליים ביחס לנושא זה. ברמת הפרקטיקה, ממצאי המחקר מאפשרים לקדם הכשרה ושיח מקצועי בנושאים משמעותיים ומאתגרים, כגון: הזכות לזוגיות, הזכות לפרטיות, הזכות לטעות ועוד. ברמת המדיניות, ממצאי המחקר יכולים לשמש קובעי מדיניות בבואם לקדם את המטרה של מימוש הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. כפי שעולה מממצאי המחקר, על מנת לממש מטרה זו, על קובעי המדיניות לתת את הדעת לחסמים הרבים – ישירים ועקיפים – המשפיעים על מימוש הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור.

מבוא

על פי האמנה בדבר זכויות אנשים עם מוגבלות, לאנשים עם מוגבלות יש זכות להינשא ולהקים משפחה בהסכמה חופשית ומלאה של בני הזוג המיועדים. עם זאת, גם כיום בחלק לא מובטל של המקרים, אנשים עם מוגבלות שכלית אינם מצליחים לממש את הזכות לזוגיות. בהמשך לכך, נראה כי תפקיד מרכזי ביכולת לממש זכות זו הינו בידיהם של אנשי המקצוע, ובהם העובדים הסוציאליים. עובדים סוציאליים נמצאים בעמדות מפתח הן בעבודתם עם אנשים עם מוגבלות שכלית ומשפחותיהם, הן בעבודה מול הגורמים המטפלים והן בשינוי מדיניות. דוגמה בולטת לכך הם עובדים סוציאליים המועסקים במסגרות הדיור השונות. עמדותיהם ודרכי ההתערבות של עובדים אלו, משפיעות באופן ישיר ועקיף על איכות חייהם של האנשים. למרות ההשפעה הרבה הקיימת לתפיסות ולדרכי ההתערבות של העובדים הסוציאליים בנושא זוגיות בחייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית, ישנו ידע מחקרי מועט בנושא בעולם בכלל ובישראל בפרט.

לאור כל זאת, מטרת המחקר הנה לבחון את התפיסות ואת דרכי ההתערבות של עובדים סוציאליים המועסקים במסגרות דיור ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. באופן ספציפי יותר, המחקר מבקש לענות על השאלות הבאות: מהן התפיסות של עובדים סוציאליים לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית? מהן התפיסות של עובדים סוציאליים ביחס למדיניות הקיימת בארגונם כלפי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית? ומהן דרכי ההתערבות של עובדים סוציאליים בנושאים הקשורים לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית?

שיטת ביצוע המחקר הנה איכותנית. לצורך המחקר נערכו ראיונות חצי-מובנים עם חמישה-עשר עובדים סוציאליים אשר עובדים במסגרות דיור חוץ-ביתיות ואשר נדגמו באופן מכוון. הנתונים שנאספו נותחו בהתאם לעקרונות הניתוח התמטי.

המחקר הנוכחי מבקש להרחיב את הידע המצומצם יחסית אודות תפיסותיהם של עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. במחקר יוצגו הנחות היסוד של העובדים הסוציאליים לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, תפיסותיהם לגבי השלבים השונים בזוגיות ותפיסת תפקידם ביחס לתחום הזוגיות בעבודתם עם אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור. מתוך כל אלו, עולה תמונה מורכבת של תפיסות אלו. בנוסף, הממצאים יאפשרו לזהות חסמים, ברמת הפרקטיקה והמדיניות, אשר מגבילים את היכולת של אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות דיור חוץ ביתיות לממש את שאיפתם לזוגיות.

סקירת ספרות

הזכות לזוגיות

בעשורים האחרונים אנו עדים להתפתחותו של שיח זכויות ביחס לאנשים עם מוגבלות. שיח זה, המתקיים בשנים האחרונות גם לגבי אנשים עם מוגבלות שכלית, כולל בין השאר את זכותו של הפרט לנהל את חייו על פי סגנון אישי ולפי צרכיו האישיים והייחודיים, זכותו לחירות, לחיים עצמאיים ולשילוב בקהילה. זכויות אלו אף עוגנו בשנים האחרונות במסמכים הצהרתיים רבים ובראשם אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות (האו"ם, 2006; Reiter & Bryen, 2012).

אחד התחומים אליהם נדרש שיח הזכויות הוא תחום הזוגיות. זוגיות הינה משאלת לב של רבים ומטרתה ליצור אינטימיות, קירבה וקשר עמוק עם בן/בת הזוג. הכמיהה היא להיות בקשר זוגי המאפשר מרחב יחסים בטוח, מוגן, מספק ומהנה (מלצר, 2018). כמיהה זו לזוגיות והצורך בקיומם של קשרי אהבה עם בן/בת זוג קיימים גם בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית (Lofgren-Martenson, 2004; Drew & Hartman, 2004). מחקרים שונים בארץ ובעולם, הראו כי אנשים עם מוגבלות שכלית מביעים רצון להתנסות בקשר זוגי, לחוות אינטימיות, אהבה, משיכה פיזית, נאמנות, מגורים משותפים ואף למסד את הקשר במוסד הנישואין (נוימן ורייטר, 2015; Knox & Hickson, 2001).

בהמשך לרצונות אלו, וכחלק משיח הזכויות המתפתח, הוכרה באמנת האו"ם זכותם של אנשים עם מוגבלות, ובהם אנשים עם מוגבלות שכלית, לחיי זוגיות ומשפחה. באופן קונקרטי יותר, נכתב באמנה כי לאדם עם מוגבלות יש זכות לחיות בזוגיות, להתחתן, לקיים יחסי מין, להקים משפחה ולקבל מידע ואמצעים למימוש הזכות (האו"ם, 2006).

החסמים במימוש הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית

למרות מרכזיותו הגוברת של שיח הזכויות, נראה כי קיים פער לא מבוטל בין ההצהרות הגלומות בו ובין המציאות (Reiter & Bryen, 2012). אחד התחומים בהם פער זה בולט במיוחד הוא זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. למרות המאמצים להכלתם בכל מעגלי החיים, למרות ההצהרות בדבר חשיבותה של הנגשה חברתית עבורם, למרות חשיבותה של זוגיות במהלך החיים ולמרות העדויות הרבות לרצונם של אנשים עם מוגבלות שכלית להתנסות בקשר זוגי (נוימן ורייטר, 2015; Cuskelly & Bryde, 2004), מספר מועט יחסית של אנשים עם מוגבלות שכלית ממצים את הזכות לזוגיות. כך למשל בסקר שנערך בישראל, בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית מעל גיל 21, נמצא כי רק 15% מן המשתתפים מתגוררים עם בן/בת זוג (לף וריבקין, 2015).

פער זה ניתן להבנה לא רק בגלל קשיים אובייקטיביים הקשורים בלקותם של האנשים, אלא גם ובעיקר בגלל חסמים חברתיים. בעבר היה נהוג לייחס את אי מימוש הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית לקשיים האובייקטיביים הקשורים למצבם הרפואי-שכלי, ואילו בעשורים האחרונים בעקבות גישות חברתיות של המוגבלות, הזרקור עובר גם לכיוונם של החסמים החברתיים אשר מונעים מימוש זכויות שונות, ביניהן הזכות לזוגיות (Rimmerman, 2013). במילים אחרות, על מנת להסביר את הפער בין ההצהרות על המצב הרצוי בחברה לבין המציאות בפועל שאותה חווים אנשים עם מוגבלות שכלית, יש להתמקד בחסמים השונים. בהקשר זה ניתן להבחין בין חסמים ישירים לעקיפים. בעוד הסוג הראשון מתייחס לחסמים המונעים בצורה ברורה, ישירה וגלויה את מימוש הזכות לזוגיות, הרי שהסוג השני מתייחס לחסמים המונעים את

מימוש הזוגיות בצורה עדינה יותר, עקיפה ולעיתים אף סמויה. שני סוגי חסמים אלו, יש לציין, כוללים רמות שונות של חסמים, החל מדרכי התערבות של אנשי המקצוע ועד מדיניות ארצית.

דוגמה מרכזית לחסם ישיר הנה כי במשך עשרות שנים ברחבי העולם, לא היה מקובל ואף לא חוקי לאפשר לאנשים עם מגבלה שכלית להינשא ובמיוחד לא להביא ילדים לעולם (Alschuler, 2000). בנוסף ישנם כיום מקומות אשר עדיין דוגלים בשלילת זכויות הוריות לאנשים עם מוגבלות שכלית, הבאה לידי ביטוי בפרקטיקות מגוונות. שלילת זכויות אלו מתבצעת, בין השאר, על ידי עיקור וכן על ידי הוצאת ילדים מהבית. במקומות אחרים, ישנם מצבים בהם ניתנת משמורת להורה עם מוגבלות שכלית על ילדו, אולם משמורת זו נעשית בתנאים מחמירים ונוקשים (Gill, 2010).

עם התפתחות שיח הזכויות, ואיתו ההכרה כי בחברה ליברלית לא ראוי למנוע את מימוש הזכות לזוגיות והורות של אנשים עם מוגבלות שכלית, החסמים הישירים הפכו במידה רבה למקובלים הרבה פחות. במקביל, חוקרים ופעילים חברתיים שונים החלו להצביע על החסמים העקיפים והסמויים יותר, אשר עלולים למנוע מאנשים עם מוגבלות שכלית לממש זכות זו. חסמים אלו, כך נטען, באים לידי ביטוי בדרכים שונות. כך למשל, אנשים עם מוגבלות שכלית אינם נחשפים לאפשרויות לזוגיות במסגרות בהם הם נמצאים ופעמים רבות הם מבודדים יחסית מבחינה חברתית. לדוגמה, במחקר שנערך באוסטרליה נמצא כי בעוד ש-70% מהנשאלים הביעו רצון להתחתן, רק 7% דיווחו שיש להם אפשרות לשמור על יחסים יציבים עם בן/בת זוג פוטנציאליים (Emerson & McVilly, 2004). בנוסף, העובדה כי לאנשים עם מוגבלות שכלית ממונים לעיתים קרובות אפטרופוסים אשר אמונים על קבלת החלטות עבורם, מהווה גם היא חסם להירקמות והתקדמות מערכת היחסים (Reiter & Bryen, 2012).

המדיניות הארגונית הקיימת במסגרות הדיור החוץ-ביתיות, מהווה גם כן חסם עקיף להיווצרות ולקיומה של מערכת יחסים זוגית בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. כך למשל, במסגרות דיור חוץ-ביתיות רבות מתגוררים שני אנשים בחדר, ולעיתים אף יותר, תוך איבוד הפרטיות ההכרחית לשם קיום זוגיות. יתרה מכך, בחלק ניכר מהמקרים, הדיירים לא רשאים לבחור את שותפיהם לדירה ולחדר, ובהמשך לכך גם נמנעת מהם האפשרות לחלוק את הדירה והחדר עם בני/ת זוגם/ן. כמו כן, בחלק מהמסגרות קיים פיקוח של מדריך המתבצע על-ידי מעבר בחדרים במועדים קבועים (לויטה-ברנשטיין וסויה, 2012). בחלק נוסף ממסגרות הדיור לא נהוג לקיים כל מגע, גם אם מינימלי, בין הדיירים וזאת מחשש ממגע שאינו בהסכמה (Hamilton, 2009).

תפיסות הציבור ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית

חסמים ישירים ועקיפים אלו אינם מנותקים מהתפיסות הקיימות בציבור ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלויות. למעשה, בחברה קיימות תפיסות שונות בקשר לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. כך למשל, יש מי שדוחה את הצורך הזה ומבטא עמדות שליליות ויש מי שמעודד בניית מערכת זוגית (May & Simpson, 2003). כמו כן, ניתן לראות כי אלו המביעים התנגדות אוחזים בהנחות יסוד שונות. ההנחה הראשונה נובעת מתפיסת אנשים עם מוגבלות שכלית כאנשים חסרי תבונה. כיוון שתבונה נתפסת כיכולת הכרחית לזוגיות, הרי שבהיעדר יכולת זו, אנשים עם מוגבלות שכלית נתפסים כחסרי יכולת לקיים זוגיות (Gill, 2010; Rogers, 2010).

הנחה נוספת מתמקדת בתפיסתם את המיניות הכרוכה בזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. לפי הנחה זו, הצרכים של אנשים עם מוגבלות שכלית הם בסיסיים ביותר, קרי זקוקים למיניות בלבד, ולכן לא

רואים צורך בקשר זוגי ובאינטימיות. יתרה מכך, ישנה תפיסה סטיגמטית לפיה אנשים עם מוגבלות שכלית אינם יכולים לשלוט במיניותם, זאת על בסיס ההבנה שמוגבלות שכלית קשורה לתשוקה מופרזת (Adams, 2001; Ballan, 2015). על כן, מיניותם של אנשים עם מוגבלות שכלית מעוררת לעיתים פחד, בלבול, דחייה וחוסרת נוחות (Drew & Hartman, 2004).

הנחה נוספת שבגינה אנשים סבורים שאין לאפשר לאנשים עם מוגבלות שכלית זוגיות, היא כי הם נתפסים כילדותיים, כתלותיים ולא עצמאיים, ולפיכך יתקשו לנהל זוגיות (May & Simpsom, 2003). בהמשך לכך, קיים גם חשש משמעותי מניצול בקשר הזוגי (Adams, 2015; Gill, 2010). הנחה נוספת משתייכת לחשש מכך שיחסים זוגיים יובילו לילודה (Saxe & Flanagan, 2014). סוגיית הילודה בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית הנה מורכבת והדעות בנושא כשירותם ההורית חלוקות (ושלר, 2009; Gill, 2010).

מנגד ישנם מי שתומכים ומעודדים יצירת זוגיות אצל אנשים עם מוגבלות שכלית. בבסיס תמיכה זו, אשר כאמור קיבלה את ביטוייה באמנת האו"ם, קיימת אמונה שאנשים עם מוגבלות שכלית מסוגלים לקיים זוגיות גם אם זקוקים לתמיכה וליווי משמעותיים, וכי כבני אדם בעלי זכויות, חשוב למצוא דרך לענות גם על צורך זה (May & Simpsom, 2003). ביטוי למגמה חיובית זו, אשר תומכת בקיומה של זוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית, ניתן למצוא בייצוגים של אנשים עם מוגבלות שכלית באמצעי התקשורת. כך למשל, פורסמו כתבות שונות המציגות עמדות ליברליות ביחס למגורים משותפים של אנשים עם מוגבלות שכלית, מתן מרחב לבחירה חופשית בנושאים אשר מהווים חלק בלתי נפרד מזוגיות, כגון מגורים משותפים ותדירות קיום יחסי מין. בנוסף, שיח זה יוצא נגד החסמים למיסוד הזוגיות וקורא למתן האפשרות לנישואי אנשים עם מוגבלות שכלית (ראו למשל: ירון, 2017; פישביין, 2010; צורי, 2017; שילוני, 2017).

אנשי מקצוע ותפיסותיהם ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית

החסמים הישירים והעקיפים אשר תוארו לעיל אינם מנותקים גם מתפיסותיהם של אנשי המקצוע ומדרכי ההתערבות שהם מפעילים. לאנשי מקצוע אלו, אשר עובדים עם אנשים מוגבלות שכלית, ישנה השפעה פוטנציאלית רבה על איכות חייהם בכלל ועל תחום הזוגיות בפרט (Lofgren-Martenson, 2004). השפעה זו גוברת עוד יותר כאשר האנשים מתגוררים במסגרות דיור חוץ-ביתיות (מיכלק, 2012). במציאות מוסדית זו אנשי המקצוע משמשים כ"שומרי סף", וביכולתם למנוע או לקדם את מימוש זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית, ובכלל זה את זכותם לזוגיות.

לאור מרכזיותם זו של אנשי המקצוע, עולה השאלה מהי תפיסתם, וכן מהן דרכי ההתערבות, של אנשי המקצוע ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית? בשנים האחרונות שאלה זו עמדה במוקדם של מספר הולך וגדל של מחקרים. כפי שיוצג בהמשך, רובם המוחץ של אותם מחקרים התייחס לאנשי מקצוע שהנם מטפלים ישירים או מדריכים במסגרות השונות (Lofgren-Martenson, 2004; Saxe & Flanagan, 2014). ממחקרים אלו, אשר רובם נערך בצפון אמריקה, אירופה ואוסטרליה, עולה אמנם שבשנים האחרונות ניתן לזהות תפיסות ליברליות יותר בנושא בקרב אנשי המקצוע, זאת לנוכח השינויים בנושא זכויות. לצד זאת, מחקרים אלו מציינים במקביל תמונה מורכבת הטומנת בחובה את רגשותיהם האמביוולנטיים של אותם אנשי מקצוע ביחס לנושא (Young, Gore & Monica & Bryde, 2004; Lofgren-Martenson, 2004; McCarthy, 2012). במסגרת אותה תמונה מורכבת, אנשי צוות מתארים כי הם מאמינים שעליהם לתת

הזדמנות לאנשים עם מוגבלות שכלית להחליט בעצמם, אולם הם מרגישים שישום זכות הבחירה ביחס לתחום הזוגיות מציב דילמות ואתגרים משמעותיים (Joan & Greet, 2002).

ממחקרים אלו גם עולה כי מורכבות הסוגיה, על הדילמות והאתגרים הכרוכים בה, נובעת מסיבות שונות המקפלות בתוכן את תפיסותיהן ביחס לנושא. ראשית, גם בקרב אנשי המקצוע כמו גם בקרב הציבור, קיים חשש שקשר זוגי יוביל ליחסי מין שאינם בטוחים ובהמשך להריון ולילודה המהווה כאמור סוגיה מורכבת בפני עצמה. שנית, ישנו חשש מיכולת שיפוט לקויה בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית לגבי נושא של זוגיות. על פי תפיסה זו, הדבר עלול להוביל אותם לקיים בחירות ללא הבנה מעמיקה של המשמעות (Saxw & Gill, 2014; Flanagan, 2014). שלישית, גם בעיני אנשי המקצוע, אנשים עם מוגבלות שכלית נתפסים כילודותיים ותלותיים, ובתוך כך יש להעניק להם הגנה כ"מבוגר אחראי" בתוך המערכת הזוגית (Rogers, 2010; Gill, 2010).

תפיסות אלו של אנשי המקצוע מובילות לדרכי התערבות ופרקטיקות שונות בהן נוקטים בעבודתם עם אנשים עם מוגבלות שכלית. כך למשל, הדבר מוביל לכך שאנשי צוות מעודדים יחסים חבריים במקום יחסים זוגיים התואמים לקשר בגילאים הצעירים יותר. בנוסף, הדבר מוביל לכך שאנשי המקצוע נוטים למעורבות רבה, פיקוח ושיפוט היבטים שונים בקשר עד כדי הכנסתם לחלק אינטגרלי מהקשר בין בני הזוג. כתוצאה מכך, הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית הופכת מפרטית לציבורית (Lofgren-Martenson, 2004). בנוסף, אנשי מקצוע מתארים תחושת חוסר נוחות בשיח על זוגיות עם אנשים עם מוגבלות שכלית ואף הימנעות מעבודה עם בנושא (Saxe & Flanagan, 2014). ראיה לכך באה לידי ביטוי בכך שלמרות ש-90% מאנשי מקצועות השיקום העובדים עם אנשים עם מוגבלות שכלית הסכימו כי יש לטפל בנושא הזוגיות, רק 32% עשו זאת בפועל (Kazukauskas & Lam, 2010). בהמשך לכך, נראה כי דרכי ההתערבות של אנשי המקצוע בתחום הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית נובעות הן מתפיסותיהם ביחס לנושא והן מהפער בידע בתחום ומהיעדר כלים מתאימים. בנוסף, חלק מהפרקטיקות נובעות מהמדיניות הארגונית במסגרת הדיור אליה משתייכים, או לחלופין מהיעדר מדיניות ברורה ומוצהרת (Hamilton, 2009; Natasha & Miriam, 2017).

לצד קשיים אלו, מחקרים שונים מצאו כי אנשי מקצוע רבים מחזיקים בתפיסות חיוביות המיושמות על ידי דרכי התערבות שונות. מחקרים אלו מראים לנו כי בין אנשי המקצוע יש שאוחזים בדעה כי יש לאפשר בחירה הן בבן/בת הזוג והן באופי מערכת היחסים. אנשי מקצוע אלו דוגלים בכך שיש לקיים שיחות עם האנשים בנושא ולחשוב יחד כיצד ובאיזה אופן לאפשר קיום זוגיות על כלל היבטיה. כך למשל, הם מקיימים מפגשים בתחום החברתי-מיני כדי להעלות סוגיות המשתייכות לתחום הזוגי (Kazukauskas & Lam, 2010). כמו כן ישנם אנשי מקצוע אשר תומכים בפרקטיקות של שינוי מדיניות בתחום, כגון התאמת התנאים בדיור לטובת קיומה של זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית (Hamilton, 2009).

למרות הידע הרב שנצבר בשנים האחרונות מתוך אותם מחקרים העוסקים בתפיסות ודרכי התערבות של אנשי מקצוע, גוף ידע זה חסר עדיין בשני מובנים מרכזיים. ראשית, הוא נוטה להתמקד בצפון אמריקה, אירופה ואוסטרליה, תוך התייחסות מועטה למדינות אחרות. דוגמה בולטת היא ישראל אשר המחקר בה עסק בעיקר בעמדות הורים ביחס לזוגיות (דבורי-לוי, 2015; ליפשיץ-והב וחגואל, 2015) ובתפיסת הזוגיות דרך העיניים של אנשים עם מוגבלות שכלית (נוימן ורייטר, 2015). שנית, המחקר התמקד במטפלים ובמדריכים ולא באנשי מקצוע אחרים, בהם עובדים סוציאליים.

תפיסות ודרכי התערבות עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית

עובדים סוציאליים נמצאים בלב העשייה בעבודתם עם אנשים עם מוגבלות שכלית והשפעתם על חייהם רבה. באופן ספציפי, ניתן לזהות שלושה תפקידי מפתח של עובדים סוציאליים בתחום המוגבלויות. ראשית, כמייעצים, עובדים סוציאליים מספקים ייעוץ תמיכתי ללקוחות עם מוגבלות שכלית ולבני משפחתם. שנית, כמתאמי שירותים, עובדים סוציאליים מסייעים ללקוחות ולבני משפחתם באמצעות הפניה ותיאום לקבלת השירותים הנחוצים. שלישית, כמתריעים וכמסנגרים, עובדים סוציאליים מוודאים כי אנשים עם מוגבלות שכלית יקבלו את השירותים שהם זכאים להם, וייתר על כן, יוזמים תהליכי פיתוח ושירותים בשיתוף אנשי מקצוע, תוך סגור, תמיכה ושכלול של מערכת שירותים שיש בה היענות אופטימאלית לצורכי הפרט (Weiss, Leviton & Mueller, 1995).

מרכזיות העובדים הסוציאליים במימוש זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית נובעת גם מערכיו של המקצוע. כך למשל, קוד האתיקה של העובדים הסוציאליים בישראל (1995) קובע כי העבודה הסוציאלית שואפת לקדם ולממש שוויון הזדמנויות, אי אפליה והענקת זכויות ועזרה שוות לכל אדם. אחת האוכלוסיות שעליהן אמונים העובדים הסוציאליים היא אנשים עם מוגבלות שכלית. קוד האתיקה של העובדים הסוציאליים מחייב אותם לפעול ולהבטיח שאוכלוסייה זו תקבל אותן הזדמנויות ואפשרויות כשאר האוכלוסייה (ורנר והוזמי, 2015).

למרות התפקיד המרכזי אותם ממלאים עובדים סוציאליים בחייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית, ועל אף החזון הערכי התואם את שיח הזכויות ביחס לאוכלוסייה זו, הרי שעד כה ידוע מעט מאוד על התפיסות ודרכי ההתערבות של עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. במילים אחרות, אם בשנים האחרונות אנו עדים להתעניינות מחקרית גוברת ביחס של אנשי המקצוע בתחום הזוגיות, הרי שבכל הקשור ליחסם של העובדים הסוציאליים, המחקר בתחום הוא עדיין בחיתוליו. שוליות המחקר בולטת עוד יותר בכל הקשור לנעשה בישראל. מסקירת המחקרים בתחום נראה כי אין מחקרים המתייחסים באופן ספציפי לעמדותיהם של עובדים סוציאליים בנושא ומכאן שאין מחקר המתייחס לעמדותיהם של עובדים סוציאליים במסגרות דיור ביחס לנושא. ישנם אמנם מחקרים המתייחסים לעמדותיהם של עובדים סוציאליים ביחס לאנשים עם מוגבלות שכלית, אך מחקרים אלו אינם ממוקדים בנושא זוגיות (ליפשיץ ונאור, 2001; Werner & Araten-Bergman, 2017).

לאור הפער בספרות, נראה כי חשוב להתמקד דווקא בבחינת תפיסותיהם של העובדים הסוציאליים ביחס לנושא מסיבות שונות. ראשית, כפי שצוין לעיל, עובדים סוציאליים מצויים בתפקיד מרכזי בעבודתם עם אנשים עם מוגבלות שכלית והשפעתם על חייהם בכלל ועל תחום הזוגיות בפרט רבה. עובדה זו הופכת בולטת יותר כאשר מדובר באנשים המתגוררים במסגרות דיור חוץ-ביתיות (מיכלק, 2012). שנית לעובדים סוציאליים יש חזון ערכי שתואם את שיח הזכויות (Reiter & Bryen, 2012). עם זאת, יש לחקור לעומק את תפיסותיהם של העובדים הסוציאליים, שכן אין כל הכרח שחזון ערכי יוביל לגיבוש תפיסות וכפועל יוצא מכך לדרכי התערבות. פער זה נובע אולי מתפקידם הכפול של העובדים הסוציאליים כמקדמי זכויות מחד גיסא וכנציגי הממסד מאידך (וייס-גל וגל, 2009).

סיכום ושאלות המחקר

על אף השפעתם הרבה של עובדים סוציאליים על תחום הזוגיות בחייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית, בעיקר אלו המתגוררים במסגרות דיור, קיימת ספרות מחקרית מעטה בנושא בעולם בכלל ובישראל בפרט. מחקר זה מבקש לענות על החוסר הקיים, ולבחון את הסוגיה מנקודת מבטם של עובדים סוציאליים במסגרות דיור בהן מתגוררים אנשים עם מוגבלות שכלית. נקודת מבט זו, מאפשרת התבוננות על מציאות החיים במסגרת הדיור כפי שהיא משתקפת בעיני העובדים הסוציאליים, על תפיסתם ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, על ההזדמנויות ועל החסמים לקיומה של זוגיות בקרב הדיירים, ועל פרקטיקות התערבות המופעלות על ידי אנשי המקצוע בנושאים הקשורים לזוגיות הדיירים.

לאור סקירת הספרות, מחקר זה יבקש להתמקד בשלוש שאלות המחקר:

1. מהן התפיסות של עובדים סוציאליים לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית?
2. מהן התפיסות של עובדים סוציאליים ביחס למדיניות הקיימת בארגונם כלפי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית?
3. מהן דרכי ההתערבות של עובדים סוציאליים בנושאים המשתייכים לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית?

שיטת המחקר

סוגת המחקר

שיטת ביצוע המחקר הנה איכותנית. השיטה האיכותנית מספקת הבנת תופעות באופן הוליסטי על ידי בחינת השקפות עולם, תפיסות ומשמעויות המושפעות מההקשר הסביבתי ומהפרשנויות הסובייקטיביות של המשתתפים (Denzin & Lincoln, 2011). המחקר האיכותני טומן בחובו את העמדה הקונסטרוקטיביסטית אשר מבקשת להציג את מרכיבי התופעה הנחקרת כקשורות אלו לאלו, וכבלתי ניתנות להפרדה. על פי עמדה זו, העולם הינו מורכב ובעל קשרים הדדיים. על כן, המחקר האיכותני חייב לשמור על מורכבות התופעה הנחקרת והבנת הקונטקסט של התופעה הנה חיונית. בנוסף, על פי העמדה הקונסטרוקטיביסטית, המציאות שאנו מייחסים לעולמות שבהם אנו חיים נוצרת בדרך של הבניה. ההתנסות היא הבסיס שעליו אנו מבנים משמעות, והמשמעות תלויה באופן הדוק ביכולתנו ליצור קשר עם העולם שבו אנו חיים. על החוקר להבין את האופן שבו אנשים מפרשים את עולמם כפי שהדבר מתבטא בדבריהם ובמעשיהם (שקדי, 2003). כדי להבין את תפיסותיהם של העובדים הסוציאליים במחקר זה באופן מעמיק, הקשיבה החוקרת לחוויות, למילים, לפרספקטיבה שלהם וכיו"ב. בנוסף, נבחנו ההיבטים הארגוניים, המדיניים, התרבותיים והחברתיים אשר בתוכם מתגבשות עמדותיהם ותפיסותיהם.

משתתפים

המחקר ביקש לבחון את עמדותיהם של עובדים סוציאליים אשר עובדים עם אנשים עם מוגבלות שכלית מעל גיל 18. לצורך בחינה זו נערכו ראיונות עם חמישה-עשר עובדים סוציאליים אשר עובדים במסגרות דיור של אנשים עם מוגבלות שכלית מעל גיל 18. משתתפי המחקר נדגמו באמצעות דגימה מכוונת, הכוללת הן את אסטרטגיית הדגימה על פי קריטריונים והן אסטרטגיה של כדור שלג (שקדי, 2003). באופן ספציפי יותר, החוקרת פנתה למסגרות שונות, אשר מספקות שירותי דיור עבור אנשים עם מוגבלות שכלית. כמו כן, החוקרת פנתה לגורמים בקהילה המוכרים לקולגות שלה, והם נתבקשו להפנותה למועמדים רלוונטיים.

על מנת לאפשר מדגם מגוון ככל שניתן, נעשה ניסיון לבחור מרואיינים בעלי רקעים אישיים ומקצועיים שונים כגון מגדר, גיל, מקום גאוגרפי, דת, הכשרה מקצועית, וותק במקצוע, סוג מסגרת דיור ורמת תפקוד של האוכלוסייה עמה עובדים. בסופו של דבר, המדגם כלל שני גברים ו-13 נשים, טווח הגילאים נע בין 25-51, והוותק במקצוע נע בין 1-18 שנים. לגבי מקום גאוגרפי: חמישה מהמשתתפים מתגוררים במרכז הארץ, חמישה בירושלים, ארבעה בשפלה ואחד בדרום. כלל המשתתפים מתגוררים באיזור בו הם מועסקים. כמו כן, מבחינת דת: משתתפת אחת הגדירה עצמה כמוסלמית מסורתית, ארבע כיהודיות דתיות, שניים כיהודים מסורתיים, שבעה כיהודים חילוניים, ואחד כחסרת דת. באשר להכשרה המקצועית: לשמונה יש תואר שני בעבודה סוציאלית, ארבעה עברו הכשרה כלשהי (קורס/לימודי תעודה) בתחום זוגיות/מיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית. לשלושה מהמרואיינים יש תואר ראשון בעבודה סוציאלית, אבל ללא הכשרה מקצועית נוספת בתחום. באשר לסוג המסגרת, מתוך המשתתפים: אחת עובדת בהוסטל, חמש בדירות בקהילה, תשע במסגרת הכוללת הוסטל ודירות בקהילה אשר מכונה במחקר זה "מסגרת מעורבת". ביחס לרמת התפקוד של דיירי המסגרות, כלל העובדים הסוציאליים דיווחו כי במסגרת בה הם עובדים, כוללת אנשים עם מוגבלות שכלית קלה עד בינונית (נספח 3).

כלי המחקר והליך איסוף הנתונים

איסוף הנתונים נעשה באמצעות ראיון חצי מובנה אשר נערך על בסיס מדריך ראיון שהוכן מראש (נספח 2). ראיון זה איפשר מיקוד, על ידי תיחום הסוגיות הכלליות שנחקרו. כמו כן, הוא איפשר גמישות ובכך נתן הזדמנות למרואיינים להעלות נושאים נוספים החשובים להם (Patton, 2002). מדריך הראיון נבנה על סמך סקירת הספרות בתחום. הראיונות נערכו במקום שנבחר על ידי המרואיינים לנוחיותם ונמשכו שעה עד שעה וחצי. הראיונות בוצעו על ידי החוקרת והתקיימו בשפה העברית. החוקרת פתחה את הראיון בתיאור המחקר, מטרתו ומהלכו. בנוסף, הודגשה בפני המשתתפים החשיבות שרואה החוקרת באיסוף נתונים מאנשי המקצוע המכירים את השדה מקרוב.

המועמדים יכלו לבחור אם להשתתף במחקר או לא. המועמדים שהסכימו, התבקשו לחתום על טופס הסכמה להשתתפות במחקר (נספח 1). בהמשך, נשאלו המשתתפים שאלות פתוחות שהוגדרו מראש במסגרת מדריך הראיון, אך סדר השאלות השתנה לעיתים, בהתאם להתנהלות הראיון. כמו כן, התווספו לראיון שאלות חדשות בהתאם לאופי ולתוכן של תשובות המרואיינים.

לסיום, הוצע למשתתפים לתת משוב על הראיון ולהשיב כיצד הרגישו במהלכו, מה דעתם על דרך העברתו ועל השאלות. בתום הראיון, נשאלו המשתתפים שאלות דמוגרפיות (נספח 2), במסגרתן הם התבקשו להשיב על שאלות בנוגע למגדר, גיל, מקום גאוגרפי, וותק מקצועי, רמת השכלה, הכשרה מקצועית בנושא זוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית, סוג מסגרת ורמת תפקוד של האוכלוסייה עמה עובדים. נתונים הדמוגרפיים של המשתתפים תועדו בטבלה מרוכזת (נספח 3). למשתתפים נמסרו פרטים ליצירת קשר עם החוקרת למקרה שמתעוררים קשיים או שאלות בעקבות ההשתתפות במחקר.

כמו כן, יומן השדה של החוקרת מהווה מקור מידע נוסף (שקדי, 2003). ביומן השדה תיעדה החוקרת את כל הדברים שלא הוקלטו במכשיר ההקלטה. אלו כוללים שיחות עם המרואיינים לפני ואחרי ההקלטה, מידע אשר נראה לעין ולא ניתן להקלטה אודוטורית, רשמים, תחושות ומחשבות של החוקרת וכל מידע אחר רלוונטי. החוקרת ביקשה את רשות המרואיינים להשתמש במידע זה, הרלוונטי לגביהם, לצורך ניתוח הנתונים וגיבוש הממצאים.

ניתוח הנתונים

הראיונות הוקלטו ותומללו על ידי החוקרת. הנתונים שנאספו במחקר נותחו בהתאם לעקרונות הניתוח התמטי, המאפשר הסקת מסקנות מתוך התכנים העולים מהראיונות. הטכניקות שנעשה בהן שימוש הינן טכניקות הממוקדות בניתוח קטעי טקסט, על מנת לשמור על ההקשר שבו נאמרו הדברים. תהליך הניתוח בכללותו הורכב מחלוקת המידע ליחידות משמעות והבנייתו מחדש לכדי תיאור מאורגן של תפיסות המשתתפים לגבי שאלות המחקר ומשמעותן (שקדי, 2003). בסיום איסוף הנתונים וארגונם, קראה החוקרת את מכלול הנתונים שנאספו כדי לקבל תמונה כוללת ושלמה שלהם. המשך הניתוח נעשה בשלבים המשכיים, המהווים רצף של קטגוריזציה ויצירת מבנה, כלומר, יצירת התיאור הפרשני. בשלב הראשון, חולקו הנתונים לקודים אשר שוייכו לקטגוריות. הקטגוריות הופקו מתוך הנתונים עצמם והועמדו להשוואה ביחס לקטגוריות אחרות ולהקשר הרחב של המידע שנאסף. המידע אורגן לפי תימות מרכזיות שמכילות את הקטגוריות השונות. בסיום התהליך, מיקדה החוקרת את המידע לכדי הסבר קוהרנטי ומאורגן סביב ממצאי המחקר.

התהליך לווה מראשיתו ועד סופו בכתיבה אודות רעיונות ומחשבות על הנתונים, אשר שימשו כבסיס לניתוח מראשיתו וכעזר בשלביו השונים (שקדי, 2003).

אמינות המחקר

מחקר איכותני שואף להציג ממצאים הראויים לאמון והמייצגים את התפיסה והחווייה של המשתתפים (Lincoln & Guba, 1985). חלק מהמלצות של שקדי (2003), אומצו להגברת אמינות המחקר. ראשית, החוקרת שמרה את כל התוצרים הגולמיים וכן, תיעדה את הדרך שהובילה לפרשנויות ולמסקנות. כמו כן, החוקרת התבססה על דברי המשתתפים והציגה לקורא תיאור עשיר בציטוטים, זאת על מנת לאפשר בחינה עצמאית של הפרשנות והממצאים. החוקרת שמרה על עמדה רפלקטיבית. על פי שלסקי ואלפרט (2007), על החוקר להיות רפלקטיבי ומודע להשקפת עולמו. כמו כן, עליו למצוא את מה ששקדי (2003) מכנה "שביל הזהב" בין מעורבות וריחוק. מצד אחד, להיות מספיק מעורב כדי להבין את עולמם של המשתתפים כפי שהם רואים אותו ומצד שני, להיות מספיק מרוחק כדי לאפשר רפלקטיביות ובחינה ביקורתית של המציאות.

היבטים אתיים

המחקר קיבל את אישור וועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית בירושלים וכן את אישור משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. בהמשך לכך, החוקרת עשתה כל שביכולתה כדי לשמור על מחויבותה לפעול על פי העקרונות והמידות הראויים במחקר איכותני. על פי דושניק וצבר-בן יהושע (2001), מחויבות זו מקבלת חשיבות יתרה לאור הקשרים האישיים, הקרבה והאינטימיות הנוצרים בין החוקר לנחקר כמקובל במסורת האיכותנית, הדורשים שמירה על כבוד, אמון, הדדיות ושותפות. אופי היחסים נקבע כבר בתחילת קשרי המחקר, אז מתגבשות ההבטחות וההסכמות שמעצבות את עתידם. למשתתפים נמסר כל המידע הרלוונטי על המחקר וסופקו תשובות לשאלותיהם כדי שהסכמתם להשתתף במחקר תהא מושכלת. כמו כן, כדי לקדם הסכמה המבוססת על רצון חופשי, הובטח למשתתפים כי לא יהיו השלכות כלשהן לאי השתתפות. למשתתפים הובטחה הזכות להחליט על אילו שאלות הם מעוניינים לענות, ולסרב לענות במידה ולא יחוו בנוח או מכל סיבה שהיא. השמירה על אנונימיות נעשתה על ידי הפרדת פרטיהם המזהים של המשתתפים מהנתונים הגולמיים ואי חשיפתם בדו"ח המחקר.

החוקרת

החוקרת במחקר איכותני מהווה נדבך חשוב בהליך המחקרי. על כן, המחקר האיכותני לוקח בחשבון את המציאות של החוקרת. למציאות זו, הכוללת בין היתר את הרקע ממנו מגיעה, העמדות, הנטיות והתפיסות שלה, השפעה על איסוף הנתונים ועל המסקנות שתסיק מתוכם. על כן, על מנת להבטיח את אמינות המחקר, על החוקרת להיות מודעת למטען שהיא מביאה עמה ולהציג אותו בפני הקורא (Patton, 2002).

במחקר הנוכחי החוקרת היא עובדת סוציאלית, סטודנטית ללימודי המוסמך בעבודה סוציאלית במגמה לטיפול ישיר ובהתמחות מוגבלויות, שיקום ובריאות הנפש. הרקע המקצועי של החוקרת הינו עבודה עם אנשים עם מוגבלות שכלית ואנשים עם אוטיזם בתחום התעסוקה האזרחית וכן בתהליך הגיוס לצה"ל. ראשית, החוקרת מתמודדת בעבודתה עם סוגיות שונות הקשורות לנושא זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. בהקשר זה, ייתכן כי תפיסותיה ועמדותיה של החוקרת השפיעו על פירוש הממצאים. שנית, תחום

העיסוק המשותף לחוקרת ולמשתתפי המחקר, תרם ליצירת שפה משותפת סביב הנושא המקצועי שעל הפרק. עם זאת, על אף ניסיון החוקרת להישאר פתוחה ולקבל כל עמדה ותפיסה שהציגו המרואיינים, ייתכן כי פערים משמעותיים בין עמדת המרואיינים באשר לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית לבין עמדת החוקרת באו לידי ביטוי בתהליך. הפערים עוררו אולי חשש להציג עמדות מסוימות, אולי "שמרניות" יותר, ובכך איימו על תחושת נוחות ופתיחות במהלך הראיון. מצד שני, הפערים משרתים, אפוא, את מטרת המחקר. בכל צורת תקשורת בין שני פרטים או יותר, טמונים חסמים המקשים על ההבנה האוטנטית והמלאה אחד של השני. הדבר מעודד את הצדדים להתדיין עליהם ולא לקחת דבר כמובן מאליו. מכאן הדרך לפתיחת ערוצי חשיבה ושיח מעמיקים ורחבים יותר (Patton, 2002).

ממצאים

פרק זה יוקדש להצגת ממצאי המחקר שנאספו מתוך ראיונות עם עובדים סוציאליים במסגרות דיור חוץ-ביתיות המיועדות לאנשים עם מוגבלות שכלית. תוכן דבריהם של העובדים הסוציאליים, וכן הדברים שלא נאמרו, עובדו לכדי תמות ותתי תמות בפרק זה. הממצאים יוצגו בעזרת שילובם של ציטוטים מתוך הראיונות. דבריהם של משתתפי המחקר מוצגים בצורה אותנטית ככל האפשר, ומייצגים את תפיסותיהם והשקפותיהם. בהצגת הציטוטים, הושמטו וטושטשו פרטים היכולים לחשוף את זהותם של המשתתפים, כדי להגן על פרטיותם ופרטיות דיירי המסגרות.

ממצאי המחקר כוללים שלוש תמות מרכזיות. בתמה הראשונה יוצגו הנחות היסוד של העובדים הסוציאליים לגבי מהותה של זוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. התמה השנייה תעסוק בתפיסותיהם של העובדים הסוציאליים לגבי השלבים השונים בזוגיות. התמה השלישית תתמקד בתפיסות העובדים הסוציאליים את תפקידם בתחום הזוגיות של האנשים המתגוררים בדיור. יש לציין כי הראיונות עם העובדים הסוציאליים הניבו נושאים נוספים שעשויים היו להיכלל במחקר זה, אך קצרה היריעה מלהכיל.

תמה ראשונה: הנחות יסוד לגבי מהותה של זוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית

בתמה זו יוצגו ההנחות הראשוניות המעצבות את עמדותיהם של העובדים הסוציאליים במסגרות דיור חוץ-ביתיות. במהלך הראיונות תיארו המשתתפים, במישרין או בעקיפין, את התפיסות הבסיסיות שלהם אודות זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. בתוך כך, תמה זו מציגה ארבע הנחות יסוד מרכזיות, העומדות בבסיס אותן תפיסות. הראשונה הנה שזוגיות מהווה זכות בסיסית של כל אדם, ואילו השנייה מטילה סייגים לגבי זו. השלישית עוסקת באופן בו זוגיות "אמיתית" צריכה להיראות, ואילו הרביעית מדגישה את מרכזיותו של הרצון בתוך זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית.

זוגיות כזכות בסיסית: "זכות בסיסית של כל אדם לאהוב ולהיות אהוב".

התפיסה הרווחת בקרב המשתתפים הנה כי זוגיות היא זכות בסיסית של כל אדם, וככזו היא גם זכות בסיסית של אנשים עם מוגבלות שכלית. ההנחה היא שזוגיות הנה משאלת הלב של כלל בני האדם, וכי היא מהווה נדבך מרכזי במימוש העצמי ובקיומם של חיים מלאים. הנחה זו בוטאה כמעט תמיד באופן וולונטרי בראשית הראיונות, וזאת כמעין נקודת מוצא איתה הגיעו המשתתפים לדבר על הנושא ולמקם את עצמם בתוכו. דוגמה לכך ניתן למצוא בדבריה של נעמי, בת 30, עובדת בדירות בקהילה המיועדות בעיקרן לנשים יהודיות-דתיות:

"כשאני נכנסתי [לעבודה במסגרת הדיור], ובאמת התחיל הקטע הזה שזה קשר של מישהי עם מישהו אחר וגם קשרים בין הבנות... הדעה שלי היא שלבנות האלה יש זכויות יסוד כמו לכל אדם, יש להן רצונות משלהן, וצריך לתת להן רווחה אישית להגשים כמה שיותר את השאיפות והרצונות שלהן, לחיות באיכות חיים".

רבים ממשתתפי המחקר, עשו שימוש בניסיונם האישי כאשר התייחסו להכרה בזוגיות כזכות בסיסית. מתוך המקום האישי, הם אמרו כי אין הבדל בין הרצון שלהם במימוש זוגיות לרצונם של אנשים עם מוגבלות

שכלית לעשות כן. כך למשל, וורוד, בת 28, עובדת בדירות בקהילה, מתייחסת הן לזכות לזוגיות והן לצורך בזוגיות, תוך השוואה בינה ובין חבריה לבין אנשים עם מוגבלות שכלית:

"אני חושבת שזו זכותם. הם צריכים את זה כמו שאני צריכה את זה, כמו שכולנו צריכים את זה. זה נושא שהוא נוכח כל הזמן. הוא מעסיק את רוב הדיירים והדיירות שפגשתי כמו שהוא מעסיק אותי ואת החברים שלי".

דבריה של וורוד, כמו גם של מרבית משתתפי המחקר, מקפלים בתוכם הנחה שלכל אדם ללא מוגבלות שכלית יש זכות לזוגיות וצורך בזוגיות, ועל כן קיים עיסוק מתמיד בנושא. מתוך הנחה זו לגבי אנשים ללא מוגבלות שכלית, העובדים הסוציאליים מסיקים שאלו קיימים גם אצל אנשים עם מוגבלות שכלית. כלומר, משתתפי המחקר שזרו בתשובותיהם לא פעם את צורכיהם וזכויותיהם שלהם בפרט ושל אנשים ללא מוגבלות שכלית בכלל, ומנקודת מבט זו, השוו אותם לאלו של אנשים עם מוגבלות שכלית.

סייגים למימוש הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית: "חובת ההוכחה עליהם".

על אף ההכרה בכך שזוגיות הנה זכות אדם בסיסית, מרבית המשתתפים חשבו כי בכל הקשור לאנשים עם מוגבלות שכלית צריכים להתלוות לזכות זו סייגים. נור, בת 25 אשר עובדת במסגרת דיור משולבת המיועדת לאוכלוסייה הערבית, הציגה בדבריה את המורכבות ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית:

"האמת היא שאני בעצמי, לא גיבשתי לי דעה אחת בנושא. זה נושא מורכב... זה תלוי. אני יודעת שאצלנו במסגרת יש מערכות יחסים וקשרים של זוגיות ואהבה, ואני תומכת בזה שזו זכות בסיסית של כל אדם לאהוב ולהיות אהוב. אני אומרת את זה תמיד לדיירים, אבל כשזה כבר מעבר... כשזה רצון ליחסי מין ולהתחתן ולהקים משפחה, אז אני מסתכלת על זה נורא עם חששות וממש בזהירות. כי צריך לבחון את זה כל מקרה לגופו, כי זה לא תמיד אפשרי".

דבריה של נור מבטאים תפיסה, אשר אפיינה את הרוב המוחלט של משתתפי המחקר, ולפיה, לצד הנחת היסוד אודות הזכות לזוגיות עבור אנשים עם מוגבלות שכלית, מתלווים סייגים לזכות זו. סייגים אלו קיימים בעיקר כאשר מדובר במרכיבים משמעותיים של קשר זוגי כמו: יחסי מין, חתונה ומשפחה. משמעות הטלת הסייגים היא כי הזכות לזוגיות הנה סובייקטיבית ותלויה מקרה והקשר. התפיסה היא שכדי לגבש עמדה לגבי הנושא, על אנשי המקצוע לפרק את מושג הזוגיות לשלל מרכיביו ובהתאם, לבחון את הלגיטימיות וייתכנות הזוגיות באופן ספציפי. בחינה זו, לפי המשתתפים, צריכה להיעשות הן לגופו של אדם והן לגופה של זוגיות. מעניין גם לציין כי אם את ההנחה הראשונה – הזכות לזוגיות כזכות בסיסית – בטאו המשתתפים בתחילת הראיונות, הרי שהנחה זו, אודות הסייגים, בוטאה לאורך השלבים השונים של הראיונות. יתרה מכך, לעתים קרובות לצד ביטויים גלויים של הסייגים, ניתן היה לזהות ביטויים סמויים שלהם, בין אם בתוך תיאורי מקרים ובין אם במסגרת דיון על סוגיות שונות הקשורות בזוגיות. בהמשך המחקר יוצגו סוגיות מרכזיות אלו כמו גם ביטויים גלויים וסמויים של אותם סייגים.

יש לציין כי בחלקים מסוימים בראיונות, הציגו מעט מתוך העובדים הסוציאליים עמדה ביקורתית כלפי הסתייגויות אלו. דוגמה לכך ניתן לראות בדברי טל, בן 37, עובד במסגרת משולבת:

"אם לנו יש זכות לזוגיות, אז להם יש חובת הוכחה עליהם. אין להם זכות לזוגיות כמו שאנחנו רוצים לחשוב ולספר באמת לעצמנו".

טל בדבריו, מותח ביקורת אשר משקפת את הפער בין האופן בו הזכות לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית בדיוור באה לידי מימוש בפועל, לבין האופן בו אנו – עובדים סוציאליים – חושבים או רוצים לחשוב שהיא מתממשת.

איך זוגיות צריכה להיראות? "השבלונה של הזוגיות".

בחלק ניכר מהראיונות, משתתפי המחקר דנו באופיה של זוגיות "אמיתית" וכיצד ניתן להבחינה מזוגיות שאינה כזו. במסגרת דיונם, הניחו למעשה העובדים הסוציאליים את קיומה של תבנית "אמיתית" של זוגיות, ולאורה ניסו לבחון את הזוגיות בקרב זוגות המתגוררים במסגרות הדיוור בהם עובדים. מדבריהם אף עולה כי הנחה זו, כמו גם הבירור האם מדובר בזוגיות "אמיתית", מלווה אותם תדיר בעשייתם המקצועית ובהחלטות מקצועיות בנושא. כך בין השאר, זוגיות שנתפסה כחורגת מהתבנית לא תמיד קיבלה הכרה, או לחלופין, קיבלה יחס שלילי. חשוב לציין כי המשתתפים לא נשאלו ישירות לגבי מהותה של זוגיות "אמיתית", ומהם, לתפישתם, המרכיבים המאפיינים אותה. במקום זאת, הנושא עלה מתוך דבריהם כאשר סיפרו על מחשבותיהם ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית וביחס למימוש הזוגיות במסגרות הדיוור. דוגמה לחוסר הכרה בזוגיות כאשר זו אינה עולה בקנה אחד עם התבנית ה"אמיתית" של זוגיות עולה בדבריה של נועה, בת 29 אשר עובדת במסגרת משולבת:

"זה יותר עניין של הגדרה מאשר זוגיות כמו שאנחנו מכירים אותה. יש הרבה חבר'ה שבאמת אוהבים להגיד 'יש לי חבר', 'יש לי חברה', אבל בפועל לא קורה שם שום דבר. אפילו אין כמיהה להיפגש".

כאמור, משתתפי המחקר לא רק הניחו את קיומה של זוגיות "אמיתית", אלא גם דנו במאפיינים המרכזיים שלה. מדבריהם עולים חמישה מאפיינים מרכזיים: הדדיות, תקשורת, יחסי מין, אכפתיות ודאגה. על אף שלשיטת העובדים הסוציאליים, יחסי מין היווה אחד מחמשת המאפיינים של זוגיות "אמיתית", עמדותיהם באשר לנושא זה יוצגו בתמה השניה תחת שלב הזוגיות בחיי היום-יום.

שלושת המאפיינים הראשונים עלו בעיקר כמרכיבים החסרים לרוב בזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, ובתוך כך מעלים את התהייה האם מדובר אכן בזוגיות "אמיתית". לעומת זאת, שני המרכיבים האחרונים הועלו בעיקר בהקשר חיובי, כאשר הם באו לידי ביטוי בזוגיות, וכך ניתן היה לעמוד על כך שמדובר בזוגיות "אמיתית" וש"יש שם באמת אהבה" (דנה, בת 37, עובדת בדירות בקהילה).

כאמור, המאפיין הראשון של זוגיות "אמיתית" הוא הדדיות. תהילה, בת 30, עובדת בדירות בקהילה, תיארה את היעדר הדדיות בקשר, ובתוך כך העלתה את חוסר ההבנה שלה לגבי מהות הקשר:

"אני זוכרת שהיתה לי דיירת שלא הבנתי מה היא מוצאת בחבר שלה. ממש. היא מהממת והוא מהמם. הם היו מקסימים אבל לא הבנתי מה הוא עושה איתה, הוא ברמה הרבה יותר גבוהה ממנה. מה העניין? מה הוא מרוויח שם ומה היא מרוויחה? והם היו שנים ביחד. אבל בסוף, עם הזמן, אמרתי אוקיי, זה שלהם. יש שם משהו שמשאיר אותם ביחד. להגיד שזה משהו שהייתי רוצה לעצמי? להגיד שזה משהו שאני מבינה? ... לא. אבל זה שלהם והם בוחרים".

תהילה בדבריה מעלה שאלות, אשר עלו בקרב משתתפים רבים, בדבר ניסיונות להבנת פשר הקשר ו"הרווחים" שיש ממנו לשני הצדדים. במסגרת ניסיונות אלו, הניחו העובדים הסוציאליים כי הדדיות היא מרכיב חיוני ואף הכרחי בקשר, וכי בזוגיות "אמיתית" שני הצדדים צריכים להרוויח. בהמשך לכך, חשש מרכזי היה כי במקרים רבים הדדיות זו איננה קיימת בזוגיות של דיירי המסגרות, מה שמטיל מצדם ספק לגבי הצורך בזוגיות ולגבי המשך קיומה. מדברי המשתתפים גם עולה כי ההדדיות באה לידי ביטוי במישור האהבה והנתינה, כלומר בדרך ובעוצמה בהן כל אחד מבני הזוג מבטא את האהבה והנתינה כלפי בן/בת הזוג. בהקשר זה, כאשר סיפרו העובדים הסוציאליים שאחד מבני הזוג מבטא אהבה רבה יותר מהשני, הם הביעו הסתייגות מטיב הזוגיות. בנוסף, ההדדיות באה לידי ביטוי ברמת התפקוד וביכולות הקוגניטיביות של כל אחד מבני הזוג, אשר היבטים אלו, על פי העובדים הסוציאליים, צריכים להיות ברמה דומה ככל האפשר. בתוך כך, גם כאן, כאשר היה פער גדול, לדעתם, ברמת התפקוד וביכולות הקוגניטיביות של בני הזוג, החלו ספקות לגבי קיומה וטיבה של הזוגיות.

הדדיות היוותה תנאי הכרחי לזוגיות בחלק ניכר מהראיונות וביחס לסוגים שונים של זוגיות. אולם תנאי זה התחדד יותר כאשר דובר על זוגיות מעורבת – זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית עם בן/בת זוג ללא מוגבלות שכלית. תמר, בת 29, עובדת בדירות בקהילה, הדגישה כי מרכיב ההדדיות בקשר הוא חשוב, והדבר עלול שלא להתקיים בזוגיות מעורבת:

"פערים מאוד גדולים, זה משהו שיביא איתו את ההשלכות שלו... אדם שמוגדר עם מוגבלות שכלית ואדם נורמטיבי, אני חושבת שבסוף הפער והציפייה מהקשר... יש פער דיי גדול אני חושבת. אני אומרת את זה בתור עובדת סוציאלית. לא כי הם אנשים פחות טובים, בסוף אני כן חושבת שבזוגיות יש משהו שאתה נותן ומקבל, וזה צריך להיות קרוב".

לצד הדדיות, מאפיין נוסף שעלה המתייחס לזוגיות "אמיתית" הוא תקשורת בין בני הזוג, ובעיקר תקשורת מילולית. רבים מהמשתתפים לא ראו את הזוג כמי שנמצא בזוגיות "אמיתית", וזאת בעקבות היעדרותה של תקשורת מילולית. כך עולה גם מדברי מיכל, בת 27 שעובדת במסגרת משולבת:

"יש כאן כמה זוגות... זוגיות של זוג אחד, אני אפילו לא נכנסת לזה כי הם אומרים 'אנחנו חברים' אבל קודם כל היא בת 60 והוא בן 30, והם כאילו חברים אבל הם לא מחליפים אפילו מילה ביניהם. אין ביניהם שום תקשורת. הם לא נפגשים בקושי. זה סתם".

לעומת זאת, כאמור, כאשר דיברו העובדים הסוציאליים על אכפתיות ודאגה כשני מאפיינים בזוגיות "אמיתית", נטו להזכירם בהקשר חיובי, כלומר, כמאפיינים אשר באים לידי ביטוי בזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית ובתוך כך ניתן לאפיינה כזוגיות "אמיתית". לעיתים מאפיינים אלו של אכפתיות ודאגה נתפסו כמאפיינים של זוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית, וזאת בעוצמה רבה יותר מזו של זוגיות בקרב אנשים ללא מוגבלות שכלית. כך למשל, עומר, בת 30 אשר עובדת במסגרת משולבת, סיפרה על זוגיות בה רואים מרכיבים של דאגה ועל כן מהווה זוגיות כפי שהיא אמורה להיראות:

"יש לנו עוד זוג בדירה שהם חולקים חדר... מבוגרים. אני כן רואה אותם זוג ממש. הוא בא והוא סוחב לה את התיק ודואג לה. אז הזוגיות הזאת יותר נכנסת לי ל... אני לא יודעת אם להגיד... השבלונה של הזוגיות".

שקד, בת 37 עובדת במסגרת דיור משולבת לאוכלוסייה מזדקנת סיפרה:

"אני מאמינה שיש רצון בזוגיות, ולי זה נראה ממקום יותר טהור ופשוט, לא כמו אצל אנשים ללא מוגבלות שכלית. הרבה יותר פשוט. אולי זה בא מהמקום הזה שהרבה דברים הם מקבלים: גרים בהוסטל, אין צורך ללכת ולהתעסק עם דירה ועם כספים ועם דברים שיכולים לא לחזק זוגיות. כאילו זה נראה לי משהו מאוד טהור 'אנחנו חברים, אנחנו ביחד'. עושים רק מה שהם אוהבים. למרות שיש גם מריבות ולפעמים אין גם הבנה עד הסוף איך לפתור. כאילו לפעמים פשוט רבים, וזה עובר. אין יותר מידי התעסקות אני חושבת. לא יותר מידי נכנסים ללמה רבנו, ומה זה אומר. את יודעת, אנחנו חברים, וזה ממשיך וזהו".

לצד ניסיונם של מרבית המשתתפים להתאים את ביטוייה של הזוגיות בקרב זוגות המתגוררים במסגרות דיור לתבנית המוכרת להם, חלק אחר של המשתתפים תיארו את הניסיון שלהם לצאת מהתבנית המוכרת ולהבין כי ישנה זוגיות שיכולה להיראות אחרת. כך למשל וורוד, בת 28, עובדת בדירות בקהילה סיפרה:

"הרבה מהזוגות עם מוגבלות שכלית שאני מכירה, אז הזוגיות נראית אחרת מהזוגיות שלי ושל חברות שלי. זה שונה, אבל כל אחד והדרך שלו. הציפייה שלנו שתהיה תבנית כזאת של איך זוגיות אמורה להיראות - לא מסכימה כל כך עם זה. אז כן, לפעמים זה היה נראה לי מוזר. זה מה שאתם רוצים מהזוגיות? וכן, התשובה היא כן. זה מה שסיפק אותם".

בדבריה של וורוד ובדבריהם של אחרים כמותה, נדמה כי עצם הניסיון לצאת מהתבנית מעיד על קיומה של התבנית, ועל כך שהשיח אודות מהותה של זוגיות "אמיתית", נוכח כל הזמן בעבודתם של העובדים הסוציאליים. בעוד שיש כאלו שמקבלים את השיח ואת התבנית כמו שהם, יש מעט, כמו וורוד שמנסים לאתגר.

נראה אם כן, כי חלק ניכר מהמשתתפים מסתמכים על תבנית זוגיות אידיאלית חיצונית המקפלת בתוכה מרכיבים ספיציפיים ומתבוננים דרכה בזוגיות של האנשים המתגוררים במסגרת הדיור בה עובדים. כפועל יוצא מאותה התבוננות, תפסו משתתפים רבים את הזוגיות כ"פשוטה", "פחות מורכבת" ואולי אף עצם קיומה הוא רק "לשם ההגדרה". עם זאת, משתתפים אחרים איתגרו את התבנית הקיימת וביקשו להתבונן על משמעות הזוגיות כפי שחווים אותה האנשים עצמם מבלי להתייחס לקריטריונים חיצוניים. לצד כך, נדמה כי אלו וגם אלו, עסקו בתבנית של הזוגיות בין אם קיבלו אותה ובין אם ניסו לאתגרה.

מקומו של הרצון בזוגיות: "היא רוצה כי היא באמת רוצה? אי אפשר לדעת".

נושא הרצון – כלומר, האם הדיירים רוצים בזוגיות – תפס אף הוא מקום מרכזי בשיח על זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. מיקומו המרכזי של הרצון בשיח בא לידי ביטוי בשני אופנים: האחד – העובדים

הסוציאליים הטילו ספק ברצון הדיירים בזוגיות, וניכר היה כי לדעתם הרצון קשה לזיהוי וחמקמק, ולעיתים אף לא ניתן לזיהוי, גם כאשר האדם מצהיר על רצונו. השני – כאשר ישנו רצון, אבל הוא לא יכול לגבור על הסיכון שכרוך בזוגיות, לשיטת העובדים הסוציאליים. בשני המקרים סוגיית הרצון העסיקה רבות את המרואיינים והיותה חלק משמעותי מיחסם כלפי זוגיות הדיירים.

דוגמה להטלת הספק האם אכן קיים רצון בזוגיות והאם ישנה הבנה באשר למשמעותו ולבחירה בזוגיות, עולה מדבריה של יעל, בת 29, עובדת בהוסטל:

"רמת ההבנה שלה מאוד נמוכה, וככה גם רמת השיח שלה. יכול להיות שבתוך תוכי אמרתי שהיא אומרת שהיא רוצה, אבל כאילו היה לי טיפה ספק שאולי היא לא באמת רוצה, והיא לא יודעת באמת שיש לה בחירה. אבל אולי זה גם סתם בראש שלי. היא גם באמת נורא אוהבת אותי, השאלה אם כדי להשיג את תשומת הלב שלו היא... זה כאילו קצת דילמות עם עצמי. אבל שוב אני לא יודעת מה קורה שם בתוך הראש שלה כי קוגניטיבית היא נורא נמוכה".

מתוך מילותיה של יעל, עולה כי הטלת הספק ברצון מתקשרת לרמת ההבנה ולרמת השיח של אותה דיירת, כפי שיעל רואה. הקשר זה עלה באופן בולט אצל מרבית משתתפי המחקר. חשוב לציין כי העובדים הסוציאליים לא ציינו בראיונות כי היכולת, או היעדר היכולת, לבטא את הרצון עשויים להשתנות כתוצאה מהדרכה בנושא. כלומר מ"בין השורות", עולה כי הם רואים בכך דבר סטאטי, שלא עשוי להשתנות. בנוסף, מרבית מן העובדים הסוציאליים נטו להטיל ספק כי מדובר ברצון "אמיתי", גם כאשר ראו שקיים רצון מוצהר בזוגיות. לעיתים קרובות שייכו רצון זה להשפעות סביבתיות וסברו כי הרצון בזוגיות נובע למשל מזוגיות שרואים בטלוויזיה, במשפחתם, אצל צוות הדיור, אצל חבריהם לדיור וכו':

"יש לנו דיירת שיש לה בן זוג. ההגדרה הכי בסיסית של מה זה בן זוג ולמה אני רוצה להיות בת זוג זה גם... לפעמים היא רואה את זה אצל חברה שלה וגם רוצה. ואז את אומרת, היא רוצה כי היא באמת רוצה?.. אי אפשר לדעת". (עומר, בת 30, עובדת במסגרת משולבת).

התהיות העולות מתוך דבריה על עומר מייצגות את ההרהורים הפנימיים שלה, כמו גם של מרבית משתתפי המחקר, האם קיים רצון "אמיתי" בזוגיות? מה הסיבה שמובילה לרצון זה? האם יש דרך שבה הם יוכלו להיות בטוחים לגבי הרצון?

ההתמקדות בסוגיית הרצון עלתה גם כאשר העובדים הסוציאליים זיהו כי זוגיות זו כרוכה בסיכון של אחד או של שני בני הזוג. הדבר עלה בעיקר כאשר היו בזוגיות מוטיבים של פגיעה וניצול, אך בני הזוג רצו להמשיך להיות יחד. במצב כזה, הדגישו משתתפי המחקר את המורכבות ואת הקונפליקט הפנימי שהתעורר בהם. הדבר עולה בדבריה של וורוד, בת 28, עובדת בדירות בקהילה:

"...הסברנו להם שמבחינתנו זה ניצול, וזה לא יכול להמשיך ככה. דיברנו גם איתה לבד וגם איתו לבד ועם שניהם ביחד ובנינו תוכנית של תאריכים: מתי הם נפגשים, מי משלם בכל פעם, מה סכום הכסף שמשלמים בכל פגישה. וזה היה בחודשיים הראשונים עד שזה הסתדר ואז הורדנו בהדרגה - פעם בשבוע, פעם בשבועיים. והיום הם ביחד, וכבר אין יותר ניצול. ולי היה קשה לבוא ולהגיד 'אם אתה

רוצה להישאר איתה אז מצוין והכל בסדר', היה לי קשה כי רציתי להגיד לו 'לא, אתה לא נשאר איתה כי יש פה ניצול'. מצד שני הוא אהב אותה, הוא רצה להישאר בזוגיות הזאת, אז בסוף הצלחנו לעזור להם, אבל אם היא הייתה מנצלת אותו גם אחרי התוכנית אז זו הייתה דילמה".

בהמשך לנושא זה, העלו העובדים הסוציאליים תיאורי מקרים רבים המציגים את רצון הדיירים בזוגיות אל מול הניצול הפוטנציאלי הכרוך במימושה. ניתוח תיאורי מקרים אלו, מראה לנו כי לחששות אלה מניצול יש ממד מגדרי, כך שמצד האישה מדובר בניצול חברתי ומצד הגבר הניצול מתמקד יותר בתחום המיני:

"הם בקשר המון זמן... מהצד אני רואה שיש שם משהו שהיא מאוד מנצלת אותו. היא מאוד כוחנית ומסובבת אותו על האצבע הקטנה, והוא מאוד אוהב אותה. היו הרבה פעמים שהרגשתי שהיא כאילו מפלרטטת עם דיירים אחרים שמגיעים, והוא מאוד כרוך אחריה. בא אליה פעמיים בשבוע, מפנק אותה, קונה לה, משקיע לה, מוריד לה שירים ל-MP. והיו פעמים שעלו לי מחשבות של מה קורה שם?... מהצד זה היה נראה שהיא מאוד מנצלת אותו". (תהילה, בת 30, עובדת בדירות בקהילה).

ציטוט נוסף בנושא זה עלה מדבריו של גדי, בן 51, עובד במסגרת משולבת:

"יש בחור שהיום הוא דייר שלנו. לפני זה הוא בא לישון אצלנו בסוף שבוע, והם היו באותו חדר והכל, אבל מסתבר שהייתה איזושהי תפיסה שלו שהוא יקיים איתה יחסי מין, ואז היא נבהלה, למרות שהיא מסוגלת, אבל היא נבהלה".

לסיכום, תמה זו עסקה בהנחות היסוד של העובדים הסוציאליים לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. התמה מתייחסת להנחות הבסיסיות ביותר אשר מעצבות את תפיסותיהם של אותם עובדים. ההנחה הראשונה הנה שזוגיות היא זכות יסוד של כל אדם וכי אנשים עם מוגבלות שכלית הם בעלי זכות זהה לזוגיות ככל אדם אחר. ההנחה השנייה מתייחסת לכך שלצד הנחת היסוד אודות הזכות לזוגיות, עבור אנשים עם מוגבלות שכלית, לזכות זו מתלווים סייגים. משמעות הטלת הסייגים היא כי הזכות לזוגיות הנה סובייקטיבית ותלויה מקרה והקשר. ההנחה השלישית דנה באופיה של זוגיות "אמיתית", וכיצד ניתן להבחינה מזוגיות שאינה כזו. נדמה כי השיח על מהותה של זוגיות "אמיתית" נוכח כל העת בעבודת העובדים הסוציאליים, כאשר מרביתם מקבלים את תבנית הזוגיות כמו שהיא, ומיעוטם מנסים לאתגרה. ההנחה הרביעית מתייחסת למיקומו המרכזי של הרצון בזוגיות. הדבר בא לידי ביטוי בשני אופנים: האחד – העובדים הסוציאליים הטילו ספק ברצון הדיירים בזוגיות, וניכר היה כי לדעתם הרצון קשה לזיהוי. השני – כאשר ישנו רצון אבל הוא לא יכול לגבור על הסיכון שכרוך בזוגיות.

ניתוח הראיונות אף מראה לנו כי עבודתם של העובדים הסוציאליים עם האנשים במסגרות הדויר בתחום הזוגיות מושפעת רבות מהנחות יסוד אלו. בהמשך לכך, התמה הבאה תעסוק בתפיסות העובדים הסוציאליים לגבי השלבים השונים בזוגיות. תפיסות אלו משפיעות גם הן על העבודה של העובדים הסוציאליים עם דיירי המסגרות, וכפועל יוצא מכך על האופן בו בא לידי ביטוי כל שלב בזוגיות בקרב דיירי המסגרות.

תמה שנייה: תפיסות לגבי השלבים השונים בזוגיות

תמה זו תתמקד בתפיסותיהם של העובדים הסוציאליים לגבי השלבים השונים בזוגיות: שלב ההיכרות, שלב הזוגיות בחיי היום-יום, שלב המגורים המשותפים, שלב מיסוד הקשר ושלב הפרידה. במסגרת התמה, יוצג האופן בו העובדים הסוציאליים תפסו את אופיו של כל שלב, את המידה בה לשיטתם, דיירי המסגרות מממשים את אותו שלב, ומהם ההזדמנויות כמו גם האתגרים והחסמים במימושו. חשוב לציין כי חלק מהשלבים: זוגיות בחיי היום-יום, מגורים משותפים ומיסוד הקשר – עמדו במוקד הראיונות, אולם חלק אחר מהשלבים: היכרות ופרידה – עלו תוך כדי הראיונות ביוזמת המרואיינים.

שלב ההיכרות: "ההיצע הוא לא גדול".

שלב ההיכרות הנו שלב מרכזי בכל זוגיות, שכן הוא מאפשר את הרקמותה של הזוגיות ופותח צוהר למימושה. למרות שכאמור, לא נשאלו על כך ישירות בראיונות, בחרו רוב בולט מהמרואיינים להתייחס לשלב זה. העובדים הסוציאליים התייחסו בעיקר לחסמים המלווים את שלב ההיכרות. נראה כי רוב רובם של החסמים שתיארו, הנם חסמים סביבתיים. כך למשל, החסם הראשון שעלה הוא שאין היצע רחב להיכרויות עבור אנשים עם מוגבלות שכלית. נושא זה עולה מתוך דבריה של נועה, בת 29 אשר עובדת במסגרת משולבת:

"חוץ מבדיור הם יכולים להכיר במע"ש [מרכז/מפעל עבודה שיקומי], בתעסוקה בשוק החופשי מי שעובד בשוק החופשי, בבית ספר מי שעדיין שם ובמועדון. הם נפגשים גם עם הוסטלים אחרים חוץ משלנו אז זה עוד אנשים... דיסקו מי שהולך, פעילויות. זה לא המון".

מתוך מילותיה של נועה, ניכר כי ישנו מרחב מצומצם עבור אנשים עם מוגבלות שכלית בו הם יכולים להכיר אנשים לשם קשרים זוגיים. סוגיה זו עלתה מדבריהם של מרבית המשתתפים. עומר, בת 30, העובדת במסגרת משולבת, מחזקת את דבריה של נועה ומציינת כי גם כאשר ההיכרות היא במסגרות שונות מחוץ לדוור, לרוב נמצאים במסגרות אלו אותם אנשים:

"אתגר גדול זה קודם כל היכולת להכיר. ההיצע הוא לא גדול, הם נמצאים במסגרות מסוימות עם אותם אנשים כל הזמן".

החסם השני אותו העלו העובדים הסוציאליים, הנו הקושי לשמור על הזוגיות לאורך זמן כשבני הזוג מתגוררים רחוק זה מזו. כאמור, רק פעמים בודדות סיפרו משתתפי המחקר כי מתקיימת זוגיות מחוץ למסגרת הדוור. במקרים אלו ההיכרות נערכה במסגרות מחוץ לדוור כמו: מסגרות תעסוקה, מסגרות פנאי או בערבי היכרויות יזומים שמקיימים בין המסגרות. עובדים סוציאליים רבים הציפו את חוסר היכולת שלהם לסייע בשמירה על המשכיות הזוגיות עקב מחסור בתמיכות ובמשאבים הנדרשים לכך. הדבר בא לידי ביטוי בדבריה של רויטל, בת 33, עובדת במסגרת משולבת:

"פעם באמת היו מסיבות היכרות בעמותה, ואני לא אהבתי את זה. לא באנו לשם כי זה הרגיש לי קצת כזה... עכשיו יהיה למישהי פה חבר בהוסטל רחוק ומה? הם לא באמת יכולים לקיים זוגיות. אז הם ידברו בטלפון פעם בשבוע, וזה כאילו מעין פלסטר כזה. זה הרגיש לי לא בנוח. כאילו אנחנו חצי

משקרים להם. עכשיו אנחנו מנסים לעשות משהו במחוז ואז אולי הם באמת יוכלו להיפגש ובאמת ליצור איזו זוגיות אמיתית".

החסם השלישי מתקשר להנחה המתוארת לעיל אודות מרכזיות ההדדיות בזוגיות. על פי הנחה זו, לרמת התפקוד תפקיד מרכזי בזוגיות, והשאיפה, לשיטת העובדים הסוציאליים, היא לכוון לזוגיות שיש בה הדדיות, כולל ברמת התפקוד. שאיפה זו, אשר לרוב אינה מאותגרת, מצמצמת עוד יותר את מרחב האפשרויות להיכרות עבור אנשים עם מוגבלות שכלית:

"יש עניין של היכרויות, איך מוצאים מישהו ברמת תפקוד דומה למטופל שלי? נגיד יש לי מטופל שמאוד רוצה חברה והתלבטתי אם לרשום אותו בלוח היכרויות. צחקו עליי כשאמרתי שלי? לא כל אחת. אבל כן, מה אני אתן לו לצאת עם כל אחת? אני רוצה שהיא תהיה משהו משהו. אז גם איפה הוא יכול להכיר מישהי ברמה שלו?" (טליה, בת 25, עובדת במסגרת משולבת).

טליה, כמו גם מרבית המשתתפים, מחזיקה כאמור בגישה שרמת תפקוד דומה מהווה מרכיב משמעותי בקיומה של זוגיות מיטבית. בהמשך דבריה, תיארה חסם נוסף בשלב ההיכרות, המתקשר גם הוא לפערים ברמות התפקוד. לדבריה, הסיכוי להיכרות עבור אנשים עם מוגבלות שכלית מצטמצם עוד יותר כאשר הם מכוונים ליצור זוגיות עם אדם ללא מוגבלות שכלית – משמע זוגיות מעורבת. בנוסף, היא מציגה בדבריה את הקושי לקיים זוגיות שכזו עם אדם עם מוגבלות שכלית המתגורר במסגרת דיור חוץ ביתית:

"יש גם אתגר משמעותי. אני מרגישה שחלקם לא רוצים לצאת עם מישהי מוגבלת. הם לא תופסים את עצמם מוגבלים... מצד שני, זה יכול לקרות יותר עם חברה שגרים בבתיים, עם רמת משכל גבולית שבאמת יכולים למצוא מישהי ולצאת איתה. אבל חברה שגרים בהוסטלים זה מורכב, כלומר זה משהו שהרבה יותר קשה לטשטש והם צריכים פחות או יותר למצוא מישהי בתוך המסגרות שיש, זו האופציה הכי נגישה, והם לא מוצאים את עצמם עם מישהי מוגבלת". (טליה, בת 25, עובדת במסגרת משולבת).

כפי שהיה ניתן לראות, על פי משתתפי המחקר, שלב ההיכרות, המהווה את ראשית היווצרותה של הזוגיות ומהווה למעשה תנאי הכרחי לקיומה, טומן בחובו מספר חסמים. החסם אשר תפס מקום מרכזי ביותר בעיניי המשתתפים היה מרחב האפשרויות המצומצם למדיי להיכרות עבור אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור. גם כאשר הם נמצאים במסגרות מחוץ למסגרת הדיור, לרוב הם פוגשים באותם האנשים כל הזמן ובתוך כך, ההיצע להיכרויות נותר מצומצם. באשר למסגרות מרוחקות יותר, היכולת להכיר וכן לשמור על הזוגיות בהמשך, מהווה אתגר משמעותי. בנוסף, מתוך ההנחה של העובדים הסוציאליים כי רמת תפקוד דומה מהווה מרכיב מרכזי בזוגיות, השאיפה למצוא בן/בת זוג ברמת תפקוד דומה מובילה גם היא לצמצום נוסף של האפשרויות. כמו כן, לדעתם של משתתפי המחקר, כאשר אדם עם מוגבלות שכלית בדיור מעוניין להכיר אדם ללא מוגבלות שכלית לשם קשר זוגי, הדבר מצמצם את האפשרויות עוד יותר ונדמה כי מצב כזה כמעט ואינו יכול לקרות אצל אנשים המתגוררים בדיור.

שלב הזוגיות בחיי היום-יום: "כולם יודעים שהם יחד אבל זה לא מתקדם משם ממש".

במהלך הראיונות, העלו העובדים הסוציאליים תיאורי מקרים רבים שמתייחסים לזוגיות בחיי היום-יום ולסוגיות רבות הכרוכות בניהול זוגיות במסגרות הדיור. תת-תמה זו תתמקד בשלוש סוגיות מרכזיות שכאלו: פרטיות, מיניות וזמן משותף. בתחילה יתואר המצב הקיים, כפי שעולה מדברי המרואיינים, ולאחר מכן תתואר תפיסתם באשר למצב קיים זה.

הנושא הראשון שעלה הנו פרטיות של זוגות במסגרות הדיור. פרטיות הינה היבט מרכזי וחיוני בזוגיות, היבט שמאפשר קרבה אינטימית ומיניות. מהראיונות, עולה תמונה כי לדיירי המסגרות ישנו מרחב מצומצם מאוד, אם בכלל, של פרטיות, כמו גם חוסר היכולת לשלוט במרחב הזה. כך למשל תואר כי רובם הגדול של הדיירים במסגרות, מתגוררים בחדר עם שותף או עם שותפה מאותו המין שאינם בניזוג. בתוך כך, כדי שלזוג תהיה הזדמנות לפרטיות בחדר, יש מעין "הסדרים" מול השותפים, בהם אחד מהשותפים צריך לצאת מהחדר בשביל לקיים את המרחב הפרטי. יתרה מכך, לעיתים הם צריכים לשריין לעצמם מראש "זמן פרטי" שכזה. בנוסף סופר כי בחלק ממסגרות הדיור מונחים הזוגות להשאיר דלת פתוחה כשהם נמצאים יחד בחדר. כמו כן, ברוב המקרים איש צוות מהדיור צריך להצטרף לזוג במידה והם יוצאים לבלות. דוגמה נוספת למרחב המצומצם של הפרטיות עולה מדבריו של טל, בן 37, עובד במסגרת משולבת:

"הם יכולים לסגור את הדלת ולעשות מה שהם רוצים אבל רמת הבקאות של הצוות מה כל זוג עושה, עכשיו כשאני חושב על זה, קצת מטרידה אותי. כי הזוג הזה אנחנו יודעים שהוא שוכב כל הזמן, כל לילה, לפי הקולות שהם משמיעים. לזוג אחר יש בעיית זקפה שכבר כל ההוסטל, כל מערך הדיור יודע עליה. גם הייתה תקופה שדיירים ידעו כי בת הזוג סיפרה לכל מי שרק רצה לשמוע, ואז היה צריך לעבוד על פרטיות וציבוריות".

ממילותיו של טל, עולה כי במסגרות הדיור כולם יודעים על המתרחש בזוגיות. כלומר, כאשר מדובר בזוגיות עם מיניות, ללא מיניות, כאשר עולות בעיות מסוימות בזוגיות וכי' – כולם יודעים על כך. דבריו של טל מתקשרים, אפוא, לנושא השני אשר עלה מדברי העובדים הסוציאליים, והוא – מיניות. נדמה כי מיניות בזוגיות הנה פועל יוצא של פרטיות ולהיעדר הפרטיות, כפי שתואר לעיל, ישנן השלכות על המיניות. על פי העובדים הסוציאליים, תואר כי רוב הזוגות בדיור אינם מקיימים יחסי מין. כך גם עלה מדבריה של נועה, בת 29, עובדת במסגרת משולבת, כשענתה על השאלה לגבי מיניות כחלק מזוגיות אצל הזוגות בדיור. בדבריה, כמו גם של משתתפים אחרים, כאשר נשאלו לגבי מיניות, דיברו בעיקר על השאלה האם בני הזוג מקיימים יחסי מין מלאים:

"... לאו דווקא יחסי מין מלאים אבל להתנשק ודברים כאלה – זה קיים. פה בהוסטל – לא. בין הזוג הזה שהפרדנו היה... היום אני לא חושבת שיש מישהו שיש לו קשר מיני".

בנוסף, תיארו העובדים הסוציאליים כי כאשר בני הזוג מאובחנים בתפקוד נמוך יחסית, היעדר המיניות בזוגיות בולט אף יותר:

"כשאני מסתכלת על ההוסטל, אצל החבריה עם המוגבלות השכלית בתפקוד יותר נמוך – באמת יש פחות ביטויים פיזיים. זה יותר החזקת ידיים, נשיקה כזה.. חיבוק, דברים כאלה ופחות באמת לקחת את זה למיניות יותר רצינית". (רויטל, בת 33, עובדת במסגרת משולבת).

נושא נוסף שמשתייך גם כן לנושא המיניות הוא שימוש באמצעי מניעה. על פי העובדים הסוציאליים, כלל הדיירות אשר יש לגביהן חשש שמא ייכנסו להריון, משתמשות באמצעי מניעה. ברוב המקרים תיארו כי מסבירים להן מה המשמעות של אמצעי המניעה, אך לא ניתנת להן זכות הבחירה בנושא, גם אם אינן רוצות להשתמש באמצעי המניעה. בנוסף, לעיתים השימוש באמצעי מניעה נעשה כהימנעות מההתמודדות עם המחזור. נושאים אלו עולים גם מדבריה של עומר, בת 30, עובדת במסגרת משולבת:

"יש אצלנו מישהי שבעבר היא נוצלה כנראה גם בחוץ, כנראה גם בתוך המשפחה... זאת בחורה שלא יודעת או לא יכולה להגיד לא לגברים... ואותה בחורה לא רצתה לקחת גלולות. הייתה תקופה שהיא הייתה מקיאה והיה חשש שהיא תקח את הכדור אבל היא תקיא אותו ואז זה לא יתפוס... ראינו שזה משהו שיכול לא להגן עליה במאה אחוז, אז עלתה הסוגיה של זריקות... ואז היא באה וסיפרה שהיא הלכה ברחוב ובעל חנות אמרה לה 'בואי תיכנסי'... יש כאלה שמקבלות זריקות מסיבות אחרות כי הן לא יודעות לטפל במחזור, יש כאלה שהגיעו וההורים ביקשו. אבל אצלה זה באמת עלה מהנושא הזה, שכן היה חשש שהיא תיכנס להריון... היא לוקחת עד היום את הזריקות. היא התבאסה בהתחלה שהיא הולכת לא לקבל מחזור, כי הסברתי לה. והיא אמרה שהיא רוצה לקבל מחזור, זה גם כזה להיות כמו כולם, כאילו זה משהו שאמור להיות אז איך פתאום זה נלקח ממנה. הסברנו לה שזאת אופציה שאף אחד לא רוצה אבל היא לא משאירה יותר מידי ברירות. זה לא היה פשוט..."

הנושא השלישי אשר עלה באופן משמעותי מתיאורי המקרים של המשתתפים הנו הזמן המשותף של הזוגות. העובדים הסוציאליים תיארו מצבים רבים בהם לדיירי המסגרות הנמצאים בזוגיות, ישנה שליטה מועטה על הזמן המשותף עם בני/ות זוגם. נושא זה עלה כאשר תואר למשל מקרה בו בני הזוג רצו לצאת יחד לסוף שבוע אצל ההורים, כאשר בני הזוג רצו לבלות יחד מחוץ לדיור ובכלל בכל ההתנהלות היום-יומית במסגרת הדיור. התנהלות זו כוללת סדר יום מובנה בו לדיירים יש שליטה מצומצמת על מסגרת הזמן שלהם, ובתוך כך גם על הזמן הזוגי. היעדר השליטה על הזמן המשותף מחריף אף יותר כאשר הזוגיות הנה עם בן/בת זוג שאינם מתגוררים במסגרת הדיור.

דוגמה המייצגת את חוסר השליטה בזמן המשותף עולה מדבריה של יעל, בת 29, עובדת בהוסטל. במקרה זה תואר מצב בו בני הזוג רצו לצאת לבלות יחד אך היו צריכים השגחה. כך קרה לא פעם שהבילוי המשותף התקיים אחת לחודש, יחד עם זוג נוסף או זוגות נוספים בליווי מדריך. מצב זה, בו ניכרת חוסר השליטה בתדירות המפגשים ואף באופי הבילוי, תואר בראיונות נוספים:

"...והם הרבה ביחד. הוא קונה לה מתנות, והם יוצאים לדייטים, בליווי של מדריך, שיושב רחוק, כי הם שניהם לא ממש עצמאיים בקהילה. אז פעם בחודש הוא לוקח אותם ועוד זוג. כל זוג בדייט שלוי". (יעל, בת 29, עובדת בהוסטל).

מדברי המשתתפים משתקפת לא רק המציאות הקיימת ביחס לשלושת נושאים אלו – פרטיות, מיניות וזמן משותף – אלא גם עמדותיהם ביחס אליה. ניתוח עמדות אלו מראה לנו כי העובדים הסוציאליים זיהו הזדמנויות מסוימות למימוש הזוגיות לצד חסמים רבים. על אף שהעובדים הסוציאליים זיהו לא מעט קשיים וחסמים במימוש פרטיות, מיניות וניהול הזמן המשותף, הרי שלרוב הם נטו לקבל זאת כהכרח המציאות וכגזירת גורל; מעין מצב קיים שאליו דיירי המסגרות צריכים להסתגל ובתוכו לעצב את מערכת היחסים הזוגית שלהם. יתרה מכך, כשהדיירים התקשו בניהול המערכת הזוגית, נטו העובדים הסוציאליים שלא ליחס קושי זה לאותם חסמים, אלא לקשיים אישיים ואישיותיים.

דוגמה לכך ניתן למצוא בנושא הפרטיות. כאמור, מעט עובדים סוציאליים התייחסו למצב קיים זה מנקודת מבט ביקורתית. כמו כן, למרות שהעובדים הסוציאליים זיהו את הפגיעה בפרטיות, הם לא נטו לקשר בין פגיעה זו לקשיים בזוגיות, כמו למשל קשיים במיניות. כלומר, נדמה כי העובדים הסוציאליים נטו להמעיט בחשיבותו של החסם הסביבתי בנושא הפרטיות בדיוור ובהשפעתו על עיצוב הזוגיות. כך למשל, לעיתים סברו כי הסיבה לזוגיות ללא מיניות נעוצה, כאמור, בעיקר במרכיבים אישיותיים. הדבר עלה בדבריה של יעל, בת 29, עובדת בהוסטל:

יעל: "...יש זוג אחד שדיברתי עם השותפה שלה לחדר, סתם עשיתי איתה את השאלון לתכנית האישיית ודיברנו, ואז היא אמרה לי 'היא כל הזמן נותנת לו להיכנס בלילה כשאני בחדר'.. וככה כאילו גיליתי".

חן: "הוא היה נכנס ושתיהן היו נמצאות בחדר בעצם?"

יעל: "כן, בסוף הוא כזה לא מחובר למיניות שלו שהם היו יושבים אחד ליד השני, לא יודעת בדיוק מה היה קורה שם, אבל בסוף הם יודעים למצוא להם זמן לעצמם או מבקשים ממישהו לצאת. בסופו של דבר הם יודעים שאם הם יבקשו מאיתנו לארגן להם זמן פרטיות, אז נעשה את זה. כאילו הם לא מבקשים את זה כי הם מסתדרים, הם מבינים, השותפים מפנים... וגם אף אחד מהזוגות שם לא כאילו... אם אני אדע שיש זוג שמתקדם לכיוון הזה, אז אני אסביר לשותף שלו לחדר שייתן להם זמן פרטיות, אפשר להבנות את זה, אבל כרגע אין צורך פשוט".

בנוסף, גם בדבריו של טל לעיל לגבי נושא הפרטיות, נדמה כי ההתבוננות על היעדר הפרטיות בדיוור הנה כעל מצב קיים ומובן מאליו. הדבר עלה בראיונות רבים כאשר תיארו העובדים הסוציאליים את חיי המין של הזוגות בדיוור וסיפרו כי הם יודעים אילו זוגות מקיימים יחסי מין מלאים, אילו זוגות מקיימים יחסי מין ללא חדירה, בקרב אילו זוגות אין כלל מיניות וכו'. יתרה מכך, בדבריו של טל לדוגמה, נדמה כי הקושי בפרטיות מתואר כתוצאה מכך שהדיירים לא שומרים על פרטיותם, ולא כתוצר של חסמים חברתיים.

כמו כן, בראיונות רבים נעשתה מעין השלמה עם המצב לפיו רוב הזוגות, כאמור, אינם מקיימים יחסי מין מתוך מחשבה כי אינם רוצים בכך. כלומר, פעמים רבות הסבירו העובדים הסוציאליים כי הסיבה לכך שהדיירים לא מממשים את התחום המיני בזוגיות נעוצה בחוסר העניין שלהם במיניות. בהקשר זה, ניכר היה כי לרוב לא שמו העובדים הסוציאליים מספיק דגש על החסמים הסביבתיים שעשויים אולי להשפיע גם הם על כך שתחום המיניות, לפחות במובן של יחסי מין, איננו מעסיק את הדיירים. הדבר עולה מדבריה של תהילה, בת 30, עובדת בדירות בקהילה:

"יש לי נגיד דיירת שזה [מיניות] לא מעניין אותה. אני יכולה לדבר איתה על זה והיא אומרת זה לא משהו שאני רוצה או צריכה, זה לא מעסיק אותי. וכנראה היא צריכה את זה במיננו שלה ויכול להיות שלשבת ולתת יד זה מספיק לה, יכול להיות שהחיבוק שהיא נותנת לו כשהוא מגיע זה מספיק לה וזה אחלה".

גם כאשר תיארו העובדים הסוציאליים את השימוש באמצעי מניעה, המצב תואר כמצב קיים. רבים מהעובדים הסוציאליים סיפרו כי דיירות במסגרת משתמשות באמצעי מניעה וכי הדבר החל עוד לפני שהם, העובדים הסוציאליים, התחילו את עבודתם במסגרת. חלק סיפרו שאכן מסבירים להם מהי המשמעות של אמצעים אלו אך כאמור, מתוך דבריהם עלה כי לא ניתנת להם אפשרות בחירה משמעותית בנושא. כלומר, נדמה כי מציאות בה דיירות המסגרות מחויבות להשתמש באמצעי מניעה (זריקות או גלולות) מהווה מעין תנאי בסיסי למגורים במסגרת שנתפס מובן מאליו כל כך עד שלא ניתן לדון בו או לערער עליו. מובן שלנטילת אמצעי מניעה ישנן השלכות ישירות לגבי מימוש הקמת המשפחה, כפי שיפורט בהמשך. עם זאת, מעטים מן המשתתפים התבוננו על הנושא בפרספקטיבה ביקורתית ובדבריהם ניסו לאתגר את המצב הקיים. עמדה ביקורתית נדירה שכזו עולה מדבריו של טל, בן 37, עובד במסגרת משולבת:

"כל הבנות באופן גורף לצערי, ואף אחד לא שם על זה אף פעם סימן שאלה, מקבלות את הזריקה לשלושה חודשים. יש כאלה עם התקן שלא מקבלות את הזריקה, שהן בדרך כלל יותר מבוגרות, אבל מי שפעילה וצעירה, נותנים לה את הזריקה... במדיניות אני זוכר שיש משפט שרכזת הבריאות תשב יחד עם רפרנטית מינית ותדון עם כל דיירת על אופן מתן טיפול למניעת היריון, הנכון לה והמתאים לה ולפי רצונה ונחותה. את זה אנחנו לא עושים. באופן קבוע לוקחים לגניקולוג, הוא יגיד זריקה אז תהיה זריקה. אף אחד לא שם סימן שאלה, רגע, אולי היא לא רוצה זריקה?"

כאשר התייחסו העובדים הסוציאליים לנושא הזמן המשותף של הזוגות בדיוור, גם כאן, נדמה היה כי לרוב לא הייתה התייחסות לחסמים חברתיים. דוגמאות לכך עלו בתיאורי מקרים בראיונות רבים וכן בדוגמה שהוצגה לעיל בדבריה של יעל. בדוגמה זו, עלה הצורך בליווי של מדריך כשבני הזוג יוצאים לבלות, אשר מוביל לחוסר השליטה שלהם על זמן הבילוי המשותף. גם כאן, ניכר כי רוב העובדים הסוציאליים לא שמו סימני שאלה בנוגע לקושי בשליטה על הזמן המשותף של בני הזוג, על הסיבות לכך ועל ההשלכות הפוטנציאליות על הזוגיות.

יתר על כן, מדברי העובדים הסוציאליים נראה כי על אף השאיפה שלהם למקם את רצון הדייר במרכז, בסופו של דבר, החלטות משמעותיות כמו בילוי הזוג בזמן משותף הן בעיקר של צוות הדיור ושל המשפחה. כך עולה מדברים של גדי, בן 51, עובד במסגרת משולבת, לגבי זוג שרצה לצאת יחד לסוף שבוע אצל ההורים:

"שחררנו אותם לסוף שבוע יחד אצל ההורים, ואיזה חששות היו לנו. זה היה כל-כך כיף בשבילם. וואלה אתם מבוגרים! למה לא בעצם?"

דוגמה נוספת המבטאת את מידת השליטה המצומצמת יחסית של הזוג בזמן המשותף משתקפת בדבריה של שקד, בת 37 העובדת במסגרת דיור משולבת לאוכלוסייה מזדקנת. כאן, לא מדובר בבילוי בשעות הפנאי, אלא

בליווי בת הזוג כשהיא שוהה בבית החולים. דוגמה זו, מתייחסת לפעילויות שגרתיות של זוגיות ומבטאת תפיסת עולם מסוימת באשר לסדר העדיפויות אותו רואים העובדים הסוציאליים כנכון יותר בעבודה מול הדיירים. ניכר כי על פי תפיסת עולם זו, המוגנות של הדיירים הנה ראשונה במעלה, גם אם היא פוגעת בעצמאות, ביכולת הבחירה ובמימוש הזוגיות:

"...הוא הולך והוא יכול לא לשים לב, ואז ליפול.. אין לו איזושהי מחלה, אבל זה חוסר יציבות של הגיל, הוא כבר עוד מעט בן 70. אז מצד אחד, הוא רוצה להיות איתה כל הזמן ולעזור לה. מצד שני, יש לו גם את הדברים שלו שהוא צריך לעשות, ללכת לעבודה, לנוח... וגם להיות בבית חולים המון שעות, זה לא מקום בריא. הוא יכול גם לחזור חולה. זה כל הדברים האלה שהוא לא יכול לחשוב עליהם... ומלוות אותה גם מדריכות מההוסטל, זה לא שהיא נמצאת לבד לגמרי. הוא יכול ללכת לבקר, אבל לא להיות שם כל היום. יש גם את המורכבות הזאת שהוא רוצה להיות עצמאי ולעשות מה שהוא רוצה, אבל הוא גר בהוסטל ויש כללים. יש סיבה שהוא בהוסטל". (שקד, בת 37 עובדת במסגרת דיור משולבת לאוכלוסייה מזדקנת).

בדוגמה זו ניתן לראות, כאמור, את המתח שבין מידת העצמאות שהנה מנת חלקה של זוגיות לבין שאיפת העובדים הסוציאליים לגונן על הדיירים, ובפועל לשלוט על הפעילות המשותפת של הזוגות. מתח זה עלה במרבית הראיונות. נדמה שלעיתים קרובות, השאיפה והצורך לגונן על הדיירים גוברים, מה שמוביל להחלטה לשלוט ולהגביל את הזמן המשותף, לעיתים על חשבון האפשרות שלהם לקיים חיי זוגיות. יתרה מכך, נראה כי מצב זה הנו מעין המובן מאליו, גם אם המשמעות הנה פגיעה בחופש הבחירה ובמימוש הזוגיות. שלב זה עסק בזוגיות של היום-יום ובסוגיות המלוות אותה. מתוך הראיונות עלו שלוש סוגיות מרכזיות: פרטיות, מיניות וזמן משותף. נושאים אלה מהווים אבני יסוד בכל זוגיות, אך נדמה כי כאשר מדובר על זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, ישנם חסמים רבים הגורמים לפגיעה בשלושת אלו. נוסף על כך, נדמה כי מרבית העובדים הסוציאליים קיבלו את המצב, אותו תיארו לגבי נושאים אלו, כמצב קיים, ורק מעטים התבוננו באופן ביקורתי יותר, ניסו לשים סימני שאלה ולאטגור את המצב הקיים. עם זאת, לעיתים נדמה היה שהעובדים הסוציאליים אשר רצו לשנות את המצב, לדוגמה בנושא של פרטיות, רצו לעשות זאת בעיקר דרך עבודה מול הדייר, ופחות התייחסו לשינוי שצריך להתקיים ברמה המוסדית – הרחבה יותר.

שלב המגורים המשותפים: "היו זירות זוג ולא פתחו יותר".

שלב זה מתייחס למעבר למגורים משותפים. הכוונה לדירה המיועדת אך ורק לבני הזוג, או לחלופין לחדר בתוך מסגרת דיור (הוסטל או דירה בקהילה), שבו מתגוררים בני הזוג יחד. מעבר שכזה למגורים משותפים הינו משמעותי בפני עצמו ונתפס בעיני משתתפי המחקר כצעד נוסף קדימה במימוש הזוגיות. נדמה כי בזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור, שלב זה חשוב אף יותר, שכן הוא מאפשר, פוטנציאלית לפחות, לצמצם משמעותית את אותם חסמים של פרטיות ושליטה על זמן משותף. במסגרת שלב זה העלו המשתתפים דילמות אשר חלקן דומות לאלו שעלו בשלב הזוגיות בחיי היום-יום וחלקן מאפיינות את השלב הנוכחי באופן ייחודי.

מדברי העובדים הסוציאליים ניכר כי הם זיהו אצל חלק מהזוגות שאיפה לגור יחד. על אף שאיפה זו, ההזדמנויות למגורים עבור זוגות הנן מעטות. בתוך כך, רוב הזוגות במסגרות הדיור אינם מתגוררים יחד. מתוך כלל הראיונות עולה כי רק בעמותה אחת (מתוך אלו בהן מועסקים המשתתפים) קיימת אפשרות לגור כזוג בדירה. יתרה מכך, גם במקרה זה, דווח כי אפשרות זאת התקיימה בעבר והיום לא נפתחות עוד דירות שכאלה. בעמותה אחרת קיימות דירות לזוגות, בהן גרים יחד שניים או שלושה זוגות בדירה, כשכל זוג מתגורר יחד בחדר. בראיונות אחרים עלה כי ישנם זוגות המתגוררים יחד בחדר במסגרת הדיור, וברוב הראיונות עלה כי הזוגות אינם מתגוררים יחד, אלא גרים באותו מערך דיור, כל אחד בחדרו, לרוב בחדר עם שותף/ה, או לחלופין אינם מתגוררים באותה המסגרת.

מדבריו של גדי, בן 51, עובד במסגרת משולבת, עולה שאיפתה של דיירת לגור בדירה יחד עם בן זוגה, אולם כיום לא קיימת האפשרות לממשה:

"החלום שלה זה לגור יחד איתנו. המטרה היא לאט לאט עבודה מול ההורים וכו'. השאיפה היא כן. אנחנו צריכים לחשוב על חדר ביחד או שהמנהל אמר לי 'אנחנו נשכיר להם דירה עם ליווי כמובן'. השאיפה היא כן להוביל את זה קדימה ולהגיע למקום אפילו של דירה עצמאית לזוג, ויהיה מעקב שלנו". (גדי, בן 51, עובד במסגרת משולבת).

מתוך הראיונות עלו חסמים שונים, לשיטת העובדים הסוציאליים, באשר לכך שהאפשרות למגורים משותפים עבור אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור לוקה בחסר. ראשית, תיארו כי הדבר נובע ממדיניות תקציבית של הארגון:

"יש ערים מסוימות ששמעתי שזה קורה, שזוגות גרים ליד ההוסטל. עם פחות הדרכה, עם יותר עצמאות, אבל לא כל זוג שרוצה את זה, באמת יקבל את זה. יש לי במסגרת זוג שהאישה מאוד רוצה את זה, והיא לא מקבלת דירה משלה. והנה שני הזוגות שנמצאים בדירה של שניהם, הם המון שנים גרו כל זוג בדירה משלו. עכשיו הם גרים שני זוגות בדירה אחת, וזה מעלה את המתחים שם. אז עם כל הכבוד שאנחנו מנופפים בדגל 'ממוקד אדם', 'ממוקד זוג', כשזה מגיע לכסף, אנחנו שוכחים את כל הערכים האלה". (טל, בן 37, עובד במסגרת משולבת).

היו עובדים סוציאליים שתארו כי על אף ההסבר בדבר מדיניות תקציבית כסיבה לעצירת פתיחת הדירות, מתחת לפני השטח מסתתרת אמירה בנושא, כלומר מדיניות סמויה יותר לפיה אי פתיחת דירות עבור זוגות מהווה מהלך מכוון בעקבות סיבות שונות. כגון, חשש מההשלכות הכרוכות בכך, המבטאות אולי את הפחד משינוי והנטייה להישאר במקום המוכר:

"היו עד לא מזמן בעמותה דירות לזוגות, ואז באיזשהו שלב הפסיקו לפתוח... והייתה מין אמירה כזאת שאין אפשרות כזאת בעמותה. אני חושבת שזה היה גם עניין תקציבי, אבל גם היתה בזה אמירה שמי שרוצה לעבור לגור בתור זוג וגם עניין של ילדים, אז זה לא יכול להיות במסגרת של העמותה. החברה אצלי, לא הייתי מצליחה לראות אותם... לא הייתי רואה אותם יכולים לעבור.. למרות שאני חושבת שיש פתרונות. אני זוכרת כל מיני דברים שראיתי שיש חברה שעברו לגור ליד ההורים של אחד מהם אז יכול להיות שיש פתרונות כאלה. אבל אני חושבת שבגלל שבעמותה לא היה,

אז זה היה מאוד מחוץ לתחום גם בשבילם וגם במחשבה שלי". (תמר, בת 29, עובדת בדירות בקהילה).

היו גם שהסבירו כי דירות לזוג אינן נפתחות בעקבות אי קבלת אישור לכך מהפיקוח, וזאת לדבריהם, בעקבות חוקים מסוימים שמגורים משותפים עשויים לעבור עליהם:

"עכשיו נפלה לנו תכנית כזאת שדיירת הייתה אמורה לעבור לדירת גברים עם בן הזוג שלה. הם מאוד רצו את זה, וזה היה לקראת שזה יקרה ואמרו לנו שאי-אפשר. הפיקוח לא אפשר לנו בסוף כי היא לא יכולה להיות לבד בדירה של גברים, וספציפית בדירה הזאת אין שני שירותים ומקלחת, אז היא לא יכלה". (נועה, בת 29, עובדת במסגרת משולבת).

כמו כן, מדבריהם של חלק מהמשתתפים עלה כי כיום לא קיימת במסגרות הדיור אפשרות למגורים משותפים, וכי הם עצמם אינם יכולים לראות איך הדבר עשוי להיראות בפועל:

"...פה אני לא מצליחה להבין מה ההנחיה, מה הכיוון שרוצים שאנחנו ננחה את הדיירים? האם השאיפה היא שכל דייר כאילו 'אללה תמצא זוגיות ותצליח לנהל חיים זוגיים?' או ש... כי הדיירים פה, הרוב מה שהם אומרים זה 'אני עם פיגור, אז אני לא יכול להתחתן'. יש להרבה פה חברים, אבל זה המקסימום. ואני גם קצת נכנסתי לראש הזה כי אני לא מצליחה לראות אותם באמת מתנהלים בצורה זוגית. לא יודעת. אנשים שגרים בהוסטל, איך הם יכולים לגור עכשיו בדירה עצמאית לבד? אני לא רואה את זה קורה. מצד שני, אני אומרת אולי זה משהו שהתקבענו בו, וזה לא חייב להיות ככה. אז אני מאוד מבולבלת בעניין הזה... לאן מכוונים אותם?" (מיכל, בת 27, עובדת במסגרת משולבת).

מילותיה של מיכל מדגישות את הבלבול בו היא נמצאת. בנוסף היא משתפת במחשבותיה ומתבוננת לרגע בעין ביקורתית על כך שיתכן שהתקבעה לחשוב כך, אך הדברים לא חייבים להיראות באופן בו היא מציגה אותם. הדבר עלה בראיונות רבים בכל מיני נושאים בתחום הזוגיות. עובדים סוציאליים רבים הדגישו כי לא קיימת מדיניות ברורה בנושאים רבים, וכן כי יש חוסר בהירות לגבי השאיפות והיכולות של הארגון בנושא וכפועל יוצא, לגבי העבודה עם הדיירים והדיירות.

בראיונות עם עובדים סוציאליים ממסגרת דיור המיועדת לאוכלוסייה ערבית או לאוכלוסייה היהודית-דתית, התפסה הייתה שהדבר לא מתקיים בעקבות ההקשר התרבותי. ההתייחסות להקשר התרבותי הייתה הן למגורים משותפים עבור זוגות סטרייטים והן לאלו עבור זוגות חד-מיניים:

"...ואני יודעת שיש לה זוגיות עם דיירת אחרת, ואנחנו נותנים מקום לזוגיות הזאת. זאת אומרת, הן לא מאותה דירה, כי זה באמת לא מתאים מבחינת המארג של הדירה... אז אנחנו לא נעשה העברה רק בגלל... אבל הן נפגשות כל הזמן". (נעמי, בת 30, עובדת בדירות בקהילה המיועדות בעיקרן לנשים יהודיות-דתיות).

ניכר כי היו עובדים סוציאליים אשר הביעו ביקורת על המצב המתואר ועל המדיניות בארגון באשר לנושא, בין אם מדובר במדיניות תקציבית ובין אם מדובר במדיניות המשקפת אמירה עמוקה יותר. כמו כן, היו עובדים

סוציאליים שהביעו ביקורת על המדיניות העמומה בנושא, וכן על הפער בין רעיונות שהם שומעים בכנסים ובהשתלמויות לבין מה שהמציאות במסגרת הדיור מאפשרת בפועל. לצד עמדה ביקורתית זו, חלק מהעובדים הסוציאליים לקחו את המצב המתואר כמובן מאליו. נדמה כי תפיסה זו של המצב הקיים כבלתי מעורער, הובילה אותם להתנגד להיבטים מסוימים בזוגיות, לדוגמה מיניות, או לחלופין לחשוב עליה כעל לא "אמיתית", כפי שהוצג לעיל. חשוב לציין כי גם העובדים הסוציאליים אשר סיפרו כי המצב הקיים מפריע להם, לא תיארו כי ניסו לשנותו. דוגמה לתחושת התסכול אודות מצב בו מספר זוגות מתגוררים באותה דירה עלתה מדבריו של טל, בן 37, עובד במסגרת משולבת:

"זה נשמע לי נורא, עכשיו כשאני חושב על זה, שיש דירות של שני זוגות, של ארבעה זוגות. במיוחד שבאחת הדירות יש סיפור שאחת הנשים הייתה בדירה עם הבעל השני... כמה קנאה ורעש זה עושה שם, וכמה זה נחמד או לא נחמד לקיים יחסי מין שאולי שומעים ואולי לא שומעים".

לסיכום, מתוך מרבית הראיונות עלה כי העובדים הסוציאליים זיהו שאיפה למגורים משותפים בקרב הזוגות במסגרת הדיור. עם זאת, על פי המצב המתואר כיום במסגרות הדיור, רוב הזוגות אינם מתגוררים יחד. באשר לזוגות אשר מתגוררים יחד, תואר כי הם גרים יחד בחדר במסגרת הדיור - בהוסטל או בדירה. היו עובדים סוציאליים אשר העלו חסמים בנושא כגון: מדיניות תקציבית של הארגון, חששות מההשלכות הכרוכות בכך המבטאים אפוא פחד משינוי ונטייה להישאר באזור המוכר והנח, חוקים של הפיקוח, חוסר מסוגלות של הדיירים ומדיניות המשתייכת להקשר התרבותי. בהמשך לכך, היו שמתחו ביקורת על המצב הקיים, היו שקיבלו אותו כמובן מאליו, והיו שהביעו בלבול בעקבות חוסר הבהירות שטומנת בחובה המדיניות.

שלב מיסוד הקשר: "השאלה היא איזה ילד מביאים ולאילו מציאות".

נישואים והקמת משפחה מהווים צמתים מרכזיים ומשמעותיים ביותר בחייו של אדם. גם בראיונות, תפסו שלבים אלו מקום מרכזי, והמשתתפים הציפו את המורכבויות שמייחדות כל שלב, לדעתם. נושאים אלו מוצגים יחדיו תחת שלב מיסוד הקשר כיוון שבמרבית הראיונות הם שזורים יחד. בתוך כך, כאשר העלו משתתפי המחקר את נושא הנישואים, הם גלשו מיד לשיח על הקמת משפחה. לצורכי המחקר, אדון בכל שלב בנפרד, תוך התייחסות לחיבור שעשו המשתתפים בין השניים.

מרבית המשתתפים ציינו כי לתפיסתם, חלק גדול מהדיירים במסגרות בהן הם עובדים רוצים להתחתן. בראיונות רבים ניכר היה כי לדעת המשתתפים, העובדה שהם רואים את הצוות בדיור בפרט, ואנשים סביבם בכלל מתחתנים ומקימים משפחה, משפיעה גם היא על שאיפה זו בקרבם. במרבית הראיונות, העובדים הסוציאליים הביעו הכרה ותמיכה ברצון הדיירים להתחתן. תמיכה שכזו עולה מדבריה של וורוד, בת 28, עובדת בדירות בקהילה:

"היום אני במקום שהדעות שלי בנושא מאוד ברורות. זו [זוגיות] זכותם. תפיסת החיים שלי, בגלל שאני מאוד מאמינה בשוויון זכויות, היא שמגיע להם לחיות בחברה שהיא שווה, והחברה צריכה להתאים את עצמה כדי להתאים להם ולא הפוך. אז עוד נושא זה מיצוי עצמי מבחינתם. אנחנו כחברה וכמערכת צריכים לבדוק איך אנחנו מנגישים להם את הנושא הזה של זוגיות ונישואים ולתת להם את התמיכות המתאימות, ולא להיפך".

בהמשך הראיון סיפרה וורוד על זוג דיירים שהיה לקראת חתונה. היא תיארה את תחושות האושר וההתרגשות בקרב הצוות לפני חתונתם. עם זאת, לעיתים נדמה היה כי העובדים הסוציאליים ראו בשאיפה להתחתן מעין משאלת לב ילדותית. הדבר עולה בין היתר, מדבריה של נעמי, בת 30, עובדת בדירות בקהילה המיועדות בעיקרן לנשים יהודיות-דתיות:

"הן רוצות זוגיות, הן כמהות לזוגיות, הן מדברות הרבה על 'אני רוצה להיות כלה, איפה החתן שלי', הן מפנטזות הרבה על זוגיות, בפורים הן התחפשו לכלות".

על אף הרצון להתחתן, חלק קטן מאוד מהדיירים הנם נשואים. בבואם להסביר פער זה בין רצון לבין מציאות, חלק מהעובדים הסוציאליים דיווחו כי במסגרת הדיור נושא הנישואים הנו מורכב, ולעיתים בלתי אפשרי. זאת בעקבות ההשלכות שמביא עמו: מעבר למגורים משותפים, הקמת משפחה וכיו"ב. הדבר עולה מדבריה של נור, בת 25, עובדת במסגרת דיור משולבת המיועדת לאוכלוסייה הערבית:

"לגבי נישואים, אצלנו בדיור זה בלתי אפשרי כי המבנה של המסגרת לא מאפשר. אני הבנתי שיש מסגרות אחרות שזה כן אפשרי, יש עמותה שיש להם דירות לזוגות, אבל נראה לי ששם זה לא מוגבלות שכלית או שזה גם וגם. אצלנו זה לא אפשרי. אמנם זה דיור בקהילה, אבל זה עדיין נשאר הוסטל עם כל המוסדיות בזה, וזה בניין שהוא 3 קומות. הם גרים שני דיירים בחדר. יש הפרדה בין בנים ובין בנות. כאילו המסגרת אצלנו לא בנויה לנישואים והקמת משפחה ושלכל דייר תהיה את הדירה שלו".

בנוסף, סיפרו עובדים סוציאליים רבים על כך שלעיתים קרובות חששותיהם של ההורים לגבי ההשלכות שמביאים עמם הנישואים מהווים גם הם חסם משמעותי. יתר על כן, בעקבות חששות אלו, בין היתר, בני הזוג לא עוברים לגור יחד לאחר הנישואים:

"...לאמא שלה היה קצת קשה בהתחלה, והייתה עם הרבה מאוד חששות. ישר 'קפצה' לילדים וכל מיני פחדים כאלה של הורים. הסברנו לה שקודם כל הם מתחתנים, הם בכלל כרגע לא ביקשו להיות בחדר ביחד, אז זה לא היה הדיבור. אמרנו לה שניקח את זה צעד צעד וזה בכלל לא... נורא ניסנו להרחיק את הנושא של הילדים שנורא הפחיד אותה והדגשנו שזה [טקס הנישואים] לא חוקי, אז גם אם הם ירצו להיפרד יום אחרי – הכל טוב". (רויטל, בת 33, עובדת במסגרת משולבת).

כמו כן, בהמשך דבריה של רויטל, כמו גם של משתתפים רבים, הועלו ספקות לגבי "אמיתות" רצון זה ולגבי הבנת המשמעויות וההשלכות הקשורות לחתונה:

"גם העניין של החתונה, היו הרבה דילמות סביב זה ברמה של בכלל האם אתם מבינים מה זה חתונה? מה זה מחויבות? מה זה להתחייב אחד לשני לנצח? מה זה להיות אישה ובעל? הייתה הרבה עבודה מהבחינה הקוגניטיבית של ללמוד מה זה בכלל הדבר הזה ולא כזה 'אני רוצה להתחתן בשמלה לבנה' ולהשאיר את זה ברמה הזאת, שזה אפשרי, אבל זה נראה לי חבל שזה כאילו לעשות רק בשביל לעשות". (רויטל, בת 33, עובדת במסגרת משולבת).

בהמשך לדבריה של רויטל באשר לחשש ההורים מהפן החוקי, עובדים סוציאליים נוספים סיפרו הן על החשש שלהם והן על החשש של המשפחה, לתפיסתם. הדבר מתקשר אפוא לדרך שבה ניתן להתחנך בישראל באופן רשמי על כל המשתמע מכך. הדבר עלה בין היתר מדבריו של טל, בן 37 אשר עובד במסגרת משולבת:

"גם אנחנו, בהמלצת יועצת משפטית [של העמותה], לא עשינו טקס כדת משה וישראל, למרות שהיו שם מאפיינים של דת משה וישראל כי הרב כן קידש אותם, הוא צעק 'מקודשת-מקודשת-מקודשת', הייתה חלוקת תכשיטים, הייתה שבירת כוס, אבל זה לא היה טקס מלא. הסיבה שהיועצת המשפטית אמרה את זה היא בגלל שכולם שמחים לחתן אותם, אבל כשהם צריכים להתגרש מכל מיני סיבות, מתחילות להישאל השאלות מי האדיוט שחיתן אותם... אבל אצלם זה עוד יותר מסובך כי גם אם שני הצדדים, גם אם שני האפוטרופוסים רוצים, זה דיונים על דיונים ברבנות. בגלל זה היא [היועצת המשפטית] אמרה לנו – המלצה חמה משפטית, אל תיכנסו לזה".

ניכר אפוא כי כשנשאלו המשתתפים לגבי מימוש הרצון, מרביתם הביעו דעה חיובית לגבי נישואים של אנשים עם מוגבלות שכלית. עם זאת, הם הציגו את החסמים במיסוד הקשר במסגרות הדיור, חסמים הנוגעים לאפשרויות הקיימות במסגרת הדיור, לחששות ההורים מהשלכות הנישואים, להטלת ספק ברצון, להבנת המשמעות לנישואים ולעריכת טקס חוקי.

כאשר דיברו המשתתפים על הקמת משפחה, משמע הבאת ילדים לעולם, המורכבות והחששות היו גדולים עוד יותר. ראשית, בדומה לרצון להתחנך, עובדים סוציאליים רבים העלו ספק לגבי רצונם של הדיירים בהקמת משפחה ולגבי הבנתם את המשמעות וההשלכות של צעד שכזה:

"כשאדם אומר לי 'אני רוצה להתחנך ולהביא ילדים לעולם', אז בוא נשב ונחשוב על זה, מה זה אומר? מה יהיה? ואז מה שאני עושה איתם זה בוא נעשה שלב שלב. אני לא מתחמק מהעובדה שהם רוצים ילדים. לאט לאט, בוא נדבר על הזוגיות כרגע, מה השאיפה, ומפה אנחנו מתקדמים". (גדי, בן 51, עובד במסגרת משולבת).

ללא קשר להבנת המשמעויות ו"אמיתות" הרצון, משתתפי המחקר ביטאו חששות רבים מהבאת ילדים לעולם על ידי אנשים עם מוגבלות שכלית. החשש הראשון שעלה, הנו במישור של ניהול חיים עצמאיים. חשש זה טומן בחובו את נושא ההתנהלות הכלכלית, המהווה, לשיטת העובדים הסוציאליים, בסיס למצב בו מביאים ילדים לעולם. החשש הוא שאדם עם מוגבלות שכלית לא יצליח לשכור דירה, לממן את כל ההוצאות הכרוכות במגורים בדירה, וכן לא יצליח לנהל אורח חיים עצמאי ולספק את צרכיו הבסיסיים:

"הוא שאל אותי הרבה שאלות שלא היו לי תשובות. הוא שאל אותי 'למה לא מרשים לי להביא ילדים?'... הוא גם רצה לשכור דירה עם הבחורה, וההורים שלה לחצו 'תתחננו, תשכרו בית, תביאו ילדים'. את יודעת, נורמה של כל זוג. התחלתי לשאול אותו 'מי יטפל בילדים?' הוא אמר 'אני, ההורים שלי, המשפחה שלי'. אמרתי לו 'אתה יודע מה? בסדר, זה יכול להיות, אבל לשכור בית, אתה תצליח?' הוא אמר 'מה הבעיה? אחי שוכר בית'. ואז החלטתי לדבר איתו בפן הכלכלי יותר, על כמה הוצאות יש בלשכור בית. הסברתי לו על חשמל, ארנונה, גז... ולעומת זאת, המשכורת שלו יחד אולי עם המשכורת

של בת הזוג שאי אפשר... מי ששוכר זה מי שיכול להרשות לעצמו, ואז מהכיוון הזה הראיתי לו שהוא לא יכול כרגע". (דנה, בת 37, עובדת בדירות בקהילה).

מדבריה של דנה, כמו גם של רוב רובם של המרואיינים, עולה מעין הנחת יסוד לפיה, במקרה בו אנשים עם מוגבלות שכלית מביאים ילדים לעולם, המגורים יתקיימו מחוץ למסגרת הדיור. על פי הנחה זו, כל הנטל הכלכלי יהיה במקרה זה על בני הזוג ללא סיוע מהמדינה. היו עובדים סוציאליים אשר הנחה זו השתקפה מתוך דבריהם ללא התייחסות לעובדה זו, והיו שהעלו במפורש את העובדה שמדובר במדיניות ברורה. לפי מדיניות זו, במקרה בו זוג מביא ילדים לעולם – עליו לצאת ממסגרת הדיור. כך או כך, הנחה זו הובילה את אותם עובדים סוציאליים להציג את הקושי הכלכלי כחסם מרכזי להקמת משפחה.

חשש נוסף שהעלו העובדים הסוציאליים, מתייחס להיעדר מסוגלות הורית. עובדים סוציאליים רבים דיברו על כך שאנשים עם מוגבלות שכלית מתקשים לדאוג לצרכיהם הבסיסיים, ולכן לא יוכלו לדאוג לאלו של ילדיהם. חלק מאותם מרואיינים, סיפרו כי שאלו את הדיירים שאלות הבוחנות את המסוגלות ההורית שלהם, והתשובות אותן קיבלו משקפות את הסיכון שעלול להימצא בו ילדם. עם זאת, חלק מן העובדים הסוציאליים ציינו כי כך הם חושבים היום, אבל ייתכן שדעתם תשתנה בהמשך. דוגמה לעמדה לפיה לאנשים עם מוגבלות שכלית אין מסוגלות הורית משתקפת בדבריה של רויטל, בת 33, עובדת במסגרת משולבת:

"זה קשה להגיד אבל גם אי אפשר להגיד טוב הם יכולים לקבל הכל, אנחנו צריכים להתייחס אליהם כמו אל מי שהם, והם אנשים עם מוגבלות שכלית. זה לטוב ולרע, יש בזה גם הרבה דברים טובים, ובאמת יש להם הרבה דברים שאנחנו לומדים מהם אפילו. אבל כן, יש להם מוגבלות שכלית, וצריך לקבל את זה, וזה גם בסדר.. ולא לנסות לעשות מהם משהו נורמטיבי... זה בסדר לקבל אותם כמו שהם, וחלק מזה זה שאין להם יכולות הוריות, לפחות ממה שאני מכירה, זה לא משהו כולל. אם יש מישהו שהוא מדהים בטיפול בילדים, אוקיי אפשר להסתכל על המקרה הזה באופן ספציפי, אבל ממה שאני רואה פה, זה לא נראה לי משהו פייר. וכן, זה עצוב וזה גם מול אנשי מקצוע נורא כזה טאבו להגיד דברים כאלה, אבל זה כרגע מה שאני חושבת, אולי זה עוד ישתנה, לא יודעת".

חשש נוסף שעלה, מתמקד בהעברה גנטית של המוגבלות השכלית לתינוק. הדבר עולה בדבריה של נועה, בת 29 אשר עובדת במסגרת משולבת. בנוסף, ניכר כי נועה, כמו גם עובדים סוציאליים אחרים, הביעה התנגדות נחרצת באשר להבאת ילדים לעולם על ידי אנשים עם מוגבלות שכלית, עקב חשש זה והחששות המתוארים לעיל:

"התפיסה שלי אולי מיושנת, אני לא חושבת שאנשים שמאובחנים עם מוגבלות שכלית צריכים להביא ילדים לעולם. בחירה שלהם, אבל בסופו של דבר אם מביאים ילד שיש סיכוי גבוה שגם לו יהיו מוגבלות כאלו ואחרות, אז אם הוא יוולד גם עם מוגבלות שכלית – הסיכוי לאימוץ שלו קטן... אני חושבת שהם יכולים ליהנות מהחיים, וצריך לגרום להם למצות את עצמם והכל, אבל זה כמו שהם לא יכולים לנהוג בגלל סיבות מסויימות. יש סיבות ומשרד הרישוי לא נותן להם רישיון, אז אולי הם גם לא אמורים לקבל רישיון להביא ילדים".

לצד זאת, היו עובדים סוציאליים מעטים, אשר נטו לתמוך במימוש הזכות להורות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. אולם גם במקרים ספורים אלו, צוין על ידם כי הדבר אינו אפשרי במסגרות דיור. הדבר עולה מדבריה של וורוד בת 28, עובדת בדירות בקהילה:

"בדירות שלנו, הזוגות לא יכולים להיכנס להריון. מה אני חושבת על זה? אני בתחושות מאוד מעורבות סביב זה. אני חושבת שיש להם זכות. אני תוהה עד כמה אנחנו יכולים לקחת אחריות או להיות מעורבים בתהליך הזה כי בסופו של דבר אנחנו ארגון שעובד עם דיירים מעל גיל 18. אז מצד אחד, אני יכולה להבין את הארגון.. אם אני מסכימה עם הנהלה? לא כל כך. אני חושבת שיש לנו הרבה דיירים שהם יכולים להיות הורים יותר טובים מהרבה הורים שפגשתי בחיי".

בראיונות רבים נוספים, כמו גם בדבריה של וורוד, ציינו המשתתפים כי אסור לגדל ילד במסגרות דיור, ואם דיירת נכנסת להריון, המשמעות היא שהיא תצטרך לצאת מהמסגרת. בנוסף, נראה כי רוב מוחץ מהדיירות שהנן בגיל פריון, ומשום כך עשויות להיכנס להריון, משתמשות באמצעי מניעה (זריקות או גלולות). עובדים סוציאליים רבים ראו במדיניות זו מצב קיים מבלי לערער עליו.

מדבריה של וורוד, עולה כי היא יכולה להבין מחד את הקושי של המערכת לקבל על עצמה את האחריות לגידול ילד במסגרת הדיור, ומאידך את רצון האדם בילד. תחושות מעורבות דומות לאלו, עלו בקרב משתתפים נוספים, אם כי מעטים, אשר הביעו עמדה חיובית לגבי גידול ילדים.

לסיכום, מתיאורי העובדים הסוציאליים, עלה כי חלק גדול מהדיירים במסגרות הדיור רוצים להתחתן. עם זאת, רק מיעוט מן הדיירים הנם נשואים. עובדים סוציאליים רבים הביעו הכרה ותמיכה ברצון הדיירים להתחתן, אולם במספר ראיונות תיארו רצון זה כמשאלת לב ילדותית ואף הטילו ספק באמיתות רצון זה. בנוסף, מתוך הראיונות עלו חסמים שונים המקשים על מימוש שאיפה זו, ביניהם חוסר האפשרויות למימוש רצונם במסגרת הדיור, חששות ההורים מהשלכות הנישואים, הטלת ספק ברצון ובהבנת המשמעות לנישואים וחשש מעריכת טקס חוקי. נדמה כי העובדים הסוציאליים תמכו בנושא הנישואים בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. עם זאת, עובדים אלו הביעו הסתייגויות מסוימות באשר להבנת המשמעות וליכולת של הדיירים להתמודד עם השלכות הנישואים. כאשר השיח התמקד בנושא של הבאת ילדים לעולם, נראה כי ההסתייגויות והמורכבויות שעלו מצד העובדים הסוציאליים התעצמו והפכו לעמוקות ומובהקות יותר. החששות המרכזיים שהעלו היו התמודדות בפן הכלכלי, היעדר מסוגלות הורית והעברה גנטית של המוגבלות השכלית לתינוק. רק במקרים ספורים, הביעו העובדים הסוציאליים תמיכה בזכות להורות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית.

שלב הפרידה: "לגור עם האקס".

שלב הפרידה הנו שלב שמתרחש לעיתים בזוגיות. במקרים מסויימים, הפרידה הנה מתוך בחירה של אחד מבני הזוג או לחלופין של שניהם. במקרים כאלו, לעיתים הפרידה היא סופית ולעיתים לאחר הפרידה, בני הזוג מחליטים לחזור לזוגיות.

שלב הפרידה עלה בראיונות מתוך דבריהם של העובדים הסוציאליים, על אף העובדה שלא נשאלו על כך. מתוך הראיונות עלה כי לתפיסתם, שלב הפרידה הוא שלב נוכח בזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית

בדיוור. אלא שבמרבית הפעמים לאחר הפרידה, בני הזוג חוזרים לזוגיות והקשר מתקיים במשך שנים, כאשר אין כמעט תחלופה. הדבר עולה מדבריה של וורוד, בת 28, עובדת בדירות בקהילה:

"הם היו נפרדים כל חצי שנה למשך חודש וחוזרים, וכל פעם היינו שואלים אותם למה הם חוזרים, והם אמרו שהם אוהבים אחד את השני".

במרבית הראיונות סיפרו העובדים הסוציאליים על דפוס זה, של חזרה ופרידה באופן פרטני לגבי אותו זוג, ולא בהכרח הסתכלו על כך כתופעה רחבה שמבטאת את החסמים הניצבים בפני אנשים עם מוגבלות שכלית בדיוור. במקרים כאלה, חלק מן העובדים הסוציאליים ביקרו את החזרה לזוגיות לאחר הפרידות, וזאת מפני שסברו כי בני הזוג אינם מתאימים. רק מיעוט מהמשתתפים דיברו על כך שייתכן שבני הזוג נמצאים בזוגיות כיוון שאין להם הרבה אפשרויות נוספות להיכרות:

"יכול להיות שגם מישהו יהיה עם מישהי בזוגיות כי אין לו הרבה אופציות, 'מי תרצה אותי?...'"
(שקד, בת 37, עובדת במסגרת דיור משולבת לאוכלוסייה מזדקנת).

עובדים סוציאליים נוספים, אשר דיברו על ההשלכות של פרידה במסגרת הדיוור, התייחסו לעובדה לפיה כאשר בני הזוג נפרדים, הם נאלצים להמשיך לגור באותה במסגרת. הדבר עשוי להוביל לא פעם להשפעות רגשיות ולקושי לסיים את הזוגיות, בעיקר לצד שלא בחר בפרידה. לרוב, כאשר התייחסו העובדים הסוציאליים לנושא זה, הם קיבלו את המצב כמצב קיים שלא ניתן לשנותו ברמה המערכתית, והניסיון להתמודד עם המצב היה בעיקר מול הדייר עצמו, ולא מול המוסד או המדיניות:

"יש לנו בעיות עם זוגות שנפרדו וגרים עדיין יחד. זה משהו שקשה לי עד היום להתמודד עם זה. היה לנו זוג שחי עד לפני כמה שנים באותו חדר. כזוג לכל דבר. מה שקרה זה שהיא סירבה להיות איתו בחדר. היא אמרה שהיא רוצה להיפרד ממנו, אז עשינו הפרדת חדרים, והם היו ידידים. ואז הם חזרו להיות ביחד. אז אמרנו שנלווה לאט לאט את התהליך ביחד. אבל אז הוא כנראה הכיר מישהי במועדון, וזה עיצבן אותה. אז היא שוב פעם לא רצתה אותו, והוא היה לגמרי הרוס. עד היום הוא לא מצליח להתמודד עם העובדה שהיא לא רוצה אותו. שברה לו את הלב... עד היום, שנה וחצי אחרי זה, הוא עדיין במקום הזה. הוא רוצה אותה, והיא גרה פה. את מבינה? זו דילמה". (גדי, בן 51, עובד במסגרת משולבת).

מתוך דברי העובדים הסוציאליים, עלה כי נושא הפרידה הנו חלק כמעט בלתי נפרד מהזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיוור. לדעתם, מרבית הזוגות חווים פרידות רבות, אך חוזרים לאחר מכן. בתוך כך, לרוב הזוגיות נמשכת לאורך שנים. לצד זאת, כאשר בני הזוג נפרדים ובחרים שלא לחזור, עליהם להתמודד עם מצב בו הם ממשיכים להתגורר באותה מסגרת דיור. למצב זה כאמור, השלכות רגשיות והתמודדויות לא פשוטות. במקרים הללו, תארו העובדים הסוציאליים לרוב את התמונה כמצב קיים וניסו לעשות התאמות אצל הדיירים עצמם, ולא לשנות את המדיניות שהיא בעצם שורשו של המצב הקיים.

לסיכום, התמה התמקדה בתפיסותיהם של העובדים הסוציאליים לגבי השלבים השונים בזוגיות. בשלב ההיכרות, הציפו המשתתפים את ההזדמנויות המצומצמות שיש לדיירי המסגרות להכיר בן/בת זוג, וכן

את הקושי לשמור על קשר כאשר אדם מכיר בן/בת זוג ממסגרת מרוחקת. בהתייחסותם למימוש הזוגיות בחיי היום-יום, עלו מספר סוגיות וחסמים, אשר המרכזיים בהם התמקדו בפרטיות, במיניות ובזמן המשותף של בני הזוג. בהתייחסותם למגורים משותפים, תואר כי כמעט לא קיימות דירות עבור זוגות. ברוב המסגרות בהן קיימת אפשרות עבור זוג להתגורר יחד, המגורים אינם בדירה פרטית משלהם, אלא עם זוגות/אנשים נוספים. במסגרת שלב זה עלו חסמים שונים. היו עובדים סוציאליים שמתחו ביקורת על המצב הקיים, והיו שהביעו תסכול בעקבותיו. היו שקיבלו אותו כמובן מאליו, והיו שהביעו בלבול בעקבות חוסר הבהירות שטומנת בחובה המדיניות. בהמשך, שלב מיסוד הקשר, ובעיקר הבאת ילדים לעולם, נתפס בעיני העובדים הסוציאליים כמורכב וכבעייתי ביותר. העמדות היו חלוקות, ורובן אינן חד-משמעיות. עם זאת, ניתן לראות שהייתה נטיה לחששות רבים באשר להבאת ילדים לעולם. שלב נוסף שהוצף על ידי העובדים הסוציאליים היה שלב הפרידה. משתתפי המחקר תיארו את הפרידות והחזרות המרובות המאפיינות את הזוגיות של אנשים במסגרת הדיור, וכן מצב בו בני-זוג נאלצים להתגורר יחד לאחר פרידה. ברוב המקרים תפסו דפוס זה כמצב קיים ולא עמדו על החסמים לכך.

תמה שלישית: תפקיד העובדים הסוציאליים בדיור

תמה זו עוסקת בתפקיד העובדים הסוציאליים בדיור בתחום הזוגיות, והנה במידה רבה פועל יוצא של התמות הקודמות. בהמשך להצגת עמדותיהם של העובדים הסוציאליים אודות זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית ודרכי מימושה, יוצגו בתמה זו תפקידם של העובדים בתחומים משמעותיים אלו, כפי שהם תופסים אותם. חשוב לציין שמשותפי המחקר לא נשאלו שאלות אודות תפיסת התפקיד שלהם בתחום הזוגיות, ואף על פי כן, נושאים אלו עלו באופן טבעי בראיונות. נדמה כי העובדים הסוציאליים רואים את עצמם כסוכנים מרכזיים בתוך תחום הזוגיות של הדיירים ומרגישים תחושת אחריות גדולה לקיומן של מערכות זוגיות במסגרות דיור, לשליטה בהן ולעיתים גם למניעתן. ניתוח תפיסת העובדים הסוציאליים מצביע על שני תפקידים מרכזיים המלווים את עבודתם: תיווך בין הגורמים השונים ופיקוח. תיווך בזוגיות משמעו הדרכה, הכוונה וסיוע; ואילו הפיקוח מתמקד יותר בשליטה, מניעה, ניטור וכיו"ב.

העובדים הסוציאליים כמתווכים: "זה פתאום עוד דמות שנמצאת גם במערכת היחסים".

מתוך דבריהם של משתתפי המחקר עולה כי תיווך בתחום הזוגיות מהווה חלק משמעותי בתפקידם של העובדים הסוציאליים במסגרות הדיור. העובדים הסוציאליים תופסים את תפקיד התיווך כמרכזי, ורואים עצמם כגורם המשפיע על האפשרות ליצירת זוגיות בקרב הדיירים ועל המשך קיומה. בנוסף, הם תופסים עצמם כגורם מכריע שבידיו מצוי הכוח לקבל החלטות לגבי היבטים שונים בזוגיות. מדברי משתתפי המחקר, עלו סוגים שונים של תיווך בזוגיות: תיווך בין האדם לנושא הזוגיות, תיווך בין בני הזוג, תיווך בין בני הזוג לצוות הדיור ותיווך בין האדם/הזוג למשפחה.

התיווך הראשון, שהנו בין האדם לנושא הזוגיות, הוא בסיסי ומשמעותי לדעת העובדים הסוציאליים. תיווך זה בא לידי ביטוי ביצירת שיח בנושא זוגיות אשר מטרתו לפתוח בפני האנשים דלת למימוש עצמי בתחום הזוגי. ואכן, נראה כי חלק מהעובדים הסוציאליים מקיימים שיח בנושא זוגיות. שיח זה עוסק בעיקר בנושאים כמו הבנת משמעות הזוגיות והשלבים השונים בתוכה. כמו כן, העובדים הסוציאליים רואים עצמם

כאחראים לתפיסת הזוגיות בקרב הדיירים. כך למשל עולה מדבריה של תהילה, בת 30, עובדת בדירות בקהילה:

"...הרבה פעמים לא מעסיק אותם [את הדיירים] בכלל מה קורה עם הדיירים האחרים, ואני מרגישה שזה מתחיל מזה. ברעיון אני חושבת שזה היה יכול להיות מעניין להנגיש להם את הנושא הזה. ואם אני אוהב למשל תמיד לרקוד במסיבות עם דיירת מסוימת, אז מה זה אומר? שאני רוצה את הקרבה שלה אולי? זה נעים לי? לנסות לתווך את החוויה הזאת. כי הכל מאוד עלינו, התיווך הזה... הרבה תלוי בנו, בתור אנשי טיפול ומה שאנחנו מנחילים. התפיסה שאנחנו מלמדים, הציפיות שאנחנו מייצרים... האחריות היא ממש עלינו. אני לא חושבת שהכל, אני לא יכולה לקחת מהם את הקרדיט, אבל זה הרבה תלוי בנו, ביכולת לאפשר את הדבר הזה".

בנוסף, פעמים רבות הדגישו המשתתפים כי כדי לתווך בין האדם לנושא הזוגיות הם נעזרו בשירותיהם של מטפלים בתחום החברתי-מיני. כמו כן, עובדים סוציאליים רבים אמרו שהם תופסים את התפקיד הנ"ל כחלק מתפקידם, אך בשל מחסור בזמן, ממעטים לגעת בו:

"אנחנו מתעסקים במיליון דברים אחרים, ואין לזה זמן. רק כשפונים אלייך, אז את מנסה לעזור, אבל יש את כל אלה שלא פונים, ואז את בכלל לא נוגעת בנושא של הזוגיות. אז אף אחד לא מגיע אליהם בנושא הזה, והם חיים בסדר. אפשר לעבור את החיים בלי לדעת... את זה הייתי רוצה לשנות אם הייתי יכולה. לגעת יותר בנושא הזה, אבל זה באמת תלוי זמן. לעשות את זה באופן יזום, ולא שהוא יבוא אליי". (נועה, בת 29, עובדת במסגרת משולבת).

נושא נוסף שעלה בהקשר זה מתוך הראיונות הוא שהעובדים הסוציאליים תפסו את עצמם לא פעם כמי שאין בידם ההכשרה הנדרשת כדי לטפל בנושאים בתחום הזוגיות בכלל ומיניות בפרט. לעיתים, על אף תחושה זו, נאלצו לתת מענה בנושאים אלו ולעיתים בשל תחושה זו נמנעו ממתן המענה ונעזרו כאמור בשירותיהם של מטפלים בתחום החברתי-מיני או של אנשי צוות נוספים במסגרת הדיור. במקרים אחרים הנושא נדחק לשוליים ולא תמיד קיבל מענה. התחושה לפיה העובדים הסוציאליים לא מקבלים את ההכשרה הנדרשת עולה, בין היתר, מדבריו של טל, בן 37 אשר עובד במסגרת משולבת:

"...חלק אחר שאני אישית לא יודע איך להיכנס אליו זה הנושא של תיווך בתוך הזוגיות. בעבר נגיד אמרו לנו אל תגעו בו, יש שירות לחינוך חברתי מיני, שהם ישברו את הראש בנושאים היותר מיניים. כי הרבה פעמים לא יודעים איך נכנסים לנושאים האלה... זה גם גורם למבוכה. ואז תמיד מתחיל הוויכוח מי צריך לעשות את זה, הרכוז, רכוזת בריאות, או אני.. כל אחד זורק את זה לצד השני כדי לא לעשות את זה. במידה מסוימת, זה קצת מרגיע אותי שהמבוכה היא לא רק שלי. אלא של עוד בעלי תפקידים. ואז לפעמים אנחנו מוצאים פתרון שאולי נעשה את זה בקו, נניח אני ורכוזת הבריאות. אבל לפעמים אני יכול להגיד שזה גם קשור להכשרה ולהדרכה... הרבה פעמים זורקים את זה על העובד הסוציאלי שכביכול יש לו את הטייטל המקצועי אבל אין לו את הטייטל ההכשרתי. אני שואל את עצמי, אוקיי, מה אני אמור לעשות עם זה עכשיו?"

סוג נוסף של תיווך הנו תיווך בין בני זוג. התיווך בא לידי ביטוי במגוון רחב של היבטים בזוגיות אשר ביניהם תיווך בהיכרות, בדיוטים ובבילויים, בריבים, במיניות, בהחלטות על מעבר לשלב הבא וכיו"ב. באשר לתיווך המתבטא ביצירת הזדמנויות להיכרות, נראה כי קיים פער בין העובדים הסוציאליים בתפיסה כי חלק מתפקידם הנו ליצור הזדמנויות להיכרות בתחום הזוגי. כלומר, ישנם עובדים סוציאליים שסברו כי חלק מתפקידם הנו ליצור הזדמנויות להיכרות עבור דיירי המסגרת, חלק מהם אמרו שהם לא רואים את הנושא כחלק מתפקידם, וחלקם הביעו התלבטות תוך כדי הראיון באשר לנושא זה. דוגמה להתלבטות ניתן לראות בדבריה של עומר, בת 30 אשר עובדת במסגרת משולבת:

"צריך ליצור לדעתי את הפלטפורמות שיכירו עוד אנשים. בדירה, במע"ש – זה כל הזמן אותם אנשים. אז צריך ליצור להם סיטואציות שיכירו אנשים חדשים. זה חלק מהתפקיד שלנו גם, לדעתי".

ובהמשך הראיון סיפרה:

"...ועכשיו היא רוצה מישו, והיא באה ואומרת לי כל הזמן 'תמצאי לי חבר'. כל הקונספט הוא מוזר. 'מתי אני אכיר מישו?' כאילו יש ציפייה מאיתנו שיש לי שורה של גברים שאני מוציאה מהכיס, וקדימה תבחרי. ולפעמים להסביר להם את זה, זה גם מורכב".

תיווך נוסף כאמור הנו בתחום המיני. חלק מהעובדים הסוציאליים דיברו על כך שהמענה הוא נקודתי, כלומר כטיפול בבעיה שעולה על ידי הדיירים או לבעיה אותה זיהו העובדים הסוציאליים. אחרים דיברו על כך שישנן קבוצות בנושא, המועברות על ידי העובדים הסוציאליים ומיועדות הן לזוגות והן ליחידים. כמו כן, לעיתים המענה ניתן על ידי ארגונים בתחום הטיפול החברתי-מיני. דוגמה לתיווך בתחום המיני ניתן למצוא בדבריה של שקד, בת 37 עובדת במסגרת דיור משולבת לאוכלוסייה מזדקנת:

"לרוב, לעניין של זוגיות ומיניות, המענה ניתן בקבוצות. למשל עושים קבוצה סביב זוגיות ומיניות או שיחה זוגית. אני הרבה פעמים עושה שיחות עם הזוגות, ואז עולים דברים שפותרים אותם. לרוב, השיח עם הדיירים על זוגיות ומיניות זה סביב דברים שקורים, ואז זה מאוד נקודתי. אני מקווה שאולי בעתיד אני אפתח קבוצה כדי לדבר על זוגיות ומיניות, ואז שמים דברים על השולחן ונותנים לזה שמות וצריך להנגיש את זה בצורה מתאימה ונכונה".

תיווך נוסף שעלה מתוך דבריהם של עובדים סוציאליים רבים הנו בתחום התקשורת, או באופן ספציפי יותר, בניסיון לייצר שיחות בין בני הזוג. ניסיון לתיווך שכזה מתקשר אפוא להנחה לפיה, תקשורת מילולית בין בני הזוג מהווה חלק מתבנית הזוגיות ה"אמיתית". הדבר בא לידי ביטוי בדבריה של עומר, בת 30 אשר עובדת במסגרת משולבת:

"...או שהם יצליחו להבין אחד את השני במקומות שאנחנו לא יכולים, או שזה יהיה פשוט דממה כל הזמן... וכל פעם היא הייתה מתקשרת אליו, הוא היה עונה ושניהם לא היו מדברים יותר מידי, והוא היה מנתק לה את הטלפון... ניסינו אנחנו לעשות כל מיני משחקים ודברים כאלה, כאילו קצת להוריד את המתח. אבל לא היה שיח. יש כל מיני סוגים של תקשורת, אבל אני כן חושבת שהתקשורת של

הדיבור זה משהו שהוא עוזר וחשוב. מהניסיון, ממה שאני מכירה כאן, היכולת הוורבלית כן חשובה. לפעמים הם היו מסתכלים עליי והייתי אומרת 'זה לא בשבילי, זה בשבילכם, אתם רציתם'."

מדבריה של עומר נראה כי העובדים הסוציאליים מייחסים חשיבות רבה לתקשורת בזוגיות, ובעיקר לתקשורת מילולית. חשוב לציין שעובדים סוציאליים נוספים דיברו על כך שהרגישו כי בני הזוג זקוקים לתיווך, גם אם הם וורבלים. בנוסף, היו עובדים סוציאליים שסיפרו כי בתחילה תיווכו והיו מעורבים יותר ביחסים בין בני הזוג, ועם הזמן הם ניסו "לשחרר" ולתת לבני הזוג להתנהל בעצמם, גם אם הדבר יוביל לכך שהיחסים והתקשורת ביניהם ייראו אחרת ממה שהם – העובדים הסוציאליים, ציפו. דוגמה לכך ניתן לראות בדברי תמר, בת 29, עובדת בדירות בקהילה:

"הייתי מדברת עם המדריכים שלי כשהם יוצאים נגיד עם זוג, על איפה מתערבים.. ונגיד הם [בני הזוג] יושבים בבית קפה אז תלכו משם, אתם לא צריכים לשבת שם... פשוט שבו בצד ותראו שהכל בסדר. זה תמיד היה מכוונות טובות, אבל לפעמים זה היה ממקום של לרצות שזה יהיה דייט כמו שצריך... בהתחלה כשהיו זוגות שהיו יוצאים, אז הייתי אומרת למדריכים בהתחלה תהיו איתם יותר כדי לתווך, אבל בהמשך הייתי אומרת שאין צורך. תנו להם להיות לבד, וגם אם זה לא יהיה הדבר הכי זורם, בסדר, זה לא המדד באמת. מה שחשוב יותר בעיניי זה ששניהם ישבו בבית קפה או בכל מקום אחר."

מדבריה של תמר עולה תיווך נוסף שהנו בין בני הזוג לבין הצוות בדיוור. לא פעם הזכירו העובדים הסוציאליים את היותם המתווכים בין רצונותיהם וצורכיהם של בני הזוג לבין צוות הדיוור. לתפיסת העובדים הסוציאליים, התיווך בין בני הזוג לבין צוות הדיוור נדרש בשני מצבים עיקריים. הראשון הוא כשהצוות היה מעורב או פיקח יתר על המידה, לתחושתם של העובדים הסוציאליים, והשני הוא כשהצוות לא ידע איך להתמודד עם סיטואציות במסגרת העבודה הקשורות לתחום הזוגיות. לדוגמה כאשר זוג רצה להיות יחד בדיוור ולסגור את הדלת, המצב יכול היה ליצור בלבול ונדרשו תיווך והדרכה של העובד הסוציאלי לצוות בנושא:

"...ואז הנחינו גם את הצוות. כי אחד המדריכים למשל, די בהתחלה, לא עודכן וקצת כעס עליה [על אחת הדיירות] מה היא עושה בחדר שלו [של אחד הדיירים], כשאנחנו כבר אישרנו לה. אז ככה נוצר שם בלבול. אז אמרתי לו שזה בסדר ולקחתי על עצמי את זה שהוא לא ידע. אחר כך פשוט דאגנו שהכל יהיה רשום ביומן משמרת של הדירה". (דנה, בת 37, עובדת בדירות בקהילה).

תיווך נוסף ומרכזי ביותר שעלה מפי העובדים הסוציאליים הנו תיווך בין האדם/הזוג למשפחה. התיווך מול המשפחה התייחס למספר היבטים, ביניהם ציפייה מהעובדים הסוציאליים להיכרות/שידוך עם בן/בת זוג ולהפגת חששות בנושא זוגיות.

נור, בת 25, עובדת במסגרת המיועדת לאוכלוסייה הערבית, הציגה בדבריה מקרה בו אמו של אחד הדיירים ביקשה ממנה למצוא בת זוג לבנה. ציפיות אלו של המשפחה מהעובדים הסוציאליים עלו במספר ראיונות נוספים:

"היתה אמא שהתקשרה וביקשה שאם זה אפשרי שנמצא איזה כלה לבן שלה בדיור. הוא גר בדיור והוא מתפקד ברמה גבוהה. היא אמרה שכל האחים שלו התחתנו, והוא עדיין לא התחתן אז היא מרגישה שהוא עצוב, כי כל האחים שלו התחתנו ורק הוא לא התחתן. אז זו הסיבה שהיא רצתה לחתן אותו! היא רצתה שאני אמצא לו מישהי. אוקיי, אבל מי אמר שזאת סיבה מוצדקת כדי להתחתן? מי אמר שהוא בכלל רוצה להתחתן, גם אם כל האחים שלו התחתנו ורק הוא לא התחתן. זה מסיבות יותר חברתיות של מה יאמרו אחרים, איך יסתכלו. וזה רק ברמות של תפקוד גבוה, בתפקוד יותר נמוך, אז מובן מאליי שאי אפשר לחתן אותם. ברמות שהן יותר גבוהות, הכיוון הוא יותר של הנה, הוא בסדר הוא כמו כולם, הוא יתחתן, הוא יביא ילדים. הוא יקים משפחה וזהו".

כפי שעולה מדבריה של נור, עובדים סוציאליים רבים ביטאו גם כן פערים גדולים בין הדיירים ורצונותיהם לאלו של משפחותיהם, וכך פערים גדולים בין עמדותיהם של העובדים הסוציאליים לאלו של המשפחות. פעמים רבות אף תיארו את המשפחה כחסם בנושא זה. בתוך כך, הרגישו העובדים הסוציאליים צורך לעבוד עם המשפחות על נושא הזוגיות. נדמה כי הפערים מול המשפחות לא בהכרח היו בכיוון אחד, אלא לכיוונים שונים, ולעיתים סותרים. היו מקרים שתואר בהם כי העובדים הסוציאליים רוצים לקדם ולעודד את נושא הזוגיות, ואילו המשפחה חוששת או מתנגדת לכך, והיו מקרים בהם תואר להיפך. עם זאת, המשותף ביניהם הייתה תחושת אי-נחת של העובדים מתפיסת המשפחות את נושא הזוגיות והתחושה שתפקידם הוא לתווך תפיסה זו ולצמצם את הפערים. דוגמה לכך עולה מדבריה של וורוד, בת 28, עובדת בדירות בקהילה. וורוד מציגה בדבריה את הצורך בתיווך מול המשפחה בזוגיות בכלל, ובמיסוד הזוגיות בפרט:

"המשפחות יכולות לבנות את הזוגיות או לפגוע בזוגיות. יש משפחות מהממות, ויש משפחות שיגידו 'אתה רוצה להיות בזוגיות – אחלה אבל עד כאן'. הנושא של עבודה עם המשפחות הוא מאוד מורכב... היה אבא שאמר לי 'הילדה' אז אמרתי לו שהיא לא ילדה, היא כבר בת 43. היא אישה, היא מכירה את הגוף שלה, אז הוא אמר לי 'לא לא, היא ילדה'... אנחנו מנסים לבנות שיתוף פעולה עם המשפחה תמיד. אני חושבת שזה יוצר המון מתח אצל הדיירים כשיש אי-הסכמה בין הצוות המטפל לבין המשפחה, אבל לפעמים צריך לבחור צד. אני בסופו של דבר נמצאת בארגון הזה בשביל הדיירים, בשביל לעזור להם להגשים את עצמם. בעבודה עם המשפחות, יש קושי גדול בתפקיד הזה לפעמים. את אומרת 'מי אני בכלל שאני נכנסת למקום הזה של ההורה שטיפל? ולפעמים יש מתח בינינו לבין ההורים, אבל צריך לחשוב איך אנחנו מגשרים על זה ומוצאים שפה משותפת, נותנים להם לראות את הצרכים שלהם [של בנותיהם ובניהם] גם סביב זוגיות... אבל כשזה מגיע לנושא של החתונה אז הרבה פעמים זה נעצר כי אנחנו מערכת, ואין לנו הרבה מה לעשות. אם ההורים אומרים לא, אז לא".

לסיכום, על פי משתתפי המחקר, תפקיד מרכזי של העובדים הסוציאליים בתחום הזוגיות הוא תיווך. התיווך הראשון – בין האדם לנושא הזוגיות. התיווך השני – בין בני הזוג אשר בא לידי ביטוי בהיבטים משמעותיים בזוגיות כמו היכרות, דייטים ובילויים, ריבים, מיניות, החלטות על מעבר לשלב הבא וכו'. התיווך השלישי – בין האדם/הזוג לבין צוות הדיור. התיווך הרביעי – בין האדם/הזוג למשפחה. בתיווך זה, העובדים הסוציאליים הדגישו לא פעם פערים גדולים בין רצון הדייר או תפיסתם שלהם כאנשי מקצוע לבין רצונותיהן או תפיסותיהן של המשפחות.

העובדים הסוציאליים כמפקחים: "זה תמיד עם היד על הדופק, לראות מה קורה".

לצד תפקידם כמתווכים, משתתפי המחקר הצביעו על תפקיד מרכזי נוסף בתחום הזוגיות: פיקוח. תפיסה זו של העובדים הסוציאליים ככאלו שאמונים על הפיקוח בתחום הזוגיות אצל הדיירים, הועלתה מצד המשתתפים בכל הראיונות. מתוך הראיונות, עלתה הסכמה חוצת מרואיינים כי פיקוח הוא חשוב, כאשר ההבדלים בין העובדים הסוציאליים בתפיסה זו, היו בעיקר בדרגות השונות של הפיקוח ובתחומי הכיסוי שלו. סוגי הפיקוח המרכזיים שעלו הם: האם יהיה קשר, האם להפסיק קשר קיים, רמת האינטנסיביות של הקשר, המרחב של הקשר, המעבר לשלב הבא בקשר ועוד. נדמה כי הדבר מקפל בתוכו את הנחת היסוד של העובדים הסוציאליים לפיה, פיקוח וויסות הזוגיות נמצאים תחת סמכותם ואחריותם.

תפיסת תפקידם כמפקחים, מתקשרת לסייגים העולים אצל העובדים הסוציאליים כאשר מדברים על זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית וכן לחששות לגבי ניצול בזוגיות, הטלת ספק בקיומו של רצון "אמיתי" וכו'. נדמה כי בעקבות חששות אלו ובעקבות העובדה שהזכות הנה עם סייגים ואינה אוטמאטית, תפסו העובדים הסוציאליים את עצמם ככאלו שתפקידם לפקח ולווסת את הזכות לזוגיות וביטוייה. עבורם, המטרה העיקרית של תפקיד זה היא להגן על הדיירים ועל בני/ות זוגם/ן.

חלק מן המשתתפים הציגו עמדה נחרצת יותר בנושא של פיקוח ומעורבות בתחום הזוגי וחלק מהמשתתפים הביעו התלבטויות וקונפליקטים שהתמודדו איתם בתחום זה במהלך עבודתם. יתרה מכך, לעיתים קרובות בטאו המשתתפים את שני הקולות הללו יחדיו. מיכל, בת 27 אשר עובדת במסגרת משולבת, הציגה בחלק אחד בראיון עמדה נחרצת לגבי הצורך בפיקוח בכלל תחומי החיים:

"יש סיבה לזה שהם בהוסטל. הם לא יכולים לחיות באופן עצמאי, והם צריכים מישהו שישגיח וישמור בהתנהלות... איך הם יגורו לבד? איך הם ינהלו בית? איך נדע שאין שם פגיעה פיזית או מילולית?... רוב הדיירים שלנו חייבים איזשהו פיקוח".

מיכל בדבריה העלתה את הצורך בפיקוח באופן כללי בחייהם של האנשים המתגוררים בדיוור. בהמשך הראיון, הציפה את המורכבות אשר תוצג בהמשך. בראיון עם גדי, בן 51, אשר עובד במסגרת משולבת, עלה הצורך בפיקוח כבר בשלב ההיכרות. מדבריו עולה כי כאשר הדיירים רוצים להכיר בן/בת זוג מחוץ לדיוור, הדבר דורש פיקוח ואישור של הצוות. פיקוח בשלב זה עלה בראיונות רבים:

"יש מישהי שמנסה לפתח קשר עם מישהו, בחור, לא מהמסגרת. היא הכירה אותו בבית הספר והתעניינה, רצתה לפתח את הקשר, אז אמרתי סבבה, בואי נראה אותו. לא שאני שופט, אני לא שופט, אם את רוצה אז אני שמח בשבילך, אבל בואי נראה". (גדי, בן 51, עובד במסגרת משולבת).

בראיון עם נעמי, בת 30, עובדת בדירות בקהילה המיועדות בעיקרן לנשים יהודיות-דתיות, עולה גם כן המורכבות כשהסבירה כי היא תתמוך בזוגיות כל עוד אין פגיעה. הפיקוח, לדבריה, משתייך לתחום הזוגיות בכלל, ולתחום המיני בפרט. פיקוח בתחום זה עלה בראיונות רבים, והוא מקפל בתוכו כאמור את הנחת היסוד שבסמכותה ובאחריותה כעובדת סוציאלית לפקח על הזוגיות, ולא רק לברר עמדות בקרב הדיירים לגבי רצונם:

"זו בחורה שעברה פגיעות מיניות והיא נתונה ל... אני חושבת שלפני שהייתי מעודדת קשר זוגי, הייתי בודקת מה העמדות שלה. אם היא יודעת מה היא רוצה, אם היא יודעת לשמור על עצמה. אין לי בעיה שהיא תהיה במגע מיני, אבל מגע מיני מותאם, מגע מיני ששומר עליה".

כפי שצוין לעיל, ברוב הראיונות, העלו המשתתפים את החשש שמא יהיו פגיעה או ניצול בקשר הזוגי. בחלק מהראיונות העלו המשתתפים את התחושות המעורבות שחשו כאשר נפגשו בזוגיות בה ראו מחד, פגיעה ומאידך אהבה או רצון גדול בקשר הזוגי. תחושות אלו עלו גם כאשר הזוגיות נתפסה בעיני העובדים הסוציאליים כלא מיטבית. תפיסת העובדים הסוציאליים באשר לצורך בפיקוח, הגיעה בין היתר מתוך חשש זה. במקרים כאלו תיארו העובדים הסוציאליים את תפקידם ככזה שבידם היכולת להחליט האם הזוגיות תימשך או תסתיים:

"אני בגדול חושבת שזה טוב שיש להם אחד את השניה, אפילו שהזוגיות שלהם קצת מעוותת. אבל אני תמיד אומרת שאני רואה זוגיות כזאת גם במציאות, לא חסר שאני רואה זוגות של אישה שתלטנית בטירוף וגבר כנוע. אז פה אנחנו אחראים עליהם אז 'וואיי היא צועקת עליו'... אבל כן אם את מסתכלת על זה בראייה כוללת, אני חושבת שהטוב גובר על הרע. מה שעצם הזוגיות נותנת לשניהם, יש להם אחד את השני. לפעמים במצבי לחץ הוא מחזיק לה את היד ומרגיע אותה... זה גם נותן להם איזשהו בטחון כי באמת, גם לפי מה שהם אומרים, הם באמת אוהבים אחד את השני, את יודעת, בדרכם. אי אפשר לדעת מה זה בדיוק אהבה... אז לא הייתי רוצה להפריד ביניהם. אני חושבת שזה טוב להם הזוגיות הזאת, אבל כן, זאת התנהלות שמאוד קשה לראות אותה מהצד". (מיכל, בת 27, עובדת במסגרת משולבת).

בחלק קטן יחסית מהראיונות, דיברו המשתתפים על הזכות של האנשים להיפגע ולטעות, כמו שזכות זו קיימת גם עבור אנשים ללא מוגבלות שכלית. הדבר עולה מדבריה של יעל, בת 29, עובדת בהוסטל, כאשר דיברה על הנושא עם עובדת סוציאלית נוספת במערך הדיור:

"...ואמרתי לה 'ונגיד אם תהיה לך בת אז תמנעי ממנה להיות בזוגיות כי היא יכולה להיפגע?'... יכול להיות שהם ייפגעו, אבל זה חלק מהחיים, כמה אפשר לשמור בצמר גפן?"

עם זאת, משתתפים רבים העלו חשש מהאחריות שלהם כעובדים סוציאליים בתוך מערכת עליה קיים פיקוח. הם הציפו את חששותיהם שמא הדיירים ייפגעו, בעיקר בתחום המיני, ואז כאמור האחריות היא שלהם כאנשי מקצוע. בנוסף, הציגו את המדיניות העמומה בתחום זה ואת העובדה שאינם מקבלים הכוונה לגבי מידת הפיקוח הרצויה. מדבריה של מיכל, בת 27 אשר עובדת במסגרת משולבת, עולות באופן בולט ההתלבטות שלה והמורכבות בתפקידה כעובדת סוציאלית, ככזו שמחד רוצה לעודד את החופש בתחום הזוגיות ומאידך מוצפת בחששות:

"זה מרגיש לי כאילו זה תחום מאוד אפור בכל המוגבלות השכלית, ואף אחד לא יודע באמת מה עושים. למשל אנחנו פה, לאפשר להם לגעת אחד בשני? לא לאפשר להם לגעת? ואם אתה לא מאפשר כי הם לא יודעים את הגבול אז בעצם יוצא שהם אנשים מבוגרים, יש להם זוגיות, הם לא יכולים

לגעת בשום מסגרת, במע"ש לא מרשים לה, במועדון לא מרשים להם וגם פה. אני לא נותנת להם להיות לבד כי אני לא יודעת מה הגבול, וזאת אחריות שלי בסוף, אז זה מלא התלבטויות, ואז אתה קצת מאפשר, אז פתאום את שומעת מישהי שאומרת לך 'כן מצצתי להוא' ו'עשיתי זה'... ואת אומרת שיט אוקיי, ממש מגבילים!"

בנוסף, במילותיה של מיכל, ניתן לזהות בין היתר את המילה 'מאפשר'. מילה זו הופיעה כמעט בכל הראיונות. הדבר מעיד אולי על תפיסת העובדים הסוציאליים ככאלו שבידם היכולת להעניק לאדם בדיור את האפשרות לזוגיות או לחלופין למנוע ממנו אותה. ברוב הראיונות מילה זו הופיעה בהקשר חיובי, כלומר העובדים הסוציאליים ביקשו או רצו לאפשר זוגיות/בילויים/מגע/פרטיות/יחסי מין וכו' לאנשים המתגוררים בדיור. עם זאת, השימוש במילה זו מצביע כאמור על תפיסת העובדים הסוציאליים את תפקידם ואת ההנחה כי בסמכותם ובאחריותם לפקח על הזוגיות ולווסתה.

הדבר עלה גם בהקשר של זוגיות מעורבת ותפיסת המקום של העובדים הסוציאליים בהחלטה האם 'לאפשר' זוגיות זו או לא. העובדים הסוציאליים אשר העלו את ההסתייגות מקיומה של זוגיות מעורבת עם אדם אשר מתגורר בדיור בו הם עובדים, הדגישו את החשש שהאדם עם המוגבלות השכלית ינוצל בקשר הזוגי:

"הייתה כאן מישהי שהייתה נשואה למישהו, אבל הוא היה גבולי ולא הייתה לו מוגבלות שכלית. האמא לא אהבה את זה ופירקה את הדבר הזה... אני חושבת שזה כן יכול לקרות... אולי אצל חבריה בתפקוד גבוה. אה, לא מדיור אגב. בדיור זה לא יקרה. כאילו אם זה יהיה מישהו עם מוגבלות שכלית מדיור אז הסבירות יותר קטנה שזה יקרה מאשר מישהו שחי לבד או אצל אחות או אצל ההורים... אני חושבת שפה אנחנו, לא יודעת אם מוכוונים לחשוב או שאנחנו באמת חושבים ככה, שהחברה שלנו צריכים להיות עם אנשים שמבינים אותם, שהם כמוהם. כאילו אם תבוא מישהי ותגיד 'פגשתי מישהו ברחוב והוא התחיל איתי והציע לי לצאת לאנשהו', ברור לי שאני לא ישר אתמוך בזה. את יודעת, אני אפחד, אני לא יודעת מי זה. אני אפחד שהוא ינצל אותה. אני אחראית עליה, והוא יכול לעשות מה שבא לו. אז לא נראה לי שנעודד כזה דבר מההתחלה". (עומר, בת 30, עובדת במסגרת משולבת).

בדומה לתחומים אחרים הקשורים בזוגיות, גם בהקשר של המעורבות והפיקוח על הזוגיות, נטו עובדים סוציאליים רבים להשוות את הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית לזוגיות שלהם או של אנשים ללא מוגבלות שכלית. נושא זה עלה בעיקר כאשר דיברו על תחושותיהם לגבי ההגבלות בנושא הזוגיות במסגרת הדיור. הדבר משתקף, למשל, בדבריה של תהילה, בת 30, עובדת בדירות בקהילה:

"הדיירות שלי היו בחדרים לבד. אז גם נגיד כשהם [בני הזוג] היו מגיעים, הם היו יכולים להסתגר בחדר, וכל אחת מה שהיא רוצה לעשות עם החבר שלה, אבל לישון נגיד, הם לא יכלו לישון. הם הלכו בערב. ואני חושבת, מה הם מבינים מזה? וכמה אנחנו מאפשרים את זה? למה הוא יכול לישון אצלה, והיא לא יכולה לישון אצלו. אז אני משערת שזה מבוסס על נהלים כלשהם או החלטות מערכתיות, אבל זאת שאלה. אנחנו מרשים להם לאפשר את הרצון שלהם בזוגיות עד רמה מסוימת. עם הגבלות.

שאני, לצורך העניין, לא תהיה לי בדרך כלל הגבלה של מישהו שישן אצלי או שאני ישנה אצלו. אני חושבת שזה הרבה תפיסות שלנו כמערכות וכמסגרות וזה גם מחלחל אליהם במסוגלות, זו זכותי או לא זכותי. אני מרגישה שהרבה אחריות מוטלת עלינו בנקודה הזאת".

אם כן, נדמה כי תפיסתם של העובדים הסוציאליים את עצמם כגורם מפקח ומווסת בזוגיות של האנשים המתגוררים בדוור הנה משמעותית ומהווה אבן יסוד המשפיעה על האופן בו מתקיימים, או לא מתקיימים, הקשרים הזוגיים בדוור. נושא זה העלה קונפליקטים רבים כאשר העובדים הסוציאליים זיהו קשר אוהב ורצון גדול בזוגיות לצד חשש מפוטנציאל לפגיעה או ניצול בקשר. בהמשך ציינו את החשש שלהם בשל האחריות מתוקף תפקידם, ובשל הפיקוח שחל עליהם בנושאים אלו. בתוך כך, כאשר הזוגיות הייתה עם אדם שאינו מהדוור או אדם ללא מוגבלות שכלית, העובדים הסוציאליים העלו חשש רב ורצו תחילה לפגוש באותו אדם. לצד זאת, היו עובדים סוציאליים שהעלו את חשיבות האפשרות של האנשים לטעות ולהיפגע כחלק בלתי נפרד מהחיים.

לסיכום, תמה זו התמקדה בתפיסת העובדים הסוציאליים את תפקידם בתחום הזוגיות של האנשים המתגוררים בדוור. התפקיד הראשון שעלה מהראיונות הוא תיווך. התיווך בא לידי ביטוי בתיווך בין האדם לנושא הזוגיות, תיווך בין בני הזוג, תיווך בין בני הזוג לצוות הדוור ותיווך בין האדם/הזוג למשפחה. במקרים מסוימים, העובדים הסוציאליים סיפרו שכשלא ניתן לגייס את המשפחה, שלבי הזוגיות עשויים להיבלם. התפקיד השני שעלה הוא פיקוח. תפקיד זה הנו משמעותי ומורכב, שכן עורר דילמות רבות בעבודתם של העובדים הסוציאליים. נדמה היה כי לעובדים הסוציאליים הנחת יסוד לפיה, זכותם וחובתם מתוקף סמכותם לפקח על הזוגיות של הדיירים ולווסתה. הצורך בפיקוח עלה בעיקר מתוך חששות העובדים הסוציאליים לגבי פגיעה וניצול בזוגיות, אשר עלו בתמות הקודמות. כמו כן, העובדה שגם על העובדים הסוציאליים חל פיקוח, השפיעה אף היא על חששם שמא תתרחש פגיעה.

דיון וניתוח

סיכום הממצאים

מחקר זה ביקש לבחון את תפיסותיהם של עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. ניתוח הממצאים שעלו מתוך חמישה-עשר הראיונות עם עובדים סוציאליים המועסקים במסגרות דיור שונות, העלו שלוש תמות מרכזיות. התמה הראשונה התמקדה בהנחות היסוד של העובדים הסוציאליים לגבי אופיה של זוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. התמה השנייה עסקה בתפיסותיהם של העובדים הסוציאליים לגבי השלבים השונים בזוגיות: היכרות, זוגיות בחיי היום-יום, מגורים משותפים, מיסוד הקשר ופרידה. מהתמה השלישית ניתן ללמוד על תפיסת העובדים הסוציאליים את תפקידם בתחום הזוגיות של האנשים המתגוררים בדיור, כאשר התפקידים המרכזיים שעלו הנם תיווך ופיקוח. מתוך תמות אלו, ניתן ללמוד על תפיסותיהם של העובדים הסוציאליים לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, על תפיסותיהם ביחס למדיניות הקיימת בארגונם כלפי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית ועל דרכי ההתערבות שלהם בנושאים המתקשרים לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית.

בפרק זה יידונו עיקרי הממצאים בראי הספרות המקצועית. הפרק יתמקד בשלושה נושאים עיקריים. הראשון, יעסוק בשיח הזכויות ובהסתייגות לגבי הזכות לזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. השני יתמקד בהזדמנויות ובאתגרים במימוש הזכות לזוגיות לאורך שלביה השונים. השלישי ידון במתח שבין תמיכה לשליטה בתפקידם של העובדים הסוציאליים בדיור. הפרק ייחתם במגבלות המחקר, תרומת המחקר לתאוריה, לפרקטיקה ולמדיניות, כמו גם המלצות למחקרי המשך.

שיח זכויות – הזכות לזוגיות כזכות מסוייגת

בעשורים האחרונים הולך ומתגבש שיח זכויות ביחס לאנשים עם מוגבלות (מור, זיו ואיכנגרין, 2016). שיח זה, המתקיים בשנים האחרונות גם לגבי אנשים עם מוגבלות שכלית, כולל בין השאר את זכותו של הפרט לנהל את חייו על פי סגנון אישי ולפי צרכיו הייחודיים, זכותו להגדרה עצמית, לחיים עצמאיים ולשילוב בקהילה. זכויות אלו אף עוגנו בשנים האחרונות במסמכים הצהרתיים רבים ובראשם אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות (האו"ם, 2006; Reiter & Bryen, 2012). כחלק משיח הזכויות המתפתח, הוכרה באמנת האו"ם זכותם של אנשים עם מוגבלות, ובהם אנשים עם מוגבלות שכלית, לקיים חיי זוגיות ומשפחה (האו"ם, 2006). שיח זכויות זה השתקף בנקודת המוצא של משתתפי המחקר אשר לפיה, זוגיות היא זכות בסיסית של כל אדם, וכפועל יוצא מכך היא גם זכות בסיסית של אנשים עם מוגבלות שכלית. ההנחה של מרואייני המחקר היא שזוגיות הנה משאלת הלב של כלל בני האדם, וכי היא מהווה נדבך מרכזי במימוש העצמי ובקיומם של חיים מלאים. בתוך כך, כפי שעולה מהתמה השלישית, העובדים הסוציאליים תופסים את תפקידם בעבודתם עם דיירי המסגרות, כמתווכים וכתומכים בזכות זו.

לצד הכרה זו בזכותם של אנשים עם מוגבלות לקיים זוגיות, מרביתם המוחץ של המשתתפים סברו כי בכל הקשור לאנשים עם מוגבלות שכלית, צריכה להתלוות לזכות זו סייגים. משמעות הטלת הסייגים היא כי הזכות למימוש הזוגיות בפועל הנה סובייקטיבית ותלויה מקרה והקשר. התפיסה היא שכדי לגבש עמדה לגבי זכותו של אדם עם מוגבלות שכלית לקיים זוגיות, יש לפרק את מושג הזוגיות לשלל מרכיביו ובהתאם, לבחון את הלגיטימיות והייתכנות של הזוגיות. כלומר, כשהעובדים הסוציאליים בחנו את האפשרויות למימוש

הזוגיות מבחינת מיניות, חתונה, הקמת משפחה וכו' – הם בדקו באופן ספציפי את המאפיינים של כל דייר וכל זוג. מאפיינים אלו כוללים רמת תפקוד, יכולת וורבלית וכיו"ב. הצד השני של המטבע הוא שלעובדים הסוציאליים מתלווה החובה והסמכות לפקח על היבטים שונים שקשורים לזוגיות החל מעצם קיומה וכלה בהתקדמותה בשלבים השונים. על כן, לתפיסתם, מתוקף תפקידם, עליהם לגבש עמדה למימוש הזכות לזוגיות תוך בחינת מאפייני כל דייר וכל זוג.

יחס דואלי שכזה, תואם לממצאי מחקרים קודמים, אשר נערכו במדינות רווחה שונות, ולפיהם עולה מחד כי אנשי המקצוע אשר עובדים במסגרות דיור של אנשים עם מוגבלות שכלית מרגישים שעליהם לתת הזדמנות לדיירי ולדיירות המסגרת למימוש עצמי בתחום הזוגיות. מאידך, הם מרגישים שמימוש זה ויישום זכות הבחירה בנושא מציב חששות, דילמות ואתגרים משמעותיים, אשר מובילים לא פעם למימוש חלקי ביותר של הזכות לזוגיות (Garbutt, 2008; Lofgren-Martenson, 2004; Saxe & Flanagan, 2014). כך למשל, במחקר שנערך בשוודיה תואר כי חלק גדול מאנשי הצוות במסגרות הדיור הציגו עמדה חיובית ביחס לזכות לזוגיות של דיירי ודיירות המסגרת. לצד זאת, כאשר נשאלו שאלות המתייחסות למיניות, סיפרו כי היו מעדיפים שהדיירים יהיו בזוגיות המקפלת בתוכה יחסים חבריים מאשר יחסים אינטימיים (Lofgren-Martenson, 2013).

נושא נוסף שעלה מתוך הראיונות מתייחס לאופן בו זוגיות צריכה להיראות. משתתפי המחקר דנו באופן מתמיד באופיה של זוגיות "אמיתית" וכיצד ניתן להבחינה מזוגיות שאינה כזו. במסגרת דיונים, הניחו העובדים הסוציאליים את קיומה של תבנית "אמיתית" של זוגיות, ולאורה ניסו לבחון את הזוגיות בקרב זוגות המתגוררים במסגרות הדיור בהם עובדים. מדבריהם אף עולה כי הנחה זו, כמו גם הברור האם מדובר בזוגיות "אמיתית", מלווה אותם תדיר בעשייתם המקצועית ובהחלטות מקצועיות בנושא. כך בין השאר, זוגיות שנתפסה כחורגת מהתבנית המוכרת לא תמיד קיבלה הכרה, או לחלופין, קיבלה יחס שלילי. חשוב לציין כי המשתתפים לא נשאלו ישירות לגבי מהותה של זוגיות "אמיתית", ומהם, לתפישתם, המרכיבים המאפיינים אותה. במקום זאת, הנושא עלה מתוך דבריהם כאשר סיפרו על מחשבותיהם ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית וביחס למימוש הזוגיות במסגרות הדיור.

משתתפי המחקר לא רק הניחו את קיומה של זוגיות "אמיתית", אלא גם דנו במאפייניה המרכזיים. מדבריהם עולים חמישה מאפיינים מרכזיים: הדדיות, תקשורת, יחסי מין, אכפתיות ודאגה. שלושת הראשונים עלו בעיקר כמרכיבים החסרים לרוב בזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, ובתוך כך מעלים את התהייה האם מדובר בזוגיות "אמיתית". לעומת זאת, שני המרכיבים האחרונים הועלו בעיקר בהקשר חיובי, כאשר הם באו לידי ביטוי בזוגיות, וכך ניתן היה לעמוד על כך שמדובר בזוגיות "אמיתית". נושא זה בא לידי ביטוי בתמה השנייה גם כן, ובאופן בולט בשלב המתמקד בזוגיות בחיי היום-היום. כך למשל, פעמים רבות בחנו העובדים הסוציאליים את המיניות בקרב הזוגות בדיור בהתאם למה שנתפס מבחינתם כמיניות בזוגיות "אמיתית".

לצד ניסיונם של מרבית המשתתפים להתאים את ביטוייה של הזוגיות בקרב זוגות המתגוררים במסגרות דיור לתבנית המוכרת להם, היו משתתפים שתיארו את הניסיון שלהם לצאת מהתבנית המוכרת ולהבין כי ישנה זוגיות שיכולה להיראות אחרת. נדמה כי עצם הניסיון לצאת מהתבנית מעיד כשלעצמו על קיומה של התבנית, ועל כך שהשיח אודות מהותה של זוגיות "אמיתית" נוכח כל הזמן בעבודתם של העובדים הסוציאליים. מתוך דברי העובדים הסוציאליים, ניכר גם כי לא פעם הם ניסו לתווך בין בני הזוג כדי להתאים

את הזוגיות לתבנית המוכרת. הדבר בא לידי ביטוי, לדוגמה, בליווי בזמן בילוי ובניסיון לסייע בשיחה בין בני הזוג. לצד זאת, בעוד שיש כאלו שקיבלו את השיח ואת התבנית כמו שהם, יש מעט שניסו לאתגר.

ניסיונם של העובדים הסוציאליים להתאים את הזוגיות של זוגות שונים במסגרת הדיור לזוגיות של אנשים ללא מוגבלות שכלית מהווה, אפוא, חלק מעקרון הנורמליזציה. עקרון הנורמליזציה הנו תהליך השואף לקירוב חיי האדם עם המוגבלות לחיים נורמליים, כמקובל בסביבה בה הוא חי (Culham & Nind, 2009). עקרון זה, אשר מקורו בשנות השבעים של המאה הקודמת, הוביל לחקיקה על פי עקרונות של שילוב בקהילה וכן הדגיש את ההכרה שהדרתו של אדם עם מוגבלות אינה מוסרית ויש לאפשר לו לעבוד, לבלות ולהתגורר יחד עם כלל החברה.

עם זאת, בהמשך חלה ביקורת על עקרון זה. הביקורת התמקדה בטענה שתפיסה זו מזכירה מודל רפואי שעל פיו, יש ל"רפא" את החרג ולהפכו ל"נורמלי". הנורמליזציה, אם כן, מדגישה את המכנה המשותף ההתנהגותי הנורמטיבי בין בני האדם, ושואפת לבטל את השוני בין אנשים עם מוגבלויות לבין אנשים ללא מוגבלויות ולהפכם להיות "כמו כולם". כלומר, על אף היסודות הפרוגרסיביים הטמונים בניסיון זה להביא את האנשים עם המוגבלות השכלית להיות כאחד האדם, הרי בהיותו מבוסס על קריטריונים אחידים, השאולים לרוב מחוויית החיים של אנשים ללא מוגבלות שכלית, עלול למנוע מאנשים עם מוגבלות שכלית את זכות היסוד להיות הם עצמם (רייטר, 2007).

מושג נוסף המתקשר לנושא זה הנו "תסריט מיני" (Sexual Script). על פי מושג זה, עקרון הנורמליזציה מאופיין בחשיבה מגדרית סטראוטיפית ובתוך כך ישנה שאיפה בקרב אנשי המקצוע שהמיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית לא תחרוג מהנורמה. אם הנורמה הרווחת מכילה תפיסה מסורתית של זוגיות ומיניות, הרי שסטייה ממנה עשויה להיות קשה עוד יותר עבור אדם עם מוגבלות שכלית (Lofgren-Martenson, 2013).

בהתאם לכך, העובדים הסוציאליים כאמור אפיינו את הזוגיות של אנשים ללא מוגבלות שכלית כזוגיות "אמיתית" וניסו להשוותה לזו של הדיירים במסגרת. הדבר מבטא את השאיפה לביטול השוני הקיים בקרב חלק מהזוגות עם מוגבלות שכלית ובניסיון להפוך זוגיות זו ל"אמיתית". יתר על כן, נדמה כי כשמדובר בזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, הטילו העובדים הסוציאליים קריטריונים גבוהים יותר מאלו שאנשים מטילים לגבי עצמם. כך למשל, כאשר העלו את מרכיב ההדדיות, נטו למדוד ולשפוט באיזו מידה קיימת הדדיות באהבה ובנתינה וכן ברמות התפקוד. נדמה כי קריטריון זה נמדד כאמור בעיקר בקרב זוגות עם מוגבלות שכלית ולא בקרב זוגות ללא מוגבלות שכלית. כלומר, לא רק שישנם קריטריונים אשר מושאלים מעולמם של העובדים הסוציאליים, אלא הנוקשות של אותם קריטריונים מעמידה את הדיירים במבחן נוקשה יותר מזה של אנשים ללא מוגבלות שכלית.

נושא נוסף אשר תפס מקום מרכזי במחקר זה הוא הרצון. מיקומו המרכזי של הרצון בשיח, בא לידי ביטוי בשני אופנים: האחד – העובדים הסוציאליים הטילו ספק ברצון הדיירים בזוגיות, וניכר היה כי לדעתם הרצון קשה לזיהוי וחמקמק, ולעיתים אף לא ניתן לזיהוי כאשר האדם מצהיר על רצונו באופן מפורש. השני – כאשר הרצון קיבל מעמד משני לעומת הסיכון שבניצול.

על פי מחקרים בארץ ובעולם, כמיהה לזוגיות והצורך בקיומם של קשרי אהבה עם בן/בת זוג קיימים גם בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית (נוימן ורייטר, 2015; Drew & Hartman, 2004). עם זאת, כאמור, מרבית העובדים הסוציאליים דיווחו כי במקרים רבים, הם הטילו ספק כי מדובר ברצון "אמיתי" בזוגיות.

הטלת ספק זו התרחשה גם כאשר ראו שהדיירים הצהירו על רצון שכזה. כמו כן, לעיתים קרובות העובדים שייכו הצהרות אלו להשפעות סביבתיות וסברו כי הרצון בזוגיות נובע למשל מזוגיות שהדיירים רואים בטלויזיה, במשפחתם, אצל צוות הדיור, אצל חבריהם לדיור וכו'. לעיתים קרובות, הטלת הספק התקשרה לרמת ההבנה ורמת השיח של אנשים עם מוגבלות שכלית, ובתוך כך חוסר היכולת של העובדים הסוציאליים לוודא שאכן מדובר ברצון אמיתי. תפישה זו מתכתבת עם מחקר שנערך בארה"ב ובחן עמדות אנשי מקצוע לגבי מיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית. לפיו, גם כאשר האנשים רצו בכך, אנשי המקצוע חששו שאין להם הבנה מעמיקה של משמעות בחירתם (Saxe & Flanagan, 2014).

היבט נוסף בסוגיית הרצון, הקשור הדוקות לקודמו, הוא הענקת מעמד משני לרצון הדיירים, זאת לעומת הסיכון הפוטנציאלי שבזוגיות, ובעיקר הסיכון הכרוך בניצול. נושא זה מתקשר למרחב המצומצם לטעויות עבור דיירי המסגרות, אשר עליו יורחב בהמשך הדיון. יתר על כן, מחקרים מראים שרוב השיח וההכשרה עבור אנשי מקצוע העובדים עם אנשים עם מוגבלות שכלית, מתמקדים בעיקר במניעת ניצול וסיכון ועוסקים פחות באלמנטים כמו הנאה, תשוקה וכו' (George & Betsy, 2016). כלומר, ייתכן שחששותיהם ותפיסותיהם של העובדים הסוציאליים מושפעות מהמדיניות, מההכשרות ומהציפיות הנדרשות מהם בתפקידם.

בנוסף, הטלת הספק ברצונם של אנשים עם מוגבלות שכלית בזוגיות, כמו גם מתן משקל בלעדי למניעת סיכונים, מתקשרת להטלת ספק רחבה יותר ביכולת של אנשים עם מוגבלות שכלית לקבל החלטות על חייהם. ביטויה הקיצוני של הטלת ספק זו הוא מינוי אפוטרופוס (Arstein-Kerslake, 2015). בישראל, אנשים עם מוגבלות שכלית, וכך גם דיירי מסגרות הדיור, הם ברובם המוחלט תחת מינוי אפוטרופוס, וזאת הן בנושאים של רכוש והן בנושאים של גוף. מינוי שכזה, אשר נובע מהרצון להגן על האדם, עלול לשדר לכלל הגורמים, כולל לעובדים הסוציאליים, כי החלטות על גופם של אנשים עם מוגבלות שכלית הן לא בידי האנשים עצמם, וכי הם אינם מסוגלים לקבל החלטות בנושאים מהותיים כמו יצירת זוגיות, קיומה של מיניות ולבטח הקמת משפחה (דמארי וזאבי-פז, 2014). בשנים האחרונות, כחלק משיח הזכויות שבאמנה, חלה רפורמה בישראל בתחום האפוטרופוסות אשר מטרתה לצמצם את השימוש בפרקטיקה זו תוך מתן חלופות אחרות, בהן תמיכה בקבלת החלטות. ב-2016 נערך תיקון משמעותי לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות, אשר סימן שינוי דרמטי ביחסו של המחוקק לזכויות אנשים עם מוגבלות. החוק כולל הסדרים חלופיים למוסד האפוטרופוסות שבמרכזם עומד האדם המבטא את רצונו באשר להמשך חייו (שלומאי וכהן, 2019). הסדרים אלה נובעים, בין היתר, מהנחת היסוד כי לא בכל מקרה יש צורך בהתערבות שיפוטית ובפיקוח ישיר מטעם המדינה וכי אנשים עם מוגבלות, כולל מוגבלות שכלית, זכאים ויכולים לקבל החלטות על חייהם, גם אם לעיתים קרובות הם נדרשים לתמיכה בתהליך קבלת החלטות. נכון לעת ביצוע מחקר זה, נראה שעדיין התפיסה באשר לחוסר מסוגלות של אנשים עם מוגבלות שכלית לקבל החלטות על חייהם, במקרה הזה בתחום הזוגיות, מושרשת עמוק בחברה ובקרב אנשי המקצוע. כמו כן, ייתכן כי הטלת ספק ברצון, קשורה לכתוב לעיל לגבי תפיסתם של העובדים הסוציאליים את הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, ככזו שאינה תואמת לתבנית של זוגיות "אמיתית".

הזדמנויות ואתגרים במימוש הזוגיות

התמה השנייה בממצאים, התמקדה בעמדות העובדים הסוציאליים לגבי ההזדמנויות והאתגרים במימוש

הזוגיות, תוך חלוקה לחמישה שלבים מרכזיים: שלב ההיכרות, שלב הזוגיות בחיי היום-יום, שלב המגורים המשותפים, שלב מיסוד הקשר ושלב הפרידה. כחלק מהצגת עמדתם לגבי כל שלב, תוארה המידה בה לשיטתם, דיירי המסגרות מממשים את אותו שלב, ומהם ההזדמנויות, כמו גם האתגרים והחסמים – הישירים והעקיפים – במימוש. חשוב לציין כי חלק מהשלבים: זוגיות בחיי היום-יום, מגורים משותפים ומיסוד הקשר – עמדו במוקד הראיונות, אולם חלק אחר מהשלבים: היכרות ופרידה – עלו תוך כדי הראיונות ביוזמת המראיינים.

אם כן, על אף שלא נשאלו על כך ישירות, משתתפי המחקר הדגישו את **שלב ההיכרות** ובעיקר את החסמים הסביבתיים המצמצמים את המרחב בו דיירי/ות המסגרות יכולים להכיר בני/ות זוג. החסם המרכזי שעלה בראיונות הוא שאין היצע רחב להיכרויות עבור אנשים עם מוגבלות שכלית. רוב הזמן הם נמצאים עם אותם אנשים המתגוררים עמם במסגרת הדיור. בנוסף, גם כאשר הם יוצאים לפעילות מחוץ למסגרת הדיור, לדוגמה למועדון פנאי או למסגרת תעסוקה, לרוב הם נפגשים עם אותם אנשים כל הזמן. נושא זה מתקשר לכך שעל אף המגמה החיובית של שילוב אנשים עם מוגבלויות בקהילה בשנים האחרונות (Reiter & Bryen, 2012), עדיין מסגרות הדיור בישראל, אף אלו הנחשבות קהילתיות, מהוות מעין "מוסד כוללני". על פי גופמן (Goffman, 1961), "מוסד כוללני" (Total Institution) הנו מקום מגורים ועבודה בו חיים מספר רב של אנשים הנמצאים במצבים דומה, מנותקים מהחברה הרחבה לתקופה ממושכת ומנהלים אורח חיים סגור עם מסגרת ניהולית פורמלית. מאפייניהם של מוסדות אלו כוללים, בין היתר, חיים בקבוצה שמשמעותם הנה האחדת כל תחומי החיים למרחב פיזי אחד. בתוך כך, שינה, עבודה, פעילויות חברתיות, אכילה ואינטראקציות חברתיות נערכות עם אותם האנשים, וזאת לפי סדר ולוח זמנים שהנהלת המוסד תכננה וקבעה מראש. באופן דומה, על אף שמסגרות הדיור בהן מועסקים משתתפי המחקר ממוקמות כחלק מהקהילה, הן ממשיכות להיות מצומצמות מבחינת המרחב שלהן ומבחינת האפשרות להיחשף ולפגוש את העולם. במסגרות אלו, רוב הדיירים עובדים באותה מסגרת תעסוקתית, הולכים למסגרות פנאי משותפות או שפעילויות הפנאי מתקיימות במסגרות הדיור עצמן. הדבר מוביל, אפוא, למרחב מצומצם להיכרות במובן הרומנטי.

בשלב הזוגיות בחיי היום-יום תוארה הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרת הדיור כפי שהיא באה לידי ביטוי בהתנהלות היום-יומית במסגרת, תוך התמקדות בשלוש סוגיות מרכזיות שעלו: פרטיות, מיניות וזמן משותף.

פרטיות הנה היבט מרכזי וחיוני בזוגיות, היבט שמאפשר קרבה אינטימית ומינית. מקריאת הספרות המחקרית עולה כי במסגרות הדיור המיועדות לאנשים עם מוגבלות שכלית, ישנה פגיעה ניכרת בפרטיות. ראשית, במסגרות דיור חוץ-ביתיות רבות, מתגוררים שני אנשים בחדר, ולעיתים אף יותר, תוך איבוד הפרטיות ההכרחית לשם קיום זוגיות (לויטה-ברנשטיין וסויה, 2012). יתר על כן, גם בדירות בקהילה, אשר הוקמו כחלופות למסגרות הדיור הגדולות המוסדיות מתוך מטרה של שילוב בקהילה ושימת דגש על עצמאות הדיירים, מתגוררים פעמים רבות הדיירים עם אדם נוסף בחדר ופרטיותם נפגעת (Hollomotz, 2009). גם במחקר הנוכחי, תיארו העובדים הסוציאליים כי רובם הגדול של הדיירים במסגרות, מתגוררים בחדר עם שותף או עם שותפה מאותו המין שאינם בני/ות זוגם. מצב זה מוביל לכך שכדי שזוג יוכל להיות בפרטיות בחדר, יש מעין "הסדרים" מול השותפים, בהם אחד מהשותפים צריך לצאת מהחדר בשביל לקיים את המרחב הפרטי.

בהקשר זה יש לציין כי עד לא מזמן, במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים סברו שאין פסול במגורים משותפים לאנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות דיור, וכי אין רע בכך שיחלקו חדר עם אדם נוסף, שלידו יצטרכו לישון, להתלבש ולהעביר את זמנם. בתגובה לעתירה בנושא, תשובת מנהלת האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית-התפתחותית ב-2007 הייתה: "בחלק גדול מהמקרים נמצא שמרבית האנשים בוחרים לגור עם שותף – כך הם מרגישים פחות בודדים וחרדים, ובעת צרה תומכים אחד בשני" (ירון, 2019, עמ' 1). רק לאחרונה, בשנת 2019, נקבע בפסק דין של אותה עתירה כי לאדם עם מוגבלות שכלית יש זכות לבקש להתגורר בחדר ליחיד וכי מנהל המסגרת יעשה מאמץ למלא בקשה זו בהתחשב בכלל הנסיבות ובשיקולים האישיים והמקצועיים הנוגעים לאדם ולאחרים באותה מסגרת (ירון, 2019).

עוד עולה ממחקר זה כי בחלק ממסגרות הדיור, הזוגות מונחים להשאיר דלת פתוחה כשהם יחד בחדר. במסגרות אחרות, שבהן איפשרו לבני הזוג לסגור את הדלת כאשר היו יחד, תיארו העובדים הסוציאליים כי כל הצוות, ולעיתים אף דיירי המסגרת, יודעים על המתרחש בזוגיות, עד לפרטים האינטימיים ביותר. תיאור זה מתקשר לאופן בו תוארה זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית במחקרים קודמים כזו שהופכת לא פעם מפרטית לציבורית (Lofgren-Martenson, 2004). בהתאם לכך, וייס (2015) הציג את "תסמונת הדלת הפתוחה", לפיה למתבגר אין דלת בחדר, או שיש לו דלת אך היא לעולם לא נסגרת, או שההורים פותחים אותה בלי להקיש על הדלת ובלי לבקש רשות. כשמדובר באדם עם מוגבלות שכלית, תופעה זו ממשיכה גם אל תוך הבגרות. כך, קטנה האפשרות שלו לפתח אינטימיות עם עצמו או עם אדם אחר. היעדר פרטיות, בייחוד במסגרות דיור, הוא אחד החסמים הגדולים ביותר בדרך לפיתוח יחסים אינטימיים ומיניות בריאה בקרב גברים ונשים עם מוגבלות שכלית (וייס, 2015).

יש לציין גם כי הפגיעה בפרטיות אשר נובעת לא אחת מרצון להגן על הדיירים, עלולה להוביל דווקא לפגיעה נוספת בהם. כך למשל, במחקר שנערך בבריטניה, סיפרו דיירי המסגרות כי על אף שהם חיים בדירה בקהילה שאחת ממטרותיה המרכזיות היא לאפשר אורח חיים עצמאי, ישנם חוקים במסגרת אשר מונעים מהם לישון בחדר עם בן/ת זוגם/ן. מצב שכזה מביא את הדיירים לא פעם לממש את מיניותם עם בן/ת הזוג בחוץ או במקומות מבודדים למחצה בתוך מסגרת הדיור, כגון בהיחבא בחדרים ריקים (Hollomotz, 2009). גם מדבריהם של העובדים הסוציאליים, עלו דרכים שונות להתמודדות הדיירים עם הפגיעה בפרטיות שבזוגיות. כך למשל, תואר מקרה בו אחד הדיירים נכנס לחדרה של בת זוגתו בלילה, בנוכחות שותפתה לחדר. הדבר מוביל למצב פרדוקסלי – מחד, העובדים חוששים מאוד מסיכון ומניצול של הדיירים ומגבילים בשל כך את פרטיותם. מאידך, דווקא היעדר הפרטיות הוא מצע שעליו נוצרות סכנות רבות, כפי שתואר במחקרים קודמים וכפי שעלה כאמור מדברי העובדים הסוציאליים במחקר זה.

באשר לנושא **המיניות**, כיום ישנה הבנה, כי לאנשים עם מוגבלות שכלית, צרכים דומים לאלו של אנשים ללא מוגבלות לקרבה, לאהבה, לקשר אינטימי, לביטוי ולסיפוק מיני וכו' (ארגמן, 2018). דוגמה לכך עולה ממחקר שנערך בבלגיה, בו ראינו אנשים עם מוגבלות שכלית אשר מתגוררים במסגרות דיור, באשר לזוגיותם. המרואיינים תיארו כי היו רוצים לממש יותר את אהבתם ומיניותם במסגרת הזוגיות, אך הדבר אינו אפשרי במסגרת הדיור. בנוסף, טענו כי המדיניות במסגרת הדיור, באשר לפיקוח על הזוגיות, הנה קפדנית מידי (Joan & Greet, 2002). באשר למימוש המיניות, תואר כי הביטויים המיניים הנפוצים ביותר בקרב צעירים ומבוגרים עם מוגבלות שכלית הם חיבוק, נשיקה, במקרים מסויימים "נשיקות צרפתיות" וניסיונות למגע גופני שאינו כולל יחסי מין מלאים (Lofgren-Martenson, 2004).

על אף שהצרכים הזוגיים והמיניים של אנשים עם מוגבלות שכלית דומים כאמור לאלו של אנשים ללא מוגבלות שכלית, קיימים בחברה עדיין מיתוסים שליליים על מיניותם שלעיתים מייצגים כיוונים מנוגדים. המיתוסים המרכזיים מתמקדים באמונה כי מחד, אינם מסוגלים לשלוט במיניותם, ומאידך כי הם זקוקים להגנה מפני המיניות שלהם ומפני חשיפה למיניות בשל היותם "ילדים נצחיים". כמו כן, הם נחווים לעיתים קרובות כ"תמימים מינית", אשר חסרים את הבשלות הנחוצה כדי ללמוד על מיניות. לפי מיתוס נוסף – מי שמוגבל במובן אחד הוא מוגבל בכל המובנים. מכאן נובעת ההנחה לפיה, אדם עם מוגבלות שכלית הוא בהכרח מוגבל גם מבחינה חברתית-מינית (Ballan, 2001; Garbutt, 2008; Joan & Greet, 2002).

נדמה כי חלק ממייתוסים אלו מצאו ביטוי גם בדברי העובדים הסוציאליים. ראשית, הם אפיינו לא פעם את הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית בקווים פשוטים, כמעט ילדותיים. ייתכן שבשל תפישה זו את זוגיותם של אנשים עם מוגבלות שכלית, נטו העובדים הסוציאליים לקבל את המצב לפיו, רוב הזוגות בדיוור אינם מממשים את מיניותם, כמצב מובן מאליו ובלתי ניתן לערעור.

כמו כן, במרבית הראיונות, כאשר נשאלו המשתתפים לגבי מימוש המיניות, ההתמקדות הייתה בעיקר בשאלת המימוש של יחסי מין מלאים. ייתכן שמקורה של תפישה זו הנה בהשוואה למיניות של אנשים ללא מוגבלות שכלית ובתפישה כי יחסי מין מהווים חלק בלתי נפרד מהגדרתה של זוגיות "אמיתית". הדבר מתקשר, אפוא, לתפיסתם של העובדים הסוציאליים ככאלו שאמונים על התיווך בזוגיות וכחלק מתפקיד זה, עליהם לנסות ל"נרמל" את הזוגיות בכלל ואת המיניות בפרט של אנשים עם מוגבלות שכלית. כלומר להתאימה למקובל בחברה, לאופן ביטוי הזוגיות והמיניות המוכר בקרב אנשים ללא מוגבלות שכלית (Garbutt, 2008).

בנוסף, חלק מהעובדים הסוציאליים סברו כי אותם זוגות אינם רוצים בכך, ולכן לא מקיימים יחסי מין. כמו כן, בחלק מהראיונות התייחסו המשתתפים לכך שהדיירים צריכים הדרכה בנושא. אולם רק בחלק קטן מהראיונות סופר כי זוגות מקבלים הדרכה, במרכז לטיפול חברתי מיני, בהם מנגישים להם את הנושא. בשאר המקרים תואר כי דיירים מופנים להדרכה רק כאשר עולה בעיה מסוימת בתחום המיני, לרוב בהקשר של חשש מניצול או פגיעה. בנוסף, לא הייתה כמעט התייחסות לאופיה המוסדי של מסגרת הדיוור כחסם משמעותי, אשר מצמצם באופן ניכר את ההזדמנויות למיניות. הדבר מתחבר להבניה של אנשים עם מוגבלות שכלית כחסרי מיניות וכפועל יוצא מכך, היעדרה של התערבות חברתית בתחום זה (Shildrick, 2007). בנוסף, לאנשים עם מוגבלות שכלית אין נגישות למידע בנושא מיניות כפי שיש לאנשים ללא מוגבלות שכלית. יתר על כן, לעיתים ישנה נטייה להתעלם מצרכיהם ומרצונותיהם האינטימיים של אנשים עם מוגבלות שכלית שאינם מילוליים או שמתקשים לבטא את רצונותיהם (Hamilton, 2002).

נושא נוסף שעלה במחקר זה, המתקשר לתחום המיניות, הוא השימוש באמצעי מניעה בקרב הדיירות במסגרות. מדברי המרואיינים, עלה כי כלל הדיירות אשר יש לגביהן חשש שמא ייכנסו להריון, משתמשות באמצעי מניעה (זריקה או גלולות). ברוב המקרים תיארו העובדים הסוציאליים, כי מסבירים לדיירות מה המשמעות של אמצעי המניעה, אך לא ניתנת להן זכות הבחירה בנושא, גם אם אינן רוצות להשתמש באמצעי המניעה. בנוסף, תואר כי לעיתים השימוש באמצעי-מניעה נעשה כהימנעות מההתמודדות עם המחזור החודשי. כמו כן, ניכר כי רוב העובדים הסוציאליים קיבלו מצב זה כמובן מאליו וכבלתי ניתן לערעור. לצד זאת, היו עובדים סוציאליים מעטים אשר התבוננו על הנושא מפרספקטיבה ביקורתית ובדבריהם, ניסו לאתגר את המצב הקיים. פרקטיקה זו של שימוש באמצעי מניעה מעוגנת בנוהל של האגף לטיפול באנשים עם

מוגבלות שכלית-התפתחותית במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים – נוהל "שימוש באמצעי מניעת הריון ומעקב אחר מחזור חודשי רפואי" (פרק ב', מס' 2.7.6). הנוהל קובע כי כל החלטה על שימוש באמצעי מניעה צריכה להיות מובאת לדיון בפני פורום מקצועי של המסגרת. לפי הנוהל, יש לשאוף לשתף את ההורים/האפוטרופוס ואת הדיירת על פי מידת הבנתה בקבלת ההחלטה, או לחלופין לידע אותם. כלומר, ייתכן מצב בו החלטה לגבי אמצעי מניעה מתקבלת ללא שיתוף הדיירת, ולבטח ללא הסכמתה.

בהקשר לזה, יש לציין כי שימוש באמצעי מניעה, ובעיקר שימוש כפוי, רווח לאורך ההסטוריה בכל הקשור לאנשים עם מוגבלות שכלית. שימוש זה בא לידי ביטוי קיצוני בתנועת האוגניקה של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, אשר הוביל בין השאר לעיגון בחוק של פרקטיקות עיקור כפוי (Tilly, Walmsley, Earle & Atkinson, 2012). החל מהמחצית השנייה של המאה העשרים, ובין השאר לנוכח התחזקות שיח הזכויות של אנשים עם מוגבלות, שימוש כפוי באמצעי מניעה הפך לפחות ופחות לגיטימי. ההנחה היא כי החלטות הנוגעות לעיקור ולשימוש באמצעי מניעה, מחייבות לשתף את האישה בקבלת ההחלטה (Tilly et al; 2012). על אף כל זאת, בדומה לממצאי מחקר זה, מחקרים שונים בעולם מראים לנו כי גם בתקופה זו של שיח זכויות, רווחות פרקטיקות של מניעת ילודה, כולל שימוש נרחב, לעיתים ללא פיקוח, במתן אמצעי-מניעה במסגרות דיור. במחקר שנערך בבריטניה ועסק בפיקוח על אמצעי מניעה בקרב אנשים עם מוגבלות, נמצא כי ההחלטה להשתמש באמצעי-מניעה נקבעת בדרך כלל בגיל צעיר, ובהמשך חייה של האישה לא מתקיימת בחינה מחודשת יחד איתה לגבי שימוש זה. כמו כן, לעיתים השימוש באמצעי-מניעה מתקיים כתגובה למקרה של התעללות מינית או אונס, וחשש שמא הדבר יקרה שוב. יתר על כן, לעיתים נשים שאינן פעילות מינית משתמשות באמצעי-מניעה מהחשש של הסביבה שמא "משהו יקרה" בעתיד. סיבה נוספת הנה שלצוות במסגרות הדיור יהיה נוח יותר להתמודד עם המחזור החודשי של הדיירות (Young et al., 2012). כאמור, גם במחקר הנוכחי נמצאו פרקטיקות דומות לפיהן רוב הדיירות בדיור, שהנן בגיל הפוריות, משתמשות באמצעי-מניעה. כמו כן, נראה כי לא ניתנת להן זכות בחירה משמעותית בנושא.

סוגיה נוספת שעלתה בהקשר של מימוש הזוגיות בחיי היום-יום היא השליטה על **הזמן המשותף**. מדברי העובדים הסוציאליים נדמה כי החלטות משמעותיות בנושא זה של זמן משותף, מתקבלות בעיקר על ידי הצוות. בתוך כך, לדיירי המסגרות הנמצאים בזוגיות, ישנה שליטה מועטה על הזמן המשותף עם בני/ות זוגם/. השליטה המועטה של בני/ות הזוג על הזמן המשותף מתקשרת להיותם דיירים במסגרות דיור. מסגרות דיור אלו אכן נמצאות בקהילה ומאפשרות חופש בחירה רחב יותר, אך עדיין משמרות כאמור לא מעט מאפיינים של מוסד כוללני (Goffman, 1961), כולל הצורך בסטנדרטיזציה של הזמן. במסגרות אלו נדרשים הדיירים לעמוד בלוח הזמנים של המסגרת כולל זמן יציאה לעבודה, אכילה ושינה. זמן הזוגיות במובן זה אינו שונה. חשוב בהקשר זה לציין כי רוב העובדים הסוציאליים במחקר זה, קיבלו את המצב כמובן מאליו ולא שמו סימני שאלה בנוגע לקושי בשליטה על הזמן המשותף של בני הזוג, על הסיבות המבניות לכך ועל ההשלכות הפוטנציאליות שיש לכל אלו על הזוגיות.

שלב נוסף אשר עלה מהממצאים הנו שלב **המגורים המשותפים**. שלב זה, משמעותי ביותר בפני עצמו ונתפס בעיניי משתתפי המחקר כצעד נוסף קדימה במימוש הזוגיות. יתר על כן, בזוגיות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור, שלב זה חשוב אף יותר, שכן הוא מאפשר לצמצם משמעותית את אותם חסמים של פרטיות ושליטה על זמן משותף. ואכן, העובדים הסוציאליים זיהו אצל חלק מהזוגות שאיפה לגור יחד. הדבר תואם לממצאים במחקר שנערך בישראל על חוויית הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, בו

נמצא כי זוגות עם מוגבלות שכלית תיארו את המגורים המשותפים כמאפיין חשוב בזוגיות. בתוך כך, תיארו את המגורים המשותפים כמחזקים את מערכת היחסים ובמובנים רבים כמגדירים את השותפות המיוחלת (נוימן ורייטר, 2015).

על אף זיהוי שאיפה זו, מהראיונות עולה כי ברוב מסגרות הדיור, האפשרות למגורים משותפים עבור הזוגות לוקה בחסר. ממצא זה מתחבר לממצאי סקר שנערך בשנים האחרונות בישראל, בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית מעל גיל 21, ובו נמצא כי רק 15% מן המשתתפים מתגוררים עם בן/בת זוג (לף וריבקין, 2015). לא צוין בסקר האם אנשים אלו מתגוררים יחד במסגרות דיור חוץ ביתיות, האם מתגוררים יחד באופן פרטי, האם מתגוררים בדירה שלהם או בבית ההורים. ממצאי הראיונות במחקר הנוכחי, עולה שהשיעור הנמוך של זוגות עם מוגבלות שכלית שגרים יחד הוא תוצאה של מדיניות רחבה יותר אשר אינה מעודדת מגורים משותפים בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. חשוב לציין כי בספרות המחקרית, בעיקר בישראל, ישנה התייחסות מעטה לנושא של מגורים משותפים עבור זוגות עם מוגבלות שכלית (עם זאת ראו: לויטה-ברנשטיין וסויה, 2012; נוימן ורייטר, 2015), ונראה כי הדבר מהווה מעין בבואה של המציאות בפועל.

נישואים והקמת משפחה מהווים צמתים מרכזיים ומשמעותיים ביותר בחייו של אדם. גם במחקר זה, תפסו שלבים אלו מקום מרכזי, והמשתתפים הציפו את המורכבויות שמייחדות כל שלב, לדעתם. נושאים אלו מוצגים יחדיו תחת **שלב מיסוד הקשר** כיוון שבמרבית הראיונות הם שזורים יחד. בתוך כך, כאשר העלו משתתפי המחקר את נושא הנישואים, הם גלשו מיד לשיח על הקמת משפחה. נדמה כי השילוב המידי בין השניים, תואם למשתקף במחקרים קודמים (Saxe & Flanagan, 2014), המתמקדים בעמדות אנשי מקצוע לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. במחקרים אלו, כאשר דובר על מיסוד הקשר, התייחסו מיד לחשש שמא מיסוד שכזה יוביל להריון ולילודה. הדבר מתקשר אפוא לכך שבעבר, מיניותם של אנשים עם מוגבלות שכלית הודחקה, בין השאר בשל החשש מרבייה (Grenon & Merrick, 2014).

מחקרים שונים בארץ ובעולם, הראו כי אנשים עם מוגבלות שכלית מביעים רצון למסד את הקשר במוסד הנישואין (נוימן ורייטר, 2015; Knox & Hickson, 2001; Drew & Hartman, 2004). כך למשל, במחקר שנערך בבליגיה, ושעסק בתפיסותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית לגבי חסמים הנוגעים להתפתחות מערכות יחסים אינטימיות בקרבם, סיפרו המרואיינים על שאיפתם להתחתן. לצד רצון זה, תיארו כי פעמים רבות לא ניתנת להם אפשרות בחירה בנושא וכי הם צריכים לקבל את אישור משפחתם (Joan & Greet, 2002). במחקר הנוכחי, מרבית העובדים הסוציאליים ציינו כי לתפיסתם, חלק גדול מהדיירים במסגרותיהם רוצים להתחתן. יחד עם זאת, נטו העובדים הסוציאליים לוודא כל העת כי אכן ישנה הבנה מעמיקה של משמעות הנושא. כמו כן, רבים מהם סברו כי העובדה שהדיירים רואים את הצוות בדיור בפרט, ואנשים סביבם בכלל מתחתנים, משפיעה גם היא על שאיפה זו בקרבם. לא פעם, הועלו ספקות לגבי "אמיתות" רצון זה ולגבי הבנת המשמעויות וההשלכות הקשורות בחתונה.

ממחקרים עולה כי קיימת תפיסה סטראוטיפית בקרב מעצבי מדיניות ובקרב עובדים עם אנשים עם מוגבלות שכלית ביחס לזוגיות בכלל, ולגבי נישואים והבאת ילדים לעולם בפרט (Chen, Brodwin, Cardoso, & Chen, 2002; Young et al., 2012). בעוד שבקרב אנשים ללא מוגבלות, נישואים נתפסים כחלק מהנורמה ורווקות מתפרשת כחוסר, לגבי אנשים עם מוגבלות שכלית קיים היפוך ביחס החברה: הם נתפשים כמי שלא התבגרו. לכן, התפישה הרווחת היא שמרביתם אינם יכולים ליצור זוגיות ולבוא בברית הנישואים (חגואל

ולפשיץ, 2018). ואכן, במחקר זה, לעיתים נדמה כי העובדים הסוציאליים ראו בשאיפה להתחתן מעין משאלת לב ילדותית וכן הטילו ספק ברצון להתחתן, בהבנת משמעותו והשלכותיו של צעד זה. כאשר דיברו המשתתפים על הקמת משפחה, משמע הבאת ילדים לעולם, המורכבות והחששות היו גדולים עוד יותר. מדבריהם, עלו כאמור בעיקר חששות רבים, ורק מעטים הביעו עמדה חיובית באשר לנושא. היו אף עובדים סוציאליים ששיתפו כי עד הראיון לא חשבו על הבאת ילדים לעולם בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית.

החשש הראשון שהעלו העובדים הסוציאליים הנו היעדר מסוגלות הורית. חשש זה מתקשר, אפוא, להנחת היסוד שהוצגה בתמה הראשונה, באשר לסייגים למימוש הזכות לזוגיות ועל חובת ההוכחה של אנשים עם מוגבלות שכלית שהם אכן מסוגלים לממש את השלבים השונים. מרואיינים רבים דיברו על כך שאנשים עם מוגבלות שכלית מתקשים לדאוג לצרכיהם הבסיסיים, ולכן לא יוכלו לדאוג לאלו של ילדיהם. חלק מאותם מרואיינים, סיפרו כי שאלו את הדיירים שאלות הבוחנות את המסוגלות ההורית שלהם, והתשובות אותן קיבלו, משקפות את הסיכון שעלול להימצא בו ילדם. עם זאת, חלק מן העובדים הסוציאליים ציינו כי כך הם חושבים היום, אבל ייתכן שדעתם תשתנה בהמשך. המורכבויות והחששות אותם העלו העובדים הסוציאליים, מבטאים אקסיומה "שקופה" לפיה לאנשים עם מוגבלות שכלית אין מסוגלות הורית. נושא זה מתכתב עם העולה מהספרות המחקרית. בתוך כך, אחד הנימוקים העולה תדיר בפי המבקשים למנוע מאנשים עם מוגבלות שכלית לממש את זכותם להורות הוא "טובתו" של הילד שיוולד. לפי טיעון זה, ילד שיוולד להורים עם מוגבלות שכלית, לא יקבל את מירב שימת הלב שלה הוא ראוי ולא יוכל לממש את הפוטנציאל שבו (הכהן, 2018).

חששות אלו אשר עולים מתוך דברי העובדים הסוציאליים, מקפלים בתוכם אקסיומה נוספת, לפיה המדינה לא תעזור לאנשים עם מוגבלות שכלית במידה ויביאו ילדים לעולם. כלומר, ההנחה היא כי במקרה של הבאת ילד לעולם על ידי אנשים עם מוגבלות שכלית, כל הנטל החומרי והרגשי יהיה על בני הזוג ומשפחותיהם, ללא סיוע מהמדינה. הדבר מתקשר לכך שבמסגרת החסות שהמדינה מטילה על אדם עם מוגבלות באמצעות שליחיה, מניחה המדינה, בצורה גלויה או סמויה, שאדם עם מוגבלות לא יקים תא משפחתי, והיא מתנהגת בהתאם. רשויות החינוך ובעיקר החינוך המיוחד, הרווחה והבריאות, לא מכירות בזכות בסיסית זו לזוגיות, ולכן אינן משקיעות מאמצים בסיוע למימושה בקרב אנשים עם מוגבלות. מערכות הדיור מניחות שהאדם יצרוך אותן מגיל 21 ועד יומו האחרון (פירשטיין, 2018). מחקרים נוספים הצביעו על מקומה של המדינה ומערכת הרווחה בהגבלת ההורות של אנשים עם מוגבלות שכלית. נוסף על כך, על אף שהמדיניות החוקית הרשמית ברוב המדינות המפותחות אינה מונעת, באופן ישיר, מאנשים עם מוגבלות שכלית להיות הורים, קיימים חסמים רבים בדרכם להורות ולגידול ילדים. כמו כן, אופן החיים במסגרות הדיור אינו מאפשר חיי משפחה או חיי מין (Llewellyn & McConnell, 2002). בנוסף, בחינת התע"ס בכל הנוגע לאנשים עם מוגבלות שכלית החיים בקהילה, מעלה כי לא קיימים שירותים ייעודיים בתחום חיי המשפחה וההורות (תע"ס 14.1). ברוב הראיונות ציינו העובדים הסוציאליים מדיניות זו – לפיה אסור לגדל ילד בדיור, ובמידה ודיירת נכנסת להריון, המשמעות היא שהיא תצטרך לצאת מהמסגרות – כמצב קיים מבלי לערער עליו. במעט מאוד ראיונות, הביעו העובדים הסוציאליים התלבטות או הסתייגות ביחס לכך. אם כן, העובדים הסוציאליים ראו במדיניות זו, הנחת יסוד, ולפיה בחנו את המסוגלות ההורית של הדיירים.

החשש השני אשר עלה מתוך ממצאי המחקר, הנו העברה גנטית של המוגבלות השכלית לתינוק. חשש זה מתכתב עם הספרות המחקרית בנושא, לפיה במקרים מסוימים התינוק עלול ללקות בפגמים הגנטיים שמאפיינים את הוריו, ובכך להוסיף צער וסבל על סבלם שלהם (הכהן, 2018). כמו כן, חלק ממשנתפי המחקר הנוכחי אשר העלו חשש זה, דיברו על כך שהסיכוי שאנשים ירצו לאמץ תינוק עם מוגבלות שכלית קטן מהסיכוי שירצו לאמץ תינוק ללא מוגבלות.

נושא העומד בבסיס החשש מהעברה גנטית הנו שלידת ילד עם מוגבלות שכלית מהווה בהכרח אסון הגורם לסבלם של ההורים. הדבר מתקשר למדיניות, פרקטיקות והתערבויות שהנמקתן והצדקתן מתבססות על ראיית המוגבלות והלקות כטרגדיה אישית. מן הטרגדיה יש להימנע, לעקור אותה מן השורש או "לנרמל" לכדי היעדר מוגבלות בכל אמצעי אפשרי (פרנץ' וסווין, 2016).

לצד זאת, כאמור, מעטים מן העובדים הסוציאליים במחקר דיברו בחיוב על ההזדמנויות למימוש הזכות להורות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. עובדים סוציאליים אלו, אשר הביעו עמדה חיובית בנושא, התמקדו בעיקר בקיומה של מסוגלות הורית בקרב דיירים מסוימים. כמו כן, מרואיינים אלו הציפו את התחושות המעורבות באשר למדיניות לפיה במקרה בו דיירת נכנסת להריון, המשמעות הנה שהיא תצטרך לצאת מהמסגרת ולא תקבל עוד סיוע מהמדינה לטובת גידול הילד. מחד, הם הביעו הבנה באשר לקושי של המערכת לקבל על עצמה את האחריות לגידול ילד במסגרת הדיור, ומאידך הביעו הבנה ואמפתיה ביחס לרצון האדם בילד.

השלב האחרון הנו **שלב הפרידה**. שלב זה, עלה מתוך דבריהם של העובדים הסוציאליים על אף העובדה שלא נשאלו על כך. מדובר, אפוא, על פרידה מתוך בחירה של אחד מבני הזוג או לחלופין של שניהם. מתוך הראיונות עולה כי במרבית הפעמים, לאחר הפרידה, בני הזוג חוזרים לזוגיות והקשר מתקיים במשך שנים, לעיתים תוך דפוס חזרתי של פרידה וחזרה. לרוב, תיארו המרואיינים דפוס זה, של פרידה וחזרה, באופן פרטני לגבי אותו זוג ולא בהכרח הסתכלו על כך כתופעה רחבה שמבטאת את החסמים הניצבים בפני אנשים עם מוגבלות שכלית המתגוררים במסגרות דיור. בתיאורי מקרים אלו, חלק מהעובדים הסוציאליים ביקרו את החזרה לזוגיות לאחר הפרידות, וזאת מפני שסברו כי בני הזוג אינם מתאימים. רק מיעוט מהמשתתפים התייחסו לשתי סיבות מרכזיות אשר ייתכן כי בעקבותיהן, בני הזוג נמצאים בזוגיות בעלת דפוס שכזה. הראשונה הנה שאין להם הרבה אפשרויות ליצירת זוגיות חדשה. השנייה הנה שלאחר הפרידה, הם צריכים להמשיך לגור באותה מסגרת דיור (בהנחה שהם גרים באותה מסגרת), וכן לעיתים קרובות להמשיך לעבוד באותה מסגרת תעסוקתית.

בין תמיכה לשליטה – תפקיד העובדים הסוציאליים בדיור

ממצא בולט אשר עלה לאורך כל הראיונות הנו מיקומו המרכזי של תפקיד העובדים הסוציאליים בתחום הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור. משנתפי המחקר לא נשאלו שאלות אודות תפיסת התפקיד שלהם בתחום הזוגיות. אף על פי כן, נושא זה עלה באופן טבעי בראיונות. נדמה כי העובדים הסוציאליים רואים את עצמם כסוכנים מרכזיים בתחום הזוגיות של הדיירים ומרגישים תחושת אחריות גדולה לקיומן של מערכות זוגיות במסגרות דיור, לשליטה בהן ולעיתים גם למניעתן. ניתוח תפיסת העובדים מצביע על תפקיד דואלי הנע בין תמיכה לשליטה. באופן ספציפי יותר, ממצאי המחקר עלו שני תפקידים

מרכזיים המלווים את עבודת העובדים הסוציאליים: תיווך בין הגורמים השונים ופיקוח. תיווך בזוגיות משמעו הדרכה, הכוונה וסיוע; ואילו הפיקוח מתמקד יותר בשליטה, מניעה, ניטור וכיו"ב.

תיווך משמעותי אותו העלו העובדים הסוציאליים הוא בין האדם לנושא הזוגיות. תיווך זה בא לידי ביטוי ביצירת שיח בנושא זוגיות אשר מטרתו לפתוח בפני האנשים דלת למימוש עצמי בתחום הזוגי. הדבר נעשה למשל תוך ניסיון לברר יחד עם האדם האם יש מישהו/י שהוא רוצה כבן/בת זוג? מה הוא מרגיש אליו/ה? מה המשמעות של זוגיות עבורו? מה הוא רוצה שיהיה בזוגיות? וכו'. כאמור, היו עובדים סוציאליים אשר הדגישו את אחריותם כמתווכים בתחום זה, וראו בתיווך מעין צוהר למימוש תחום הזוגיות בקרב הדיירים. לצד זאת, היו שהטילו את האחריות לקושי שביצירת זוגיות ובהבנת הנושא במרכיבים אישיותיים של הדיירים, והתמקדו פחות בניסיון לתווך נושא זה.

חשוב לציין כי מרבית העובדים הסוציאליים הסבירו כי העיסוק בתחום הזוגיות מתרחש בעיקר כאשר צף קושי מסוים בנושא. רבים מהם תיארו כי הם תופסים תפקיד זה כחלק מתפקידם אך ממעטים לגעת בו בשל מחסור בזמן. כמו כן, הם תפסו את עצמם לא פעם כמי שאין בידם ההכשרה הנדרשת כדי לטפל בנושאים אלו. היו מקרים בהם תואר כי הם נתנו מענה, על אף תחושה זו. במקרים אחרים, הנושא נדחק לשוליים ולא תמיד קיבל מענה. בנוסף, סיפרו שהם נעזרים בשירותיהם של מטפלים בתחום חברתי-מיני כדי לתווך בין האדם לתחום הזוגיות. טיפול חברתי-מיני מהווה מרכיב חשוב ומשמעותי בתהליך הלמידה של אנשים עם מוגבלות שכלית את תחום הזוגיות. טיפול זה מתייחס למכלול תהליכי הלמידה שבהם האדם רוכש ידע ומידע, צובר מיומנויות וכישורים רלוונטיים ומפתח את עצמו ומעצב את עמדותיו, ערכיו ותפיסותיו ביחס לאספקטים שונים של מיניות האדם (ארגמן, 2018). עם זאת, לעיתים נדמה היה כי טיפול חברתי-מיני מוצע כפתרון זמין ונוח, וזאת במקום להתמודד עם חסמים חברתיים ומבניים. חסמים מרכזיים שכאלו צוינו לעיל וכוללים בין היתר את מרחב ההזדמנויות המצומצם להיכרות, היעדר הפרטיות במסגרת, תפיסות כלפי מיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית וכיו"ב.

תיווך נוסף שתואר במחקר זה הנו תיווך בין בני הזוג. התיווך בא לידי ביטוי במגוון רחב של היבטים בזוגיות אשר ביניהם תיווך בהיכרות, בדייטים ובבילויים, בריבים, במיניות, בהחלטות על מעבר לשלב הבא וכו'. מתוך דברי העובדים הסוציאליים, עלה כי הם רואים עצמם כגורם המשפיע על האפשרות ליצירת זוגיות בקרב הדיירים ועל המשך קיומה. ניכר היה כי הם נטו למעורבות רבה בזוגיות הדיירים עד כדי הכנסתם לחלק אינטגרלי בקשר הזוגי. מעורבות זו התקשרה לא פעם לתפיסה לגבי האופן בו זוגיות צריכה להיראות, אשר מפורטת בתמה הראשונה.

גם מהספרות המחקרית עולה, כי פעמים רבות אנשי מקצוע תופסים עצמם כגורם נוסף בתוך הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות הדיור (Hollomotz, 2009). כמו כן, אנשי צוות במסגרות הדיור מתארים תחושות אמביוולנטיות בכל הקשור למיניות הדיירים. הם שואפים לתת להם הזדמנות לגבש החלטות בנושא באופן עצמאי, אך חוששים לעשות זאת כאשר מדובר כאמור בסוגיות הקשורות למיניות. החששות נובעים בעיקר מחוסר ידע של הדיירים לגבי הנושא, מהפחד מהתעללות מינית או מכניסה להריון. על כן, אנשי צוות רבים מרגישים צורך להיות מעורבים בקשר, ולעיתים אף מלמדים את הדיירים נורמות חברתיות ביחס לנושא (Lofgren-Martenson, 2004).

ממצאי המחקר ומהספרות המחקרית עולה שאלה חשובה באשר לנושא התיווך (Hamilton, 2002; Hollomotz, 2009). מחד, אנשים עם מוגבלות שכלית צריכים תיווך במגוון רחב של תפקודים, ובהקשר זה,

תיפקוד זוגי ומיני אינו יוצא מן הכלל. במובן הזה, התיווך חשוב ומאפשר לממש את הצורך בזוגיות בכלל ובמיניות בפרט. מאידך, תיווך שכזה מעלה שאלות כגון – היכן עובר קו הגבול בין תיווך לבין פיקוח? (נושא זה יורחב בהמשך). שאלה נוספת שעולה הנה – האם בתהליך התיווך נכפות על אנשים עם מוגבלות שכלית, גם אם שלא במכוון, נורמות חברתיות השאלות מעולמם ומניסיונם של אנשים ללא מוגבלות שכלית? דוגמה לכך עלתה בראיונות רבים בהם תואר כי התיווך של העובדים הסוציאליים הוא בתחום התקשורת, ובאופן ספיציפי יותר, בניסיון לייצר שיחות בין בני הזוג. ניסיון לתיווך שכזה מבוסס, בין השאר, על ההנחה לפיה תקשורת מילולית בין בני הזוג מהווה חלק מתבנית הזוגיות ה"אמיתית".

במחקר שנערך באנגליה, הדגישו ההורים את חשיבותם של המידע וההדרכה בתחום הזוגיות והמיניות של בנם/בתם, על ידי הצוות. נמצא כי פעמים רבות להורים ישנה דעה חיובית ביחס לאפשרות שבנם/בתם יקיימו מערכת יחסים הכוללת קשר מיני. עם זאת, עקב היעדר ידע ובשל הדאגה והחשש, הם מעדיפים לעיתים שיימנעו מכך. מסקנות מחקר זה הצביעו על חשיבות העבודה המשותפת של אנשי המקצוע יחד עם ההורים בתחום המיניות של בניהם ובנותיהם (Garbutt, 2008). כמו כן, ישנה חשיבות למתן הדרכה טרם הופעתם של בעיה או קושי בתחום, וזאת תוך רגישות לחוויותיהם ולדאגותיהם של ההורים לגבי פגיעות בניהם ובנותיהם (Garbutt, 2008). במחקר אחר שנערך בארה"ב, תוארה חשיבות צימצום פערי התפיסות בנושא הזוגיות בין בני המשפחה של הדייר/ת לבין צוות הדיור, לשם רווחת הדייר/ת ולשם מימוש העצמי בתחום הזוגיות (George & Betsy, 2016).

ואכן במחקר הנוכחי, תפסו העובדים הסוציאליים את תפקידם כמתווכים בין האדם/הזוג לבין משפחותיהם כמשמעותי ביותר. עובדים סוציאליים רבים, ביטאו פערים גדולים בין הדיירים ורצונותיהם לאלו של משפחותיהם, וכן פערים גדולים בינם (העובדים הסוציאליים) לבין המשפחות. פעמים רבות אף תיארו את המשפחה כחסם בנושא זה. בתוך כך, הרגישו העובדים הסוציאליים צורך לעבוד עם המשפחות על נושא הזוגיות. אולם נדמה כי הפערים מול המשפחות לא בהכרח היו בכיוון אחד, אלא לכיוונים שונים ולעיתים סותרים. היו מקרים שבהם תואר כי העובדים הסוציאליים מכוונים לקידום ולעידוד נושא הזוגיות, ולעומת זאת המשפחה חוששת ואף מתנגדת לכך. במקרים אחרים תואר מצב הפוך. ניכר כי בשני המקרים, העובדים הסוציאליים סברו שחלק מתפקידם הנו צימצום פערים אלו, גם אם הדבר מתלווה בתחושת חוסר נוחות.

לצד תפקידם כמתווכים, משתתפי המחקר הצביעו כאמור על תפקיד מרכזי נוסף בתחום הזוגיות – פיקוח. תפיסה זו ככאלו שאמונים על הפיקוח בתחום הזוגיות אצל הדיירים, הועלתה מצד המשתתפים בכל הראיונות. מתוך הראיונות, עלתה הסכמה חוצת מרואיינים כי פיקוח הוא חשוב, כאשר ההבדלים בין העובדים הסוציאליים בתפיסה זו היו בעיקר בדרגות השונות של הפיקוח ובתחומי הכיסוי שלו.

במחקר שנערך בארה"ב, תואר כי אנשי צוות, העובדים עם אנשים עם מוגבלות שכלית, לוקחים אחריות פעמים רבות בכל הקשר לנושאים מיניים ואינטימיים וזאת בעקבות הרצון להגן עליהם (Chen et al., 2002). חשוב לציין כי במחקר הנוכחי תפסו העובדים הסוציאליים את הפיקוח בתחום הזוגיות כמובן מאליו ושבדים הכוח להפסיק את הזוגיות, להגביל חלקים מסוימים בה או לאשר את קיומה. כמו כן, כמו בספרות, גם מתוך הממצאים עולה כי לשיטת העובדים הסוציאליים, הסיבה המרכזית לפיקוחם בנושא, היא הרצון להגן על הדיירים. לעיתים קרובות, השאיפה והצורך להגן על הדיירים מתמקמים בראש סדר העדיפויות מה שמוביל להחלטה לשלוט ולהגביל את הזמן והמרחב המשותפים, לעיתים על חשבון האפשרות של הדיירים

לקיים חיי זוגיות. יתרה מכך, פעמים רבות ניכר כאמור כי מצב זה נתפס כמובן מאליו, מבלי לשם סימן שאלה. נדמה, אפוא, כי משמעות תוצאותיו של הפיקוח הן חודרניות וטומנות בחובן אלמנטים כגון צימצום הזכות לזוגיות ומיניות, צימצום המרחב לטעות וכיו"ב. ברם, כל אלו נעשים, כאמור, מתוך החששות מניצול ומפגיעה, ומתוך כוונה להגנה על הדיירים.

בראיונות, העלו העובדים הסוציאליים כי הפיקוח אותו הם מפעילים, הנו תוצאה בין היתר של המדיניות העמומה בתחום הזוגיות והיעדר הכוונה לגבי מידת הפיקוח הרצויה. לכן, פעמים רבות הם העדיפו לבחור בדרך הבטוחה יותר הן עבור מוגנותם של הדיירים והן עבור הגנה על עצמם, כאנשי מקצוע, מצד גורמי הפיקוח. היעדר מדיניות ברורה וחוסר בהירות בתחום ההסכמה מדעת של אנשים עם מוגבלות שכלית באשר לזוגיות, עלו במחקרים קודמים בעולם אשר בחנו תפיסות של אנשי מקצוע בנושא (Hamilton, 2009; Shuttleworth, Russel, Weerakoon & Dune, 2010). כמו כן, במחקר שנערך בארה"ב, תואר כי ישנם אנשי צוות אשר הביעו דעות חיוביות ותומכות ביחס למיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית בדיור בהם עובדים. עם זאת, בעקבות מדיניות עמומה והיעדר הנחיות ברורות באשר לנושא, הם חששו מההשלכות של מיניות זו ומלקיחת אחריות על ביטוייה, על כן נאלצו להפעיל פיקוח והשגחה רבים על הדיירים בתחום זה (Miriam, 2017).

החששות מניצול ומפגיעה בלטו אף יותר כאשר דובר על זוגיות מעורבת – זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית עם בן/בת זוג ללא מוגבלות שכלית. מממצאי המחקר עלה כי רוב רובם של העובדים הסוציאליים אשר נתקלו בזוגיות כזו, התמקדו בחששותיהם סביב הזוגיות והביעו הסתייגות מהמשך קיומה. כמו כן, תפסו עצמם, העובדים הסוציאליים, ככאלו שעליהם מוטלת האחריות לאפשר זוגיות זו או לא. בהקשר זה יש לציין כי בחברה ליברלית ומודרנית, ההנחה היא שאנשים יכולים לבחור את בני/ות זוגם לפי רצונם ולא לפי שייכות לקבוצה מסוימת (דישון-ברקוביץ', 2005). עם זאת, מהספרות עולה כי כאשר מדובר על אנשים עם מוגבלות שכלית, הנחת היסוד היא שהבחירה תהיה בקרב קבוצת השווים. יתרה מכך, כל אימת שהנחת יסוד זו מופרת, ההנחה היא כי מדובר בניצול המבוסס על פערי כוחות בין אנשים בעלי תבונה ויכולות ובין אנשים הנעדרים תכונות אלו (Gill, 2010). באופן דומה, גם בממצאי מחקר זה כאשר הייתה התייחסות לזוגיות מעורבת, היא הומשגה דרך הפריזמה של ניצול ויחסי כוח.

לצד החששות מניצול ומפגיעה והשיח על הצורך בהגנה שעלו תדיר בראיונות, בחלק קטן מהראיונות העלו העובדים הסוציאליים את המורכבות אשר טומן בחובו הפיקוח. בראיונות אלו העלו העובדים הסוציאליים את הזכות של האנשים להיפגע ולטעות, כפי שזכות זו קיימת גם עבור אנשים ללא מוגבלות שכלית. נושא זה מתקשר לגישה כי אדם עם מוגבלות הוא אדון לגורלו, ולפיכך הוא חייב להיות מעורב בקבלת ההחלטות הנוגעות לטיפול בו, גישה שהתפתחה על ידי התנועה לחיים עצמאיים (Living Independent Movement). כמו כן, יש לו זכות ליטול סיכונים ואף לטעות ככל אדם (White, Simpson, Gonad, Ravesloot & Coble, 2010). בנוסף, על פי Wade (2002), יש להתייחס בכבוד לסיכון הכרוך בתחום המיניות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. הוא כינה רעיון זה Dignity of Risk. כלומר, במיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית ישנם סיכונים פוטנציאליים. לצד ההכרה בכך והחובה לפעול למען מוגנתם, יש לכבד את הסיכון ולשמור על חופש הביטוי המיני של האדם (wade, 2002). אף על פי כן, מתוך הממצאים, נדמה כאמור, שהצורך של העובדים הסוציאליים לגונן על הדיירים גובר במרבית הפעמים על עידוד עצמאותם ואפשרות הבחירה שלהם, הטומנות בחובן לעיתים גם סיכונים וטעויות.

נושא זה, מוביל אולי לדיון מהותי ומורכב יותר. מובן, אפוא, כי הפיקוח על אנשים עם מוגבלות שכלית בתחום הזוגיות והמיניות, כמו גם בתחומים אחרים בחיים, הכרחי לעיתים כדי להגן עליהם. עם זאת, סוגיית הפיקוח מעלה שאלה נורמטיבית. בכל הקשור למערכות יחסים משפחתיות ואינטימיות של אנשים ללא מוגבלות שכלית, ישנו וויכוח מתי ובאיזה אופן המדינה צריכה להתערב (רוטלר, 2019). ההתערבות מוגבלת לרוב לאותם מקרים בהם קיימות עדויות לעבירות פליליות. בתוך כך, אנשים רשאים לבצע את בחירותיהם ביחס למערכות היחסים שלהם, בין אם בן זוגם מיטיב עמם ובין אם לאו (Wuest & Merritt-Gray, 2001). לצד זאת, בגלל התפיסה כי אנשים עם מוגבלות שכלית זקוקים להגנה רבה, ישנה נטייה ליצור מנגנונים להתערבות המדינה במערכות יחסים בהם הם מעורבים. התערבות רבה יותר בחייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית, עלולה לפגוע בזכות להכרה שווה בפני החוק וביכולת משפטית על בסיס שווה (Arstein-Kerslake, 2015). שאלה נורמטיבית זו לגבי מידת ואופן הפיקוח עולה גם מממצאי מחקר זה, וזאת כאמור מבלי להתעלם מחשיבות הצורך לדאוג להגנתם של הדיירים. מתוך הראיונות עולה לרוב כי העובדים הסוציאליים מקבלים את המצב לפיו יש לפקח על הזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית, כמובן מאליו, ולעיתים קרובות אינם ערים מספיק לקו הגבול בין הפיקוח הנדרש לבין זה החוצה קו זה. לצד זאת, מתוך הראיונות עולה כי פעמים רבות הם אינם מרגישים שיש להם את הידע, ההכשרה וההבנה לגבי המדיניות הרצויה בשביל לדייק קו גבול שכזה.

תרומת המחקר לתאוריה, לפרקטיקה ולמדיניות

מטרתו של המחקר הנה לבחון את התפיסות ודרכי ההתערבות של עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. אל תרומותיו של מחקר זה ניתן להתייחס ברמות שונות:

ברמת התאוריה, עד כה המחקר בעולם עסק בתפיסות של אנשי מקצוע לגבי הנושא, אך כמעט ולא עסק בתפיסותיהם של העובדים הסוציאליים. בנוסף, מחקרים רבים בתחום התמקדו בעיקר בעמדות לגבי מיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית ולא בעמדות ביחס לזוגיות כמכלול. כמו כן, בישראל המחקר עסק בתפיסותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית (נוימן ורייטר, 2015), וכן בתפיסות הוריהם לגבי זוגיות (ליפשיץ וחגואל, 2015), אך לא בתפיסות עובדים סוציאליים ביחס לנושא. מחקר זה עוזר לשפוך אור על החסמים השונים המונעים מאנשים עם מוגבלות שכלית המתגוררים במסגרות דיור מלממש את זוגיותם, כמו גם על תפיסתם המורכבת של העובדים הסוציאליים ביחס לנושא זה.

ברמת הפרקטיקה, ממצאי מחקר זה יכולים לתרום להבנת הידע שחסר לעובדים סוציאליים בנושא, בחקירת הקשיים שלהם בתחום, ובהתאם בחשיבה לגבי ההכשרה שניתן לספק להם כדי לצמצם קשיים אלו. כמו כן, מתוך ממצאי המחקר עולה כי יש להקצות זמן ומשאבים לעיסוק שוטף בנושא הזוגיות, שכן מתוך דבריהם של העובדים הסוציאליים, פעמים רבות נושא זה נדחק לתחתית סדר העדיפויות בשל מחסור בזמן ובשל הצורך לתת מענה לנושאים דחופים יותר בשגרת היום-יום במסגרת הדיור. כך נוצר מצב, שדיירי המסגרות מקבלים הכוונה בתחום הזוגיות רק כאשר עולה קושי מסוים. בנוסף, מתוך הראיונות עולה כי לתחושת העובדים הסוציאליים, הם זקוקים להכשרה מתאימה בנושא וזאת כדי לתת מענה הולם בתחום. בראיונות תואר כי גם במקרים בהם ישנה בעיה ממשית, נעזרים העובדים הסוציאליים בשירותיהם של מטפלים בתחום החברתי-מיני, כאשר לעיתים על דיירי המסגרת לחכות זמן רב עד לתחילת טיפול. פנייה למטפלים בתחום החברתי-מיני נעשה כאמור עקב מחסור בזמן של העובדים הסוציאליים בעבודתם במסגרות

הדיור והן בעקבות היעדר הכשרה בנושא. יתר על כן, מתוך ממצאי המחקר עולה כי העובדים הסוציאליים תופסים את הפיקוח והתיווך כשני תפקידים מרכזיים בעבודתם בתחום. תפקידים אלו כללו פעמים רבות התערבות רבה של העובדים הסוציאליים בזוגיות הדיירים כמו גם ניסיונות לנרמל את הזוגיות והיעדר רפלקציה מספקת בנוגע לניסיונות אלו. בתוך כך, מחקר זה עשוי לקדם הכשרה ושיח מקצועי בנושא הזכות לזוגיות, הזכות לפרטיות, הזכות לטעות ועוד.

ברמת המדיניות, ממצאי מחקר זה מעלים סוגיות חשובות לגבי ההיבטים השונים המשפיעים על האפשרות לקיומה של זוגיות במסגרות דיור של אנשים עם מוגבלות שכלית. מתוך ממצאי המחקר עולים חסמים סביבתיים רבים – ישירים ועקיפים – אשר משפיעים על נושא זה. חסמים אלו כוללים: מרחב מצומצם להיכרות בן/בת זוג, היעדר פרטיות במסגרת, מגורים עם שותפים במסגרות הדיור, מדיניות עמומה בתחום, שימוש נרחב ולעתים גורף באמצעי מניעה, היעדר אפשרות למגורים עם ילדים במסגרת הדיור, היעדר הכשרה מתאימה ומספקת לעובדים הסוציאליים בנושא ועוד. ממצאים אלו מעידים על כך שעל קובעי המדיניות להוביל שינוי בתחומים אלו כדי לממש את תחום הזוגיות, בהתאם לכתוב באמנה בדבר זכויות אנשים עם מוגבלות. הובלת שינוי זה תכלול בין היתר הכרה בחסמים המבניים, פעולות למען צמצום, הקצאת משאבים מתאימים למימוש ההזדמנויות לזוגיות וקידום הכשרה מותאמת יותר לצוות העובדים במסגרות הדיור, בדגש על העובדים הסוציאליים.

מגבלות המחקר

יש לבחון את מסקנות מחקר זה לאור מספר מגבלות, המרכזיות שבהן עוסקות באוכלוסיית המחקר, במדגם ובתהליך הדגימה. ראשית, כבכל מחקר איכותני, גם מחקר זה אינו מתיימר להכללה סטטיסטית אלא להכרה ייחודית של המקרה המוצג, וזאת בשל דגימה שאינה הסתברותית ועקב מספר משתתפים קטן יחסית, כנהוג במסורת האיכותנית (שקדי, 2003). תהליך הדגימה וגודל המדגם עשויים להוביל לכך שהמדגם אינו מייצג נאמנה את אוכלוסיית העובדים הסוציאליים העובדים במסגרות דיור חוץ ביתיות. הטייה נוספת נעוצה בכך שיתכן שהעובדים אשר הסכימו להשתתף במחקר, הם העובדים המחזיקים בעמדות הנחשבות ליברליות ומודרניות יותר ובעקבות עובדה זו, הרגישו בנוח לספר אודות תפיסותיהם. ייתכן שהטייה זו בתהליך הדגימה, הביאה עמה ייצוג יתר של עמדות ליברליות.

מגבלה נוספת הקשורה לאוכלוסיית המחקר היא העובדה כי משתתפי המחקר הנם עובדים סוציאליים בדירות בקהילה או בהוסטלים. כלומר, במחקר זה לא השתתפו עובדים סוציאליים אשר עובדים במעונות. מעונות אלו, המהווים את סוג המסגרת החוץ-ביתית השכיחה בישראל עבור אנשים עם מוגבלות שכלית, לרוב מאופיינים באופי מוסדי יותר ומשלב פחות בקהילה. כמו כן, במסגרות אלו לרוב, הדיירים זקוקים ליותר תמיכות (שלום, בן-שמחון וגורן, 2015). ייתכן מאוד כי במסגרת דיור כזו, עמדותיהם של העובדים הסוציאליים היו שונות באופיין.

מגבלה נוספת קשורה להליך המחקר. באופן ספציפי יותר, ייתכן שהעובדה כי החוקרת הנה עובדת סוציאלית אשר עובדת גם היא עם אנשים עם מוגבלות שכלית, הובילה לנסיון לענות תשובות מסוימות ולהימנע מחשיפה כנה של העמדות בנושא. מגבלה זו מועצמת עוד יותר בשל העובדה כי עם חלק מצומצם ממשתתפי המחקר הייתה לחוקרת היכרות מוקדמת. במחקר איכותני, לחוקר עצמו יש השפעה על התנהגות המרואיינים בשל קרבתו אליהם וטיפוח קשרים עמם (צבר-בן יהושע, 2005). ייתכן כי לאור עובדה זו, חלק

ממשתתפי המחקר, הרגישו צורך ברצייה חברתית ובתוך כך, השיתוף בעמדותיהם הותאם למה שלדעתם מצופה מהם על ידי החוקרת והשקפותיה.

פורום/רשימת אנשי מקצוע והשטח להם רוצה החוקר להציג את תוצאות מחקרו

1. עובדים סוציאליים במסגרות דיור חוץ-ביתיות המיועדות לאנשים עם מוגבלות שכלית.
2. מנהלי מסגרות דיור חוץ-ביתיות המיועדות לאנשים עם מוגבלות שכלית.
3. עובדים סוציאליים האמונים על תחום מוגבלות שכלית במחלקות לשירותים חברתיים ובעמותות שונות.
4. אנשי מקצוע בתחום מוגבלות שכלית כגון מנתחי התנהגות, מנחים לחינוך-חברתי מיני, רכזים, מדריכים ועוד.

המלצות למחקרי המשך

מחקר זה התמקד בזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית מתוך נקודת מבטם ותפיסת עולמם של העובדים הסוציאליים. אוכלוסיית המחקר הייתה עובדים סוציאליים במסגרות דיור של אנשים עם מוגבלות שכלית. מחקר המשך אפשרי יעסוק בתפיסותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית ביחס לנושא. מחקר שכזה, אודות תפיסותיהם של זוגות המתגוררים במסגרות דיור חוץ ביתיות, נערך על ידי נוימן ורייטר (2015), עם זאת אין כמעט מחקרים בישראל אודות תפיסתם לגבי הנושא. כמו כן, מעניין יהיה לחקור גם את תפיסותיהם של זוגות עם מוגבלות שכלית שאינם מתגוררים במסגרות דיור, ובתוך כך לעמוד על ההבדלים בתפיסות בנושא הזוגיות בין זוגות המתגוררים בקהילה לבין זוגות המתגוררים במסגרות דיור. מחקרים שכאלו יאפשרו לשפוך אור נוסף על ההזדמנויות והחסמים בתחום הזוגיות שמביאים עמם המגורים במסגרות הדיור, כמו גם על הפערים בתפיסות בין אנשי המקצוע לבין קהל לקוחותיהם: אנשים עם מוגבלות שכלית.

כוון מבטיח נוסף הוא עמדותיהם של קובעי מדיניות ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. גם בתחום זה, אין כמעט מחקרים בישראל. כמו כן, מחקרים רבים בעולם מתייחסים בעיקר לעמדות לגבי מיניות ולא לגבי הזוגיות כמכלול. ממחקר זה וממחקרים בעולם, שהתמקדו בעמדות של אנשי צוות בנושא מיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית, עולה כי המדיניות בנושא הנה עמומה, וההנחיות על פיהן אנשי הצוות מתבקשים לעבוד אינן ברורות. יתר על כן, ממצאי המחקר העלו שורה של חסמים ברמת המדיניות, כמו המרחב המצומצם לפרטיות והיעדר אפשרויות רבות למגורים משותפים. לאור כל זאת, חשוב יהיה לבדוק את עמדותיהם של קובעי המדיניות.

אפילוג: "החוקרת כנוסעת" – המחקר מפרספקטיבה אישית

אני חוזרת לרגע שבו חשבתי על נושאים אפשריים לתזה. ישבתי מול דף ריק והתחלתי לכתוב נושאים שמעניינים אותי. כשניגשתי עם דף הרעיונות למנחה שלי, חששתי מאוד. הרגשתי צעירה כל כך, רציתי להראות שאני מבינה, אבל לא מבינה מידיי, אלא כזו שמבינה את מקומה ורוצה לדעת עוד, ללמוד ולהתפתח. שמעתי את הצעותיו לכיווני מחקר, אך בתוך תוכי רציתי לבחור את הנושא בעצמי, להרגיש שהפרויקט הגדול הזה הגיע לגמרי ממני, מבפנים. לשמחתי הרבה, המנחה שלי נתן לי את מלוא הכבוד לבחור בנושא שהכי עניין אותי. הרגשתי שהוא סומך עליי ומאמין בי. עוד הרגשתי שעלי להוכיח את עצמי, להוכיח את הבחירה בנושא. תוך כתיבת פרק זה, חזרתי לרשימת הנושאים ההתחלתית, סיקרן אותי לדעת לאן בחירה אחרת שלי הייתה יכולה להוביל. גיליתי כמה דברים. ראשית, הנושא בו בחרתי היה הנושא הראשון שכתבתי בדף מתוך שישה נושאים. התרגשתי. שנית, כל ששת הנושאים השתייכו לחייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית (על אף שבעבודתי הנוכחית אני עובדת עם אנשים עם מוגבלויות שונות). שלישית, כשקראתי את הרשימה, הרגשתי כל כך מחוברת לנושא שבחרתי, הנושא שלי, שלא יכולתי לבחור אחרת.

אני מרגישה שבמהלך המחקר צללתי לתוך הנושא, הן בקריאת הספרות והן בהקשבה לעובדים הסוציאליים אותם ראינתי. גם אני, כמו רוב העובדים הסוציאליים אותם ראינתי, רואה בזוגיות ובהקמת משפחה את החלק המשמעותי ביותר בחייו של אדם. וכאן אולי אגיד כמה מילים על עצמי בהקשר זה שכן, החוקרת במחקר איכותני מהווה נדבך חשוב בהליך המחקרי. על כן, המחקר האיכותני לוקח בחשבון את המציאות של החוקרת. למציאות זו, הכוללת בין היתר את הרקע ממנו מגיעה, העמדות, הנטיות והתפיסות שלה, השפעה על איסוף הנתונים והמסקנות שהסיקה מתוכם. בתוך כך, על מנת להבטיח את אמינות המחקר, על החוקרת להיות מודעת למטען שהיא מביאה עמה ולהציג אותו בפני הקורא (Patton, 2002).

אני בת 29, נולדתי בכפר סבא ובגיל 5 עברנו לכוכב יאיר ושם גדלתי עד ל"עזיבת הקן". המשפחה שלי היא הדבר הכי חשוב לי בחיים, המשענת, הבית, מקור התמיכה והשמחה. את אורי, בן זוגי, הכרתי בכפר סטודנטים בלוד במהלך התואר הראשון בעבודה סוציאלית. אורי מגיע ממשפחה דתית והוא עצמו אדם דתי, ואילו אני מגיעה ממשפחה חילונית. שני ערכים חשובים שדיברנו עליהם לאורך הדרך סבבו סביב שני נושאים מרכזיים: יהדות ומשפחתיות. כשאני מאז ומעולם ראיתי במשפחה ערך מרכזי בחיים.

לאחר כשנתיים יחד, בתחילתה של כתיבת עבודת התזה, התחתנו. אני מאמינה שהערכים שהגעתי איתם מהבית בשילוב העיסוק בנושא בחיי האישיים הובילו אותי לחקור ולהעמיק בנושא זה באוכלוסייה עמה אני עובדת ולבקש לשמוע את עמדותיהם של אנשים כמוני – עובדים סוציאליים שעובדים עם אנשים עם מוגבלות שכלית. הרגשתי אולי שאני בעצמי זקוקה לסדר, לתשובות ואני מנסה למצוא אותן בדבריהם של המרואיינים. גם בחיי האישיים, אני אוהבת לשמוע קודם כל את הסובבים שלי, את הדעות השונות ורק אחרי שהקשבתי, בדקתי, התבלבלתי, חשבתי וחקרתי, אני מרגישה בשלה לגבש לעצמי עמדה משלי. אלא שככל שהראיונות התקדמו, הרגשתי לפרקים שאני יודעת יותר ולפרקים שאני יודעת הרבה פחות ממה שחשבתי. הרגשתי לעיתים שהתשובות ברורות, ולעיתים שהסוגיות שאותן אני חוקרת מורכבות מידיי. עוד הרגשתי שאני יכולה להזדהות עם חלק מהתפיסות של המרואיינים, ולעיתים, עם חלקים מסוימים בראיונות הרגשתי לא בסדר שאני מזדהה. תפיסות מסוימות ייצגו תפיסות שונות משלי, ואילו תפיסות אחרות היו דומות לתפיסות בהן אחזתי לפני כמה שנים. ניסיתי לחשוב לעיתים מה אני הייתי עונה, איזו מרואיינת אני הייתי?

האם זו שרוצים לחזור ולקרוא שוב את הראיון איתה? האם זו שמנסה להרשים? האם זו שהיא "פוליטיקלי קורקט"? האם זו שאומרת את כל הדברים כפי שהם? ויותר מכל העסיקה אותי הסוגיה, האם יש תשובה נכונה? האם למשל, יש דרך שבה זוגיות אמורה להיראות? האם אנחנו כעובדים סוציאליים צריכים לעזור לאנשים עם מוגבלות שכלית, עמם אנו עובדים, לבנות זוגיות "אמיתית" ככל האפשר? תוך כדי הראיונות חשבתי גם אני על משמעותה של זוגיות "אמיתית", והאם יש דרך מסוימת שטובה יותר על פני דרך אחרת או שזו פשוט הדרך שאני מכירה. בהקשר זה, הזדהתי מאוד עם הדברים של תהילה, בת 30, עובדת בדירות בקהילה:

"אני חושבת שהדבר שהכי למדתי עם הזמן זה שזוגיות יכולה להיראות בכל-כך הרבה צורות וגוונים. הדברים שאני מדמיינת וחושבת – לא חייב להיות שזאת המציאות וככה זה צריך להיות ולהיראות".

נושא שעלה באופן בולט בראיונות רבים הוא שהעולם ובפרט החברה שלנו, עברה דרך בנושא של זכויות אנשים עם מוגבלות. עם זאת נראה כי עוד דרך ארוכה לפנינו. גם כשאני מסתכלת על עצמי, על דעותי, מחשבותי וכפועל יוצא מזה על האופן בו פעלתי בעבר לעומת האופן בו אני פועלת היום, אני מרגישה שעברתי דרך ארוכה. התחלתי את דרכי בעבודה עם אנשים עם מוגבלות בתיכון כמתנדבת במועדונית של אקים. בצבא שירתתי כקצינת נפגעים וליוויתי נכי צה"ל. בהמשך, תוך כדי התואר הראשון, הדרכתני במשך שנתיים בבית לחיים עבור אנשים עם אוטיזם באלו"ט. משם המשכתי לתפקיד עובדת סוציאלית באקים – בשילוב של אנשים עם מוגבלות בשוק החופשי ובצה"ל. כיום אני עובדת בעמותה לילדים בסיכון כמטפלת רגשית של ילדים עם אוטיזם וכעובדת סוציאלית במכבי שירותי בריאות עם אנשים שעקב מצבם הרפואי לא יכולים לצאת מהבית. בתוך המסלול הזה, שברור לי שהוא תחילתה של דרך, אני מרגישה את השינוי וההתפתחות שעברתי. אני מרגישה שנושא המוגבלויות תופס חלק מרכזי מאוד בחיי היום, בנושאים שמעניינים אותי, בשיחות שאני מנהלת, ברגישות לאנשים סביבי, שהתפתחה גם היא, ברגישות למילים אותן אני בוחרת ועוד. בראיונות הראשונים הרגשתי שאני נמצאת במקום יודע, התחושה שלי הייתה שהמרואינים, גם אם היו מבוגרים ממני או וותיקים ממני במקצוע, עונים לשאלותי כשיש איזושהי מחשבה שאצלי נמצאות "התשובות הנכונות", או לכל הפחות שהדעה שלי בנושא מגובשת בכל הנושאים אותם אני חוקרת. ייתכן שחשבתי גם אני כך בהתחלה, או שהיה לי נעים אולי להרגיש בעמדה הזו. ככל שהראיונות התקדמו, הרגשתי יותר לא יודעת מאשר יודעת, יותר מבולבלת מאשר מגובשת. רואה פתאום את התמונה כמעט במלואה ויודעת שיש עוד פרטים אולי סמויים מהעין חשובים כל כך שצריך לקחת בחשבון. וגם אם ניקח את הכל בחשבון, יכול להיות שאנחנו צריכים להטיל ספק בהחלטתנו. ויכול להיות שזוהי בכלל לא זכותנו להחליט. גם אם ההחלטה נעשית כמובן בשיתוף עם האדם עצמו וכמענה לרצונותיו.

הדבר גרם לי לתהות, שכן על החוקר במחקר האיכותני להיות רפלקטיבי ומודע להשקפת עולמו (שלסקי ואלפרט, 2007). אולם במחשבה מעמיקה יותר, אני סבורה שגם השקפת עולם שאינה ברורה לגמרי, הנה השקפת עולם חשובה, כל עוד מודעים לחוסר הוודאות, למורכבות. כלומר, גם זו השקפה. היו חלקים רבים בראיונות שאהבתי והתרגשתי מהם. במבט לאחור, החלקים שהכי ריגשו אותי היו אלו שהרגשתי שבזכות הראיון, המרואינים חשבו בפעם הראשונה על הנושא:

"אני לא יודעת אם הם מבינים את המשמעות של להיות הורים, יותר מסתכלים על מה שכאן ועכשיו, פחות על מה שיהיה... לתת חום ואהבה – ברור שזה לא האישי בכלל. לא יודעת... אני חושבת עם עצמי, תוך כדי כי אני חושבת שלא אתגרותי את עצמי לחשוב בכלל על הנושא הזה. אני לא שאלתי את עצמי

אף פעם מה אני חושבת על זה, אז אני תוך כדי איתך מגלה". (עומר, בת 30, עובדת במסגרת משולבת).

ככל שצילתי יותר במחקר שלי, ראיתי כמה הגבלות שמים לאנשים עם מוגבלות שכלית בכלל, ובפרט בנושא הזוגיות וקיום קשר זוגי עצמאי כפי שהיו רוצים. לעיתים הגבלות אלו נעשות לשם שמירה על מוגנתם של ה"לקוחות" ולפעמים גם לצורך שמירה על עצמם כאנשי מקצוע. הראיון עם וורוד, ובפרט מילותיה על הדרך שהיא עברה בעבודה, הובילו אותי לחשוב יותר לעומק על הסיבה שהיא הגיעה לעבוד עם אנשים עם מוגבלות, על הסיבה שאני הגעתי למקום הזה, על המציאות ממנה כל אחת מאיתנו הגיעה ועל הפרשנות של כל אחת לעבודה עם האנשים ולנושא הנחקר. שכן, תפקיד החוקר האיכותני הוא לספק הבנת תופעות באופן הוליסטי על ידי בחינת השקפות עולם, תפיסות ומשמעויות המושפעות מההקשר הסביבתי והפרשנויות הסובייקטיביות של המשתתפים (Denzin & Lincoln, 2011). וזה לדעתי הראיון שבו התחלתי להרהר עוד יותר ולחשוב:

"כשהתחלתי לעבוד עם אנשים עם צרכים מיוחדים התחברתי אליהם ברמה של בעצם מה זה להיות מיעוט כי אני כעריבה מרגישה מיעוט וחווה את זה. ופתאום למדתי להבין שזה מאוד דומה, כאילו אני לא יכולה לבוא ולבקש צדק בחברה שאני שייכת אליה ולפספס עוד חברות מוחלשות שהם מאוד באוכלוסייה וזה המקום של החיבור. היום אני מצליחה לראות אותם ממקום הרבה יותר שוויוני אליי כי למדתי להכיר אנשים עם צרכים מיוחדים יותר מקרוב, לראות איך הם רואים את החיים ולראות שזה לא מאוד שונה מאיך שאני תופסת את החיים או כל אדם אחר. השאיפות של אנשים עם צרכים מיוחדים הן אותן שאיפות שלנו". (וורוד, בת 28, עובדת בדירות בקהילה).

כך כתבתי ביומן השדה שלי לאחר הראיון:

"יצאתי מהראיון בתחושה טובה. טובה אך שונה, מרגישה מבוזבזת. מרגישה שלמדתי, שאני רוצה לחזור ולשמוע אותו שוב. מרגישה שדיברנו את אותה שפה. פתאום אני שומעת דעות שהן ברורות. אני שומעת צניעות, הבנה של מורכבות, בלבול, רגישות וחוכמה והכל מסתדר לו יחד. מרגישה שיש לי עוד הרבה על מה לחשוב, ואולי לא צריך לחשוב כל כך הרבה". (6.3.2019).

ובכל זאת, חשבתי על הסיבות שהובילו אותי, אולי, להגיע לעבוד בתחום המוגבלות. הראשונה היא כי מאז ומתמיד זכויות של אנשים הוא נושא שריתק אותי. בשנים האחרונות אני מרגישה יותר ויותר שאין בידיי, או בידיי אדם לקבוע, להחליט או לשלול זכות מאדם אחר, עם כל המורכבות שבדבר. בעבודתי בשטח עם אנשים עם מוגבלות, אני מרגישה שאני יכולה אולי להגיד את דעתי, אבל קשה לי עם המקום שבו אני צריכה לקבל החלטה עבור אדם – לדוגמה איפה מותר ואיפה אסור להכיר בן או בת זוג. הסיבה השנייה מגיעה ממקום אישי ופנימי יותר. אני מסתכלת על ההתנהלות שלי בחיים, על הגבלות שאני שמה לעצמי בכל מיני תחומים בשם שמירה על יציבות, אחריות, יסודיות ומסלול בטוח ואולי מוגן עבורי וחושבת על המניעים שהובילו אותי

לעבוד עם אנשים עם מוגבלות ולחקור את הנושא. אולי חלק מ"השחרור" והסרת המגבלות מהם, משרת חלק מהרצון שלי לשחרר את עצמי ממוגבלות מסוימות.

לסיכום, כפי שציינתי, אין לי ספק כי עברתי דרך עד כה, שהמחקר הינו חלק בלתי נפרד ממנה, אך כי אני בעיקר בתחילתה של דרך. אני מאמינה, שגם העולם נמצא בתנועה מתמדת לעבר שאילת שאלות בנושאים מהותיים כמו מימוש זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית בכלל, ובפרט מימוש הזכות לזוגיות על כלל היבטיה, כפי שהם – אנשים עם מוגבלות שכלית – היו רוצים לעצמם.

רשימת מקורות

- ארגמן, ר. (2018). מין ומיניות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית. שיקום: ביטאון עמותת חומש, 29, 47-38.
- גופמן, א. (1961). על מאפייני המוסדות הטוטאליים. תל אביב, ישראל: רסלינג.
- דבורי-לוי, ע. (2015). מיניותם של גברים ונשים עם מוגבלות שכלית: תפיסות ההורים (עבודת תזה). אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, ישראל.
- דישון-ברקוביץ, מ. (2005). בחירת בני זוג ושביעות רצון מחיי הנישואין. גלילאו: כתב עת למדע ומחשבה, 80, 80-68.
- דמארי, ז. וזאבי-פז, ג. (2014). אפטרופסות והשינויים במהותה. שיקום: ביטאון עמותת חומש, 26, 14-11.
- האומות המאוחדות. (2006). האמנה בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות. הורד מ: <http://www.justice.gov.il/Units/NetzivutShivyon/mishpati/Pages/Amana.aspx>
- הכהן, א. (2018). הזכות לנישואין והזכות להורות – היבטים חוקתיים. בתוך ר.ש. פוירשטיין (עורך). לפרוץ את חומת הזכוכית: זוגיות ונישואין לאנשים עם מוגבלות שכלית (עמ' 71-95). ראשון לציון, ישראל: ידיעות אחרונות.
- חגואל, ח. וליפשיץ, ח. (2018). "בקרב אצלכם" – קלישאה או חזון? רווקות בקרב בוגרים. בתוך ר.ש. פוירשטיין (עורך). לפרוץ את חומת הזכוכית: זוגיות ונישואין לאנשים עם מוגבלות שכלית (עמ' 331-373). ראשון לציון, ישראל: ידיעות אחרונות.
- וייס, ג. (2015). מעגל התגובה המינית: דגשים להבנה ולהתערבות בטיפול המיני והזוגי בקרב אנשים עם נכויות התפתחותיות. פסיכולוגיה עברית. הורד מ: <https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=3321>
- וייס-גל, ע. וגל, ג'. (2009). האם עובדים סוציאליים הם סוכנים להגברת מיצוי של זכויות חברתיות? בתוך: ג'. גל, ומ. אייזנשטדט (עורכים). נגישות לצדק חברתי (עמ' 295-340). ירושלים, ישראל: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- ורנר, ש. והוזמי, ב. (2015). כיצד תופסים עובדים סוציאליים את הטיפול באנשים עם מוגבלות שכלית ועם מחלה פסיכיאטרית. חברה ורווחה, לה (1), 93-116.
- ושלר, ד. (2009). חוויות החיים בצל הורה בעל מגבלה שכלית (עבודת תזה). אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע, ישראל.
- ירון, ל. (2017). זוגות עם מוגבלות שכלית יוצאים למאבק על זכותם לחיי מין ואהבה. הורד מ: <https://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-MAGAZINE-1.4052804>
- ירון, ל. (2019). אחרי שאילצה בעלי מוגבלויות לגור עם זר, המדינה הסכימה לספק להם גם חדר פרטי. הורד מ: <https://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.8262890>
- לויטה-ברנשטיין, ס. וסויה, ר. (2012). הקשר בין תפיסת איכות החיים של אנשים מוגבלות שכלית-התפתחותית לבין מסגרת הדיור שלה. בטחון סוציאלי, 91, 89-123.

- ליפשיץ, ח. ונאור, מ. (2001). עמדות של סטודנטיות להוראה כלפי שילוב תלמידים בעלי צרכים מיוחדים בכיתה הרגילה ותחושת מסוגלותן להתמודד עם תלמידים אלה, בזיקה למסלול ההכשרה ולסוג החריגות. *מגמות, מ"א*(3), 373-394.
- ליפשיץ-והב, ח. וחגואל, ח. (2015). *עמדות הורים של בוגרים בעלי מוגבלות שכלית כלפי סטטוס יחידאות/זוגיות של ילדם*. אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, ישראל.
- מולטון, ב. ובראין, ד. (2000). מה הקשר בין "תעסוקה, עצמאות, נישואין ומיניות?" *סוגיות בחינוך מיוחד ובשיקום*, 15(2), 53-62.
- מור, ש., זיו, נ., ואיכנגרין, א. (2016). לימודי מוגבלות בעברית: שדה אקדמי בהתהוות. בתוך ש. מור, נ. זיו, א. קנטר, א. איכנגרין, ונ. מזרחי (עורכים). *לימודי מוגבלות: מקראה* (עמ' 11-54). ירושלים, ישראל: הוצאת מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- מיכלק, י. (2012). *הערכת מאפייני הסביבה הפיסית במסגרות דיור של דיירים מבוגרים עם פיגור שכלי*. אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, ישראל.
- מלצר, א. (2018). *שנינו ביחד וכל אחד לחוד – על זוגיות ונישואין*. הורד מ: <http://reut4u.co.il>
- נוהל משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, האגף לטיפול באנשים עם מוגבלות שכלית-התפתחותית: "שימוש באמצעי מניעת הריון ומעקב אחר מחזור חודשי רפואי", פרק ב', מס' 2.7.6, שנת הפצה 2007, עדכון: מאי 2015.
- נוימן, ר. ורייטר, ש. (2015). חווית הזוגיות כפי שעולה בסיפוריהם האישיים של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית. *עיונים בשפה וחברה* 17(2-1), 200-217.
- פישביין, ע. (2010). *בני זוג עם פיגור שכלי צריכים אישור להיות הורים*. הורד מ: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3923064,00.html>
- פרנץ', ס. וסוויין, ג'. (2016). היחסים בין אנשים עם מוגבלויות ובין אנשי מקצועות הבריאות והרווחה. בתוך ש. מור, נ. זיו, א. קנטר, א. איכנגרין, ונ. מזרחי (עורכים). *לימודי מוגבלות: מקראה* (עמ' 476-447). ירושלים, ישראל: הוצאת מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- צבר בן-יהושע, נ. (2001). *מסורות וזרמים במחקר האיכותי*. בן שמן, ישראל: דביר.
- צורי, מ. (2017). *לאהבה אין מגבלות*. הורד מ: <https://www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-5048812,00.html>
- רוטלר, ר. (2019). *הזכות להורות של אנשים עם מוגבלויות נפשיות ושכליות-התפתחותיות: תפיסה חלופית של 'הורות' כאמצעי לקידום זכויות (עבודת תזה)*. אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, ישראל.
- ריבקין, ד. ולף, י. (2015). *אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית שאינם במסגרות של משרד הרווחה: סקר במחוז חיפה והצפון*. משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים ומאירס גיוינט ברוקדייל.
- רייטר, ש. (2007). 'נרמולי' השילוב או: השילוב כאורח חיים. בתוך ש. רייטר, י. לייזר, וג. ואבישר (עורכים). *שילובים: לומדים עם מוגבלויות במערכות החינוך* (עמ' 57-87). חיפה, ישראל: אחווה.
- שילוני, ר. (2017). *אני רציתי שמלה, כמו כל כלה*. הורד מ: https://www.mako.co.il/news-israel/education-q4_2017/Article-bf41c9057981061004.htm
- משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. (2015). *סקירת השירותים החברתיים 2015: פרק א6 – אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית*. ירושלים: ישראל. הורד מ:

https://www.gov.il/blobFolder/reports/molasa-social-services-review-2015/he/SocialServicesReview_2015_molsa-chapter6-diabilities-part1-2015.pdf

שלומאי, א. וכהן, מ. (2019). 2016 – אבולוציה של חקיקה חברתית – המקרה של תיקון 18 לחוק הכשרות המשפטית והאפטרופסות. אתר השירותים והמידע הממשלתי: משרד המשפטים. הורד מ:

https://www.gov.il/he/Departments/publications/reports/roots_2016_3

שלסקי, ש. ואלפרט, ב. (2007). דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט. תל אביב: מכון מופ"ת.

שקדי, אי' (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תאוריה ויישום. תל אביב, ישראל: רמות. הטיפול באוכלוסיית המפגרים, הוראות והודעות התע"ס § 14.1 (1989).

- Adams, R. (2015). Privacy, dependency, discegenation: toward a sexual culture for people with intellectual disabilities. *Disability Studies Quarterly*, 1.
- Alschuler, A. W. (2000). *Law Without Values: The Life, Work, and Legacy of Justice Holmes*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Arstein-Kerslake, A. (2015). Understanding sex: the right to legal capacity to consent to sex. *Disability & Society*, 30(10), 1459-1473.
- Ashcroft, B., Griffiths, G. & Tiffin, H. (2000). *Postcolonial studies: Key concepts*. London: Routledge.
- Ballan, M. (2001). Parents as sexuality educators for their children with developmental disabilities, *Siecus Report*, 29(3), 14-19.
- Chen, R., Brodwin, M.G., Cardoso, E. & Chen, F. (2002). Attitudes toward people with disabilities in the social context of dating and marriage: A comparison of American, Taiwanese and Singaporean college students. *Journal of Rehabilitation*, 68(4), 5-11.
- Culham, A. & Nind, M. (2009). Deconstructing normalization: clearing the way for inclusion. *Journal of Intellectual & Developmental Disabilities*, 28(1), 65-78.
- Cuskelly, M & Bryde, R. (2004). Attitudes towards the sexuality of adults with intellectual disability: parents, support staff, and a community sample. *J. Intellect. Devel. Disabil*, 29, 225–264.
- Denzin, N.K., & Lincoln, Y.S. (2011). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (4th ed.). Los Angeles: Sage Publications.
- Drew, C. J., & M. L. Hardman. (2004). *Mental retardation: A lifespan approach to people with intellectual disabilities*. Charlottesville, Virginia: Merrill Prentice Hall.
- Emerson, E., & McVilly, K. (2004). Friendship Activities of Adults with Intellectual Disabilities in Supported Accommodation in Northern England. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17, 191–197.
- Garbutt, R. (2008). Sex and Relationships for People with Learning Disabilities: A

- Challenge for Parents and Professionals. *Mental Health and Learning Disabilities Research and Practice*, 5, 266-277. doi.org/10.5920/mhldrp.2008.52266.
- George, W.T. & Betsy, C. (2016). Pleasure is paramount: Adults with intellectual disabilities discuss sensuality and intimacy. *Sage Journals*, 19(5-6), 677-697.
doi: 10.1177/1363460715620573.
- Gill, M. (2010). Rethinking Sexual Abuse, Questions of Consent, and Intellectual Disability. *Sexuality Research and Social Policy*, 7, 201-213
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situations of mental patients and other inmates*. London, England: Penguin.
- Grenon, I., & Merrick, J. (2014). Intellectual and Developmental Disabilities: Eugenics. *Frontiers in Public Health*, 2, 201.
- Hamilton, C. (2002). Doing the Wild Thing: Supporting an Ordinary Sexual Life for People with Intellectual Disabilities. *Disability Studies Quarterly*, 22(4), 40-59.
- Hamilton, C. (2009). 'Now I'd like to sleep with Rachael' – researching sexuality support in a service agency group home. *Disability & Society*, 24, 303-315.
- Hollomotz, A. (2009). 'May we please have sex tonight?' – people with learning difficulties pursuing privacy in residential group settings. *British Journal of Learning Disabilities*, 37, 91-97.
- Joan, L. & Geert, V. H. (2002). Barriers to the Development of Intimate Relationships and the Expression of Sexuality Among People with Developmental Disabilities: *Their Perception*. *Sage Journals*, 27(1), 69-81.
- Kazukauskas, K.A. & Lam, C.S. (2010). Disability and sexuality: Knowledge, attitudes, and level of comfort among certified rehabilitation. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 54, 15-25. doi: 10.1177/0034355209348239.
- Knox, M., & F. Hickson. (2001). The meanings of close friendship: The views of four people with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 14, 276-291.
- Lincoln, Y.S., & Guba, E.G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Llewellyn, G. & McConnell, D. (2002). Mothers with learning difficulties and their support networks. *Journal of Intellectual Disability Research*, 26(1), 17.
doi/full/10.1046/j.1365-2788.2002.00347.x.
- Lofgren-Martenson, L. (2004). "May I?" About sexuality and love in the new generation with intellectual disabilities. *Sexuality and Disability*, 22(3), 197-207. doi:10.1023/B:SEDI.0000039062.73691.cb.
- Lofgren-Martenson, L. (2013). "Hip to be Crip?" About Crip Theory, Sexuality and People with Intellectual Disabilities. *Sexuality and Disability*, 31, 413-424.

Doi: 10.1007/s11195-013-9287-7.

- May, D., & Simpson, M. (2003). The parent trap: marriage, parenthood and adulthood for people with intellectual disabilities. *Critical Social Policy*, 23(1), 25-43.
- McClure, L. (2012). Where is the Sex in Mental Health Practice? A Discussion of Sexuality Care Needs of Mental Health Clients. *Journal of Ethics in Mental Health*, 7, 1-6.
- Natasha, A. & Miriam, T. G. (2017). Pleasure, sex, prohibition, intellectual disability, and dangerous ideas. *An international journal on sexual and reproductive health and rights*, 25, 114-120.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd edition). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Reiter S., & N. D. Bryen. (2012). Attitudinal barriers to rehabilitation. In: J. H. Stone, & M. Blouin (Eds.). *International encyclopedia of rehabilitation*. Retrieved from: <http://cirrie.buffalo.edu/encyclopedia/en/article/297/>.
- Quinn, C. & Browne, G. (2009). Sexuality of people living with a mental illness: A collaborative challenge for mental health nurses. *International Journal of Mental Health Nursing*, 18, 195-203.
- Rimmerman, A. (2013). *Social Inclusion of People with Disabilities National and International Perspectives*. New-York, U.S.A: Cambridge University Press.
- Rogers, C. (2010). But it's not all about the sex: Mothering, normalisation and young learning disabled people. *Disability and Society*, 25(1), 63-74.
- Saxe, A., Flanagan, T. (2014). Factors that impact support workers' perceptions of the sexuality of adults with developmental disabilities: a quantitative analysis. *Sexuality and Disability*, 32(1), 45-63.
- Shuttleworth, R., Russel, C., Weerakoon, P., & Dune, T. (2010). Sexuality in Residential Aged Care: A Survey of Perceptions and Policies in Australian Nursing Homes. *Sexuality and Disability*, 28, 187-194. doi: <https://doi.org/10.1007/s11195-010-9164-6>
- Tilly, E., Walmsley, J., Earle, S., & Atkinson, D. (2012). 'The silence is roaring': sterilization, reproductive rights and women with intellectual disabilities. *Disability & society*, 27, 413-426. doi: [org/10.1080/09687599.2012.654991](https://doi.org/10.1080/09687599.2012.654991).
- Wade, H. (2002). Discrimination, sexuality and people with significant disabilities: Issues of access and the right to sexual expression in the United States. *Disability Studies Quarterly*, 22(3), 9-30.
- Weiss. N. R., Nichols, A. D., & Mueller. M. H. (1995). The changing role of social workers. In O. C. Karan & S. Greenspan (Eds.), *Community rehabilitation services for people with disabilities* (pp. 235-254). Newton, MA: Butterworth-Heinemann.
- Werner, S., & Araten-Bergman, T. (2017). Social workers' stigmatic perceptions of

- individuals with disabilities. A focus on three disabilities. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 10, 93-107. doi: 10.1080/19315864.2017.1284288
- White, G.W., Simpson, J.L., Gonad, C. Ravesloot, C. & Coble, Z. (2010). Moving from independence to interdependence: A conceptual model for better understanding community participation of centers for independent living consumers. *Journal of Disability Policy Studies*, 20(4), 233-240.
- Wuest, J. & Merritt-Gray, M. (2001). Beyond Survival: Reclaiming Self after leaving an abusive male partner. *Canadian Journal of Nursing Research*, 32(4), 79-94.
- Young, R., Gore, N. & McCarthy, M. (2012). Staff attitudes towards sexuality in relation to gender of people with intellectual disability: A qualitative study. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 37, 343-347. doi: 10.3109/13668250.2012.704983
-

נספחים

נספח 1 – טופס הסכמה מדעת

זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית: תפיסות עובדים סוציאליים

שלום רב,

שמי חן בונדורבסקי ואני סטודנטית לתואר שני בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית בירושלים. במסגרת לימודיי, אני עורכת מחקר שמטרתו להבין את תפיסותיהם של עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית. המחקר נערך בהנחיית ד"ר רוני הולר. לשם כך, אני מבקשת לראיין אותך וללמוד על תפיסותייך, עמדותייך וכן להבין את הנושא לעומק.

הראיון צפוי לארוך שעה עד שעה וחצי, ובמהלכו אשאל אותך שאלות שאין לגביהן תשובות נכונות או לא נכונות. ברצוני ללמוד על תפיסותייך, מחשבותייך, רגשותייך ועמדותייך מתוך נסיוןך בעבודה עם אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית. חשוב לי לציין כי ההשתתפות בראיון היא על בסיס התנדבותי ועל כן אינך מחוייבת לקחת בו חלק. כמו כן, את יכולה להפסיק את הראיון בכל זמן שתרצי ללא שום השלכות שליליות. בהמשך לכך, ייתכן ויהיו נושאים או שאלות שלא תרצי לענות עליהם ואני מתחייבת לכבד את רצונך ולעבור לנושאים ולשאלות הבאות.

במהלך הראיון אשמח אם תתקני אותי במידה ואת חשה שאינני מבינה את דבריך באופן מדויק. על מנת שאוכל לזכור את מה שאמרת ולהתבסס על דבריך בצורה מדויקת אני מתכוונת להקליט אותם. תוכלי בכל עת שתרצי לבקש לעצור את ההקלטה ואני מתחייבת לעשות כן. במידה ותבקשי, אוכל לתת לך בהמשך את הקלטות. אני מתחייבת לשמור בסודיות מלאה על זהותך ולהשמיט מכתובת העבודה כל פרט שעלול לזהות אותך (כגון: שמך, שם משפחתך, מקום מגוריך ומקום עבודתך).

במידה וישנן שאלות נוספות לגבי המחקר, או במידה ויעלו נושאים נוספים שהיית רוצה לדון איתי בעקבות הראיון, תוכלי ליצור עמי קשר במייל: chen749@gmail.com או בטלפון: 054-5202586.

קראתי את המחקר ואני מסכימה להשתתף במחקר:

שם: _____ חתימה: _____ תאריך: _____

פתיחה

מטרת המחקר הנה לבדוק תפיסות ופרקטיקות של עובדים סוציאליים ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית. במחקר זה בחרתי לראיין עובדים סוציאליים במסגרות דיור.

שאלות

- ספרי לי עלייך ועל מקום עבודתך.
- אלו מחשבות עולות בראשך כשמדברים על זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית?
- האם במסגרת הדיור בה את/ת עובד/ת ישנם אנשים עם מוגבלות שכלית שנמצאים בקשר זוגי? אם כן, כיצד היא ממומשת בחיי היום-יום שלהם? אם לא, מדוע לדעתך?
- אם אני הייתי "זבוב על הקיר" אצלכם במסגרת הדיור, מה הייתי רואה מבחינת זוגיות? איך את/ה מרגישה עם זה?
- אילו דילמות מקצועיות היו/יש לך ביחס לזוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית?
- מהי המדיניות במסגרת הדיור בה את/ה עובד/ת לגבי זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית?
- מהי עמדתך ביחס למדיניות זו?
- מהי המדיניות במסגרת הדיור בה את/ה עובד/ת לגבי מיניות של אנשים עם מוגבלות שכלית?
- מהי עמדתך ביחס למדיניות זו?
- אם מתנגדים למדיניות הדיור, לשאול האם מקבלים אותה בכל זאת או מנסים לשנותה.
- באיזה אופן את/ה מדבר/ת עם הדיירים על הנושא?
- אם העו"ס מעלה את הנושא של אמצעי מניעה, לשאול האם הדיירים מבינים את המשמעות.
- מהם לדעתך האתגרים והחסמים שניצבים בפני אנשים עם מוגבלות שכלית במימוש זוגיות? איך את/ה מרגישה עם זה? אשמח לשמוע פירוט אודות מקרה שבו התקיימה מערכת זוגיות במסגרת הדיור.
- שאלות לאחר תיאור המקרה: כיצד מימשו את זוגיותם? האם וכיצד מימשו את מיניותם? מהם האתגרים והחסמים שניצבו בפניהם? איך לדעתך כדאי להתגבר על החסמים? איך הצוות התמודד עם נושא הזוגיות? מה עשו בפועל? מה היו ההנחיות שקיבל הצוות ביחס לנושא (במידה והיו הנחיות)? מה הייתה תחושתך בנוגע להתמודדות של הצוות ובנוגע להנחיות?
- עד כה התייחסנו בעיקר לזוגיות בה שני בני הזוג עם מוגבלות שכלית. אני רוצה שנייחד את השאלות הבאות לזוגיות "מעורבת" כלומר זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית עם בן/בת זוג ללא מוגבלות שכלית. והשאלה הראשונה היא באיזה אופן היחס שלך לזוגיות מעורבת שונה ממה שסיפרת לי עד כה? האם במהלך תפקידך התעוררה אצלך דילמה מקצועית ביחס לנושא?
- מהי המדיניות במסגרת הדיור בה את/ה עובד/ת ביחס לנושא? מהי עמדתך לגבי המדיניות?

- אם היית יכולה לעשות משהו אחרת בנושא, האם היית עושה ואם כן, באיזה אופן (באופן כללי לגבי זוגיות)?
- האם את/ה חושבת שאת/ה צריכה/ה הדרכה בנושא ואם כן, איזו? כיצד ידע והדרכה היו יכולים לעזור?

סיכום

האם יש משהו נוסף שהיית רוצה להתייחס אליו?
 ובראיון הראשון אוסיף: "את המרואיינת הראשונה שלי, אשמח לדעת האם יש שאלות או היבטים נוספים שלדעתך כדאי לשאול בראיונות הבאים".

השלמה – מאפיינים דמוגרפיים

מסגרת הדיור בה עובדת/ת המרואיינת/ת: מעון (כולל שלוחה), הוסטל, דירות בקהילה, אחר

ארגון בו עובדת/ת המרואיינת/ת

גיל

מגדר

עיר בה ממוקמת מסגרת הדיור

וותק במקצוע

וותק בתפקיד הנוכחי

הכשרה מקצועית בנושא זוגיות (האם עברת הכשרה? אם כן, מהי? לימודי תעודה של חינוך חברתי-מיני, קורס של חצי שנה, מטעם מי הועבר הקורס, לא עברו הכשרה כלל, הדרכות אחת לשבוע וכו').

איך היית מגדירה את רמת תפקוד של האוכלוסייה עמה עובדת: א. גבוהה. ב. בינונית. ג. נמוכה.

דת

הייתי מגדירה עצמי כ: 1. דתייה. 2. חרדית. 3. מסורתית. 4. חילונית. 5. אחר (_____)

נספח 3 – נתונים דמוגרפיים

רמת התפקוד של האוכלוסייה במסגרת	סוג מסגרת דיור	ווקק במקצוע (בשנים)	הכשרה מקצועית	דת	מקום גאוגרפי	גיל	מגדר	שם (בדוי)	
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	הוסטל	3	תואר ראשון בעבודה סוציאלית	יהודייה חילונית	שפלה	29	אישה	יעל	1
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	דירות בקהילה	6	תואר ראשון בעבודה סוציאלית	יהודייה מסורתית	שפלה	37	אישה	דנה	2
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת	7	תואר ראשון בעבודה סוציאלית	יהודייה חילונית	שפלה	36	אישה	שקד	3
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	דירות בקהילה	3	תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית, קורס בנושא זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית	ערבייה, מגדירה עצמה כחסרת דת	ירושלים	28	אישה	וורוד	4
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת	3	תואר ראשון בעבודה סוציאלית	יהודייה חילונית	מרכז	30	אישה	עומר	5
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	דירות בקהילה	4	תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית, קורס בנושא זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית	יהודייה דתיה	מרכז	29	אישה	תהילה	6
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת	4	תואר ראשון בעבודה סוציאלית	יהודייה חילונית	מרכז	29	אישה	נועה	7

מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת	1	תואר ראשון בעבודה סוציאלית	יהודייה חילונית	מרכז	25	אישה	טליה	8
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת, מיועדת לאוכלוסי יה ערבית	2	תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית	ערבייה - מוסלמית מסורתית	ירושלים	25	אישה	נור	9
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת	2	תואר ראשון בעבודה סוציאלית	יהודייה דתייה	מרכז	27	אישה	מיכל	10
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת	18	תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית, לימודי תעודה בנושא חינוך חברתי-מיני לאנשים עם מוגבלות שכלית	יהודי מסורתי	שפלה	51	גבר	גדי	11
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת	3	תואר שני בעבודה סוציאלית (לימודי הסבה)	יהודי חילוני	דרום	37	גבר	טל	12

מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	דירות בקהילה	3	תואר ראשון וסטודנטית לתואר שני בעבודה סוציאלית + סדנת של 12 מפגשים בנושא זוגיות של אנשים עם מוגבלות שכלית	יהודייה דתייה	ירושלים	29	אישה	תמר	13
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	מעורבת	6	תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית	יהודייה חילונית	מרכז	33	אישה	רויטל	14
מוגבלות שכלית קלה עד בינונית	דירות, בקהילה, מיועדות בעיקר לנשים יהודיות- דתיות	5	תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית	יהודייה דתייה	ירושלים	30	אישה	נעמי	15

Abstract

This study examines the perceptions of Israeli social workers towards intimate relations (hereafter, relationships) between individuals with intellectual disabilities (ID) who live in residential services. Despite the significance influence of social workers on this aspect in the lives of people with ID, particularly those in residential settings, there is very little research literature about it, particularly in Israel. The present study addresses this lacuna by examining the issue from the point of view of social workers in residential facilities for people with ID. This point of view allows us to examine the reality of living in such settings as viewed by the social workers, their perception of relationships between tenants with ID, opportunities and barriers to such relationships, and intervention practices used by professionals with regard to various aspects of these relationships.

The study is guided by three research questions. (1) How do social workers perceive relationships between individuals with ID? (2) How do social workers view the current policy in their organization with regard to relationships of people with ID? (3) How do social workers intervene in issues related to relationships of people with ID?

The study relies on the qualitative paradigm and examines the perceptions of 15 social workers employed in residential facilities for people with ID. The participants were selected through purposeful sampling that combined the criteria-based and snowball sampling strategies. Semi-structured in-depth interviews were conducted with these participants, and the interviews were recorded, transcribed and analyzed based on the principles of thematic analysis.

Three key themes arise from the analysis of the findings. The first focuses on the presuppositions of social workers regarding the nature of relationships between people with ID, and captures the most basic assumptions that shape the perceptions of those workers. The first presupposition or assumption is that being in a relationship is a basic human right, and that people with ID are entitled to relationships like anybody else. The second is that this right notwithstanding, when it comes to people with ID there are certain qualifications, which mean in practice that the entitlement to a relationship is relative, depending on the person and context. The third assumption refers to the nature of a “real” relationship and the ability to distinguish between it and one that is not “real”. Finally, the will to being in a relationship is central in the social workers’ mind. This centrality is expressed in two way: first, social workers doubt the authenticity of the tenants’ desire for a relationship, and believe it is difficult to detect; second, the desire is acknowledged, but seen as secondary to the risk involved in a relationship.

The second theme has to do with the social workers’ perceptions of the various stages in a relationship. Five such stages were described: acquaintance, the relationship in daily life, living together, formalizing the relationship, and separation. When referring to the acquaintance stage,

the social workers refer to the limited opportunities residents have to get to know a partner, as well as to the difficulty of maintaining contact when an individual gets to know a potential partner from a remote facility. With regard to actualizing the relationship in daily life, several issues and barriers were suggested, the most important of which were access to privacy, sexuality, and control over the partners' time together. Thirdly, living together was described as nearly impossible, as there are hardly any suitable apartments for couples. Moreover, in most facilities where this is possible, housing is not in a private apartment, but shared with other couples or individuals. Next, formalizing the relationship, and particularly having children, was seen by the social workers as highly problematic. The interviewees mainly expressed their fears that people with ID would bear children. Finally, with regard to separation, the participants described the recurring separation and reunions typical of the tenants, as well as the common situation where couples are forced to go on living together after their separation. Notably, some social workers criticized this situation, as well as the various barriers preventing people with ID from completing the various stages, while others took them for granted and expressed no need to change or challenge them.

The third theme concerns the social workers' view of their own central roles in the tenants' relationships. The first role described in the interviews was mediation – between the individual and the concept of a relationship; between the partners; between the partners and the facility staff; and between the partner(s) and the family. The second role was supervision: it appears the social workers presuppose that it is their right and duty to supervise and regulate the tenants' relationships. This role was described as significant and complex, involving multiple dilemma in the social workers' practice.

The Discussion reviewed the findings in light of the literature. It focused on three main subjects: the rights discourse and the qualification of the right to a relationship among people with ID; opportunities and challenges in exercising the right to a relationship in its various stages; and the tension between support and control in the (perceived) role of social workers in residential housing.

This discussion raised several key insights. First, most social workers' perception of the various stages of the relationships as well as of their own role as mediators and regulators of this area in the housing facilities relied among other things on their perceptions of appropriate relationships. In other words, they assumed a certain model of "real" intimacy, in keeping with the "normalization principle". Second, they had a clear view of both the individual and the environmental barriers affecting the pursuit of a relationship in the housing facilities. This process included aspects such as acquaintance, privacy, sexuality, control over shared time, etc. The discussion of these barriers was presented with reference to the concept of "total institution", and accordingly, addressed the significance of the housing facility in shaping the possibility of

relationships. Third, the social workers described the tension between their desire and sense of responsibility for protecting the tenants on the one hand, and the right of people with ID for freedom of choice, even if exercising that right involves making mistakes. This tension was related to both the perceived centrality of the will for a relationship, to the social workers' need to make sure that will was in fact authentic, to their fears of exploitation and abuse in relationships, and to their own perceived role as mediators and regulators of intimacy.

The findings and the conclusions they point to have theoretical, practical and policy implications. Theoretically, the study sheds light on the various barriers preventing people with ID in residential housing from forming relationships, as well as on the complex attitudes of social workers in this regard. Practically, the current findings may promote professional training and discourse on such significant and challenging issues as the right to a relationship, the right to privacy, and the right to err. Finally, policymakers may use the findings to promote the objective of exercising the right to a relationship among people with ID. As indicated by the findings, to achieve that aim, they have to be aware of the multiple direct and indirect obstacles affecting the exercise of the right to a relationship in residential facilities for people with ID. These include the narrow space for acquaintance, lack of privacy in the housing facilities, ambiguous policies in the area, extensive and often mandatory use of contraceptives, the impossibility of living with children in the facility, lack of appropriate training for social workers, and more. In order for people with ID in residential facilities to be able to exercise their right to a relationship, policymakers must be aware of and address these obstacles.

Precis

This study examines the perceptions of Israeli social workers towards intimate relations (hereafter, relationships) between individuals with intellectual disabilities (ID) who live in residential services. The study is guided by three research questions. (1) How do social workers perceive relationships between individuals with ID? (2) How do social workers view the current policy in their organization with regard to relationships of people with ID? (3) How do social workers intervene in issues related to relationships of people with ID?

The study relies on the qualitative paradigm. The study was based on semi-structured interviews with deliberately sampled 15 social workers employed in out-of-home placements. The data collected were thematically analyzed.

The article presents the presuppositions of the social workers with regard to intimate relationships among people with intellectual disability, their perceptions regarding the various stages of these relationships, and their perceived role with regard to relationships as part of their work with people with disabilities in residential settings. The findings will also identify practical and policy barriers to the ability of people with intellectual disability to realize their wish for intimate relationships within those settings.

האוניברסיטה העברית בירושלים
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM

“Unlimited Love?”

**Social Workers’ Perceptions of Intimate Relationships of
People with Intellectual Disabilities in Residential Care**

Chen Bondorevsky-Heyman

Supervised by: Dr. Roni Holler

Thesis Submitted in Partial Fulfilment of the Requirements for the Master's Degree

Paul Baerwald School of Social Work and Social Welfare

This work was supported by a grant from Shalem Fund for
Development of Services for People with Intellectual Disabilities in
the Local Councils in Israel

2020

קרן שלום/890-104-2018